

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YEZİDİLİK ve TEMEL İNANÇLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Suheyra Nur ÖZDEMİR

BURSA- 2021

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YEZİDİLİK ve TEMEL İNANÇLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Suheyra Nur ÖZDEMİR

Orcid: 0000-0002-3317-3552

Danışman

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

BURSA- 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Suheyla Nur ÖZDEMİR
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Mezhepleri Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : x+112
Mezuniyet Tarihi : .../.../2021
Tez Danışmanı : Doç.Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

YEZİDİLİK ve TEMEL İNANÇLARI

Günümüzde yeni bir din iddiasında olan Yezidilik, tarih içerisinde geçirdiği süreç dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken senkretik yapıda bir harekettir. Adi b. Müsafır, 11. yy.da Hakkari- Laleş Bölgesi'ne gelerek Adeviyye tarikatini kurmuştur. Sünni çizgide başlayan Adeviyye tarikati, zaman içerisinde çeşitli sosyal ve kültürel sebeplerle Yezidi hareketine evrilmiştir.

İnanç unsurları ve ritüelleri sünni bakış açısı ile değerlendirildiğinde tek tanrıcı anlayıştan uzak olan Yezidilik, kendisini monoteist inanca sahip dünyanın en eski dini olarak tanıtmaktadır. Ancak kutsal kitapları, son döneme ait dini metinleri, inanç unsurları ve ritüelleri analiz edildiğinde birçok din ve kültürden etkilenen, mezhep kavramına daha yakın heterodoks bir inanç yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bu heterodoks yapıda kendisine inanılan Yüce Varlıkla beraber Melek Tavus, Sultan Yezid ve Şeyh Adi inancı da bulunmakta ve her birinin tanrısal bir öz taşıdığına inanılmaktadır. Kitab-ı Cilve'de kullanılan "ben" dili ifadelerindeki "ben" in kim olduğu muallaktır. Kitab-ı Cilve'de hitab eden, Hudâ ya da Yezdân diye adlandırılan yaratıcı olabileceği gibi dünyanın idaresinin kendisine verildiğine inanılan Melek Tâvus da olabilir. Kutsal Kitapları Kitab-ı Cilve ve Mushâf-ı Reş olmakla beraber sözlü kültürün hakim olduğu Yezidilik'te dua ve öğüt içerikli metinler olan "kaviller" önemli bir yer tutmaktadır.

Öldükten sonraki hayata dair tenasüh / reenkarnasyon inancı Yezîdîliğin en bariz karakteristik özelliklerinden birisidir. Bütün inanç sistemlerinde yer alan emir ve yasaklar Yezidi inancında zaman ve mekâna göre değişiklik göstermektedir. Ancak her Yezidinin uymak zorunda olduğu üç ilke, doğruluk, bilme ve utanma ilkesidir. Bu bağlamda Yezidi inanç unsurları incelenerek tarihi süreç içerisinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Yezîdîlik, Ezîdi tevhid, şirk, İslam, tasavvuf, Şeyh Adî b. Müsafir, Melek Tavus, Kitab-ı Cilve, Mushaf-ı Reş

ABSTRACT

Name and Surname : Suheyra Nur ÖZDEMİR
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : History of Islamic Sects
Degree Awarded : Master
Page Number : x+ 112
Degree Date : .../.../ 2021
Supervisor : Assoc. Prof., PhD. Ulvi Murat KILAVUZ

YAZIDISM AND ITS FUNDAMENTAL BELIEFS

Today, Yazidism, which claims to be a new religion, is a syncretic movement that should be evaluated considering the process it has gone through in history. Adi b. Muafir came to Hakkari-Laleş Region in the 11th century and established the Adeviyye sect. The Adewiyya sect, which started in the Sunni line, evolved into the Yazidi movement over time for various social and cultural reasons.

Yazidism, which is far from monotheistic understanding when its belief elements and rituals are evaluated from a Sunni perspective, introduces itself as the oldest religion in the world with a monotheist belief. However, when scriptures, recent religious texts, belief elements and rituals are analyzed, we encounter a heterodox belief structure that is closer to the concept of sect, which is influenced by many religions and cultures. In this heterodox structure, besides the Supreme Being believed in him, there are also the beliefs of Melek Tavus, Sultan Yazid and Şeyh Adi and they are believed to have a divine essence. It is unclear who the "I" in the "I" language expressions used in Kitab-ı Cilve is. It can be the creator named Hudâ or Yezdân, or Melek Tavus, who is believed to have been given the administration of the world, who is addressed in Kitab-ı Cilve. Although the Holy Books are Kitab-ı Cilve and Mushâf-ı Reş, in Yazidism, where oral culture is dominant, the texts of prayer and admonition, "teachings" have an important place.

Belief in transmigration / reincarnation about life after death is one of the most obvious characteristic features of Yazidism. The orders and prohibitions in all belief

systems vary according to the time and place in the Yazidi belief. However, the three principles that every Yazidi must abide by are truthfulness, knowing and shame. In this context, Yazidi belief elements have been examined and evaluated in this historical process.

Key Words

Yazidism, monotheism, polytheism (shirk), Islam, mysticism, Adî b. Musafir, Angel Tawus, Kitab al-Jilwa, Mushaf-i Rash

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YEZİDİLİK'İN OLUŞUMU

I. YEZİDİLİK'İN MENŞEİ VE TARİHSEL SÜRECİ	8
A. Yezîdîlik Nedir?	8
B. “Yezîdî” Adının Kökeni.....	11
C. Adeviyye'den Yezîdîlik'e Evrilme Süreci	15
D. Yezîdîliğin Diğer Dinlerle / Mezheplerle Olan İlişkisi.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAPLAR VE YEZİDÎ METİNLERİ

I. YEZİDİLİK'TE METİNSEL TEMELLER.....	33
A. Kutsal / Ana Kitaplar	33
1. Kutsal Metinlerin Keşfi.....	33
2. Kaviller [Qawl]	42
B. Modern Dönemde Yezîdî Metinleri / Belgeleri	61
1. 1872 Dilekçesi.....	61
2. 1909 Dilekçesi.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAN ESASLARI VE YASAKLAR

I. YEZİDİLİKTE TEMEL İNANÇ ESASLARI.....	68
A. Tevhid Anlayışı ve İman Esasları	68
1. Adî b. Müsâfir	68
2. Meleklerle İman ve Melek Tâvûs İnanıcı.....	80

3. Yüce Varlık İnanççı	87
4. Tenâsüh	93
B. Yezidilik'te Haramlar ve Şirk Algısı	96
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA	105
EKLER.....	109
EK- 1	109
EK:2.....	111

GİRİŞ

Dünya üzerinde dinî ve kültürel çeşitlilik noktasında Orta Doğu coğrafyası dikkat çekicidir. Bu dinî çeşitlilik içerisinde Yezîdîlik, inanç şekli ve pratik uygulamalarıyla özel bir yere sahiptir. Akademik sahada son yüzyılda Yezîdîlik üzerine yapılan çalışmalar yoğunlaşmakla beraber yeterli düzeye ulaşmamıştır. Özellikle İlahiyat akademiasında - İslâm Mezhepler Tarihi ile ilişkili bir alan olmasına rağmen -Yezîdîlik ile ilgili çalışmalar azdır.

Yezîdîler'e ait kutsal kitapların ortaya çıkarılması ve akademik tartışmaların başlaması, eserlerin Arapça ve Kürtçe nüshalarının incelenmesi 19. yy.'ın ortalarında vuku bulmaya başlamıştır. Yezîdîliğin İslâm ve İslâm öncesi inançlarla ilişkisinden dolayı, kaynak noktasının iyi seçilmesi gerekmektedir. İslâm öncesi kaynakların Yezîdîliği anlamada ve anlamlandırmada kullanılması, ayrıca yazılı kaynaklardan ziyade sözlü bir kültüre sahip Yezîdîliğin hem yazılı hem sözlü kaynaklarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Hem Yezîdî kaynaklarının hem de doğulu ve batılı araştırmacıların eserlerinin süzgeçten geçirilmesi, bu dinî hareketi anlamak için gereklidir.

Yezîdîler'in inanç, ayin ve âdetlerine ilişkin eski anlatımlardan biri, Yezîdî inancının Kürtler arasında yayılmasından yaklaşık üç asır sonra 1681 yılında Halep'te Katolik bir din adamı tarafından kaleme alınmıştır. Yezîdîler'le ilgili Batı'da yapılan modern çalışmalar ilk olarak 1850'de Berlin Üniversitesi'nde din profesörü olan Dr. August Neander'in Prusya Bilim Akademisi'nde tebliğ ettiği bir makale ile ortaya çıkmıştır. Layard, Badger ve diğer araştırmacıların erken çalışmalarından sonra, Yezîdî araştırmalarında, Musul'a yerleşmiş Fransız konsolos yardımcısı N. Siouffi'nin çalışmaları yeni bir dönem başlatmıştır. Osmanlı'da bu alanda yazılan ilk eser âyândan Mustafa Nuri'nin Abede-i İblîs: Yezîdî Tâifesinin İtikâdı, Âdeti, Evsâfı (İstanbul, 1328/1910) adlı eseridir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Yezîdîler'in kutsal metinlerine dair ilk çalışma İstanbul Üniversitesi müderrislerinden M. Şerefeddin Yaltkaya'ya aittir. Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda "Yezîdîler" adlı çalışmayı yayınlamıştır. İslâmi ilimlerin teşekkül etmesiyle beraber mezhep ve fırkaları

sınıflandıran eserler de neşredilmeye başlanmıştır. Bu dönemin müelliflerinden Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Şehristânî (ö.548/1153) “Yezîdî” kavramından bahseden ulemadır. Ancak burada bahsedilen “Yezidilik” konumuzu teşkil eden Yezidilik değildir. Bağdâdî, Yezîdîliği Hâricîlik ile ilişkilendirerek, Yezîdîliğin, Hâricîliğin İbadiyye kolundan sapma bir mezhep olduğunu belirtmiştir. Şehristânî de *el-Milel ve'n-nihal'de* “Yezîdîyye” diye bir başlık açmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken şudur ki, Yezîd b. Uneyse'ye dayandırılan bu fırkanın konumuzu teşkil eden ve Adeviyye hareketinden doğan Yezîdîler ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Çalışmamızın temel amacı, ilk elden kaynaklardan hareketle Yezîdîliğin inanç sistemini, bu inanç sisteminin hangi tarihsel merhalelerden geçerek günümüz Yezîdîliğine evrildiğini, Tanrı inancını, iç içe geçmiş gibi görünen melekler ve Melek Tâvûs inancını, Şeyh Adî b. Müsâfir inancını, evrenin ve insanın yaratılışını ve bunlara yönelik anlayışlarını, tenasüh inancını ve ölümden sonraki hayata bakış açılarını, İslâmî terminoloji ile zaman zaman karşılaştırılarak ve İslâm Mezhepler Tarihi açısından ele alarak incelemektir. Ayrıca zengin bir din ve kültür havzasına sahip Orta Doğu'da doğup büyüyen diğer dinlere de değinilerek, onların Tanrı inançları gözden geçirilmeli ve İslâmî nazarla “tevhid” açısından durumları analiz edilmelidir. Şüphesiz bu değerlendirmeler yapılırken objektif ve öncelikle tasvirî bir bakış açısı kullanılmalıdır.

Yezîdîliği başlı başına bir “din” ya da sadece “kültürel bir hareket” olarak gören bakış açıları kanaatimizce yetersizdir ve konuya tek bir açıdan bakıldığını göstermektedir. Yezîdîliği “Şeytana tapanlar” şeklinde yaftalamak da toptancı ve bilimsellikten uzak bir tavidir. Yezîdîlikteki temel inanç unsurlarını incelerken konunun daha çok teolojik kısmıyla ilgileneceğimiz için çalışmamızın birinci kısmı ana hatlarıyla Yezîdîliğe genel bir bakış, tarih, isim menşei ve diğer kültür ve dinlerle olan ilişkisinden oluşmaktadır. İkinci kısım hem kendi içinde inanç unsurlarını barındırdığı hem de konumuza kaynak teşkil ettiği için Yezîdî kutsal metinlerine ayrılmıştır. Kutsal metinlerde yer alan itikadî terminoloji ve bunların Yezîdî teolojisine yansımaları incelenmiştir. Son bölümde ise İslâmî tevhid bakış açısı ile değerlendirilmek suretiyle Yüce Varlık, Melek Tâvûs, Şeyh Adî ve tenasüh inançları incelenmiştir.

Yezîdîlik, sözlü kültüre sahip, yayılmayı hedeflemeyen ve kendi içinde evlilik şartı taşıyıp dışarıdan bu inanca girilmesine müsaade etmeyen dinî bir gruptur. Mensupları, kendilerini “Ezidi” olarak isimlendirmektedir ancak yazılı kaynakların çoğunda “Yezîdî” ismi kullanılmıştır. Bu sebeple biz de çalışmamızda “Yezîdî” ismini kullanmayı tercih ettik. Yezîdîlik hakkında akademik çalışmaların başlamasıyla beraber Yezîdîliğin menşei de tartışma konusu olmuştur. Mensupları ve bazı araştırmacıların savunduğu görüş, Yezîdîliğin yeryüzünde vuku bulan ilk din ve inanç biçimi olduğudur. Bu görüşü savunanlara göre Yezîdîlik’in başka din ve inançlarla bağı yoktur. Bu görüşe paralel bir başka görüş de Yezîdîlik’in Zerdüştlük ile yakın olduğu görüşüdür. Ancak her iki görüşün de ortak paydası, İslâm Dini ile bağ kurmak istememeleri ve Yezîdîliğin İslâmiyet’ten ayrılan bâtinî karakterli bir oluşum olarak görülmemesi isteğidir.

Ağırlıklı olarak hem klasik dönem hem de son dönem İslâm Mezhepler Tarihi müelliflerinin görüşü ise Yezîdîlik’in müstakil bir din olmadığı yönündedir. Bu görüşü savunanlara göre Hakkâri – Lâleş Bölgesi’nde İslâmiyet’le tanışmamış, diğer kültür ve dinlerin etkisinde yaşayan yerli halk, Adî b. Müsâfir’in (ö. 557/1162) bölgeye gelmesiyle Müslüman olmuştur. Sünnî bir mutasavvıf olan Adî b. Müsâfir, bölgede bir zaviye inşa etmiş ve burada müridlerini yetiştirmiştir. Adî b. Müsâfir’in meskun bulunduğu Bağdat’tan sonra inzivaya çekilmek için Hakkari bölgesini tercih etme sebebi- ağırlıklı görüş olarak- o bölgede Adî b. Müsâfir bölgeye yerleşmeden önce Emevîler’i ve Yezîd b. Muâviye’yi müdaafa eden bir halkın olmasıdır.

Şeyh Adî’nin vefatının ardından tarikatın başına gelen yöneticiler – Şeyh Hasan b. Adî’den sonra – tarikatın seyrinin değişmesinde büyük rol oynamışlardır. Şeyh Adî b. Müsâfir’in vefatından yaklaşık 60-70 yıl sonra Adeviyye tarikatının devlet yönetimi ile sorunlar yaşaması ve putperest/Zerdüşfî inançlara sahip Tayrahiti Kabilesi’nin Yezîdîler’e katılması tarikatın hem dış dünyaya kapalı yapısının oluşmasına hem de Sünnî gelenekten uzaklaşarak bugünkü şeklinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihî veriler dikkate alındığında günümüzdeki Yezîdîliğin 16. yy.’da tam olarak şekillendiği söylenebilir. Bu etkileşim sonrası Yezîdîler’de itikadî alan ve pratik uygulamalar değişime uğrayarak sentez bir inanç türü oluşmuştur. İtikadî alanda bariz değişimlerden biri Tanrı inancı ve algısındaki değişimdir. İslâm inancının tevhid anlayışı değişmiş, yerini birbirinin inkarnasyonu olan Yüce Varlık, Melek Tâvûs ve Şeyh Adî inancına

bırakmıştır. Bu inanç şekli Orta Doğu ve Mezopotamya dinlerinde oldukça yaygındır. Genel olarak bu coğrafyada inanılan dinlerle bağlantılı olarak çok sayıda tanrı ve doğaüstü varlık mevcuttur. Anu, Enlil, Ea henoteizmi "üçlü birlik" yaygın olsa da, Mezopotamya dinlerinin büyük çoğunluğu politeist inanca mensuptur.

Semavî dinlerin en önemli inanç unsurlarından biri olan peygamberlik kurumu ise Yezîdîler’de belirsizdir. Vekil Emir Abdi Bey’in oğlu olan İsmail Bey tarafından babasının ölümünden sonra Yezîdî toplumunu bir arada tutmak ve Yezîdî inancını günümüz koşullarına uyarlamak amacıyla yazılan 1908 Dilekçesi’nde “Sultan Yezîd’in peygamber olarak kabul edildiği” ifade edilmiştir. Ancak Yezîdîler’in kutsal kitapları olan Kitâb-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş’te Sultan Yezîd ile ilgili inanç ifadesi yoktur. Sultan Yezîd’in ismi şifahî Yezîdî metinleri olan kavillerde geçmektedir. Dolayısıyla Sultan Yezîd’in ve peygamber inancının Yezîdî inancındaki yeri net değildir.

Benzer durum Melek Tâvûs inancı için de geçerlidir. Melek Tâvûs Tanrı’nın alter egosudur, Tanrı’yla birdir. Bazı Orta doğu dinlerinde mistik bir simge olan Tâvûs kuşu, güzelliğin ve zarafetin temsilcisi olmuştur. Yezîdîler, meleklerin ve Melek Tâvûs’un tanrısal bir özden geldiğine, kendilerinin de Melek Tâvûs’un soyundan geldiğine ve insanların çoğalmasını sağladığına inanırlar. Yezîdî kavillerinde kimi zaman Hûda’ya - Tanrı’ya- kimi zaman ise Melek Tâvûs’a yakarılmıştır. Her ikisi de tanrısal bir statü içindedir. Yezîdîlik’te, Melek Tâvûs’la ilgili nesilden nesile aktarılanlar, İslâmiyet’teki İblis kıssasının farklı bir şekilde yorumlanmış bir versiyonu gibidir. Kur’ân’a göre, İblis kendisi ateşten, Âdem ise topraktan yaratıldığı için Âdem’e secde etmeyi kabul etmez ve Allah tarafından cennetten kovulur. Yezîdî versiyonuna göre Melek Tâvûs o kadar pişman olur ki pişmanlık gözyaşları ile cehennem ateşini söndürür. Tanrı, bu pişmanlık ve tövbesinden dolayı diğer adı Azazil olan Melek Tâvûs’u affeder. Yani “kötü” ve “kötülük” fikri, buna bağlı olarak ahiret, cennet ve cehennem inançları da yerini tenasüh inancına bırakmış olur.

Yezîdîliğin inanç unsurlarından birisi olan Şeyh Adî inancının durumu ise daha farklıdır. Şeyh Adî, tarihte var olmuş ve Yezîdîliğe evrilen Adeviyye hareketinin kurucusudur. Sünnî bir mutasavvıf olan Şeyh Adî b. Müsâfir, vefatından sonra Lâleş’te inşa ettiği zaviyesine defnedilmiştir. Şeyhin vefatından bir süre sonra bu hareket, başa geçen şeyhlerin siyasî kaygıları ile şekillenen tutumlarından dolayı bâtinî bir şekle

bürünerek 16. yy.'da günümüzdeki Yezîdîliğe dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde Yezîdîlik mensuplarının Şeyh Adî'ye olan bakış açıları değişmiştir. Yezîdîliler, O'nun ezêlik sıfatına sahip olduğuna, yaratıcı, hakim, mutlak ve Yezîdîler'in kurtarıcısı / mürşidi olduğuna inanırlar. İtikadî alan ile kıyaslandığında ibadet alanında Adî b. Müsâfir algısının daha belirgin ve belirleyici olduğu söylenebilir. Yezîdîler, Lâleş'teki Şeyh Adî türbesini kutsal kabul edip, Şeyh Adî'nin buradan göğe yükseldiğine inanırlar. Her sene eylül ayında Yezîdîler hacı olmak amacıyla Adî b. Müsâfir'in türbesini ziyaret ederler. Dikkat çeken bir başka görüş ise tenasüh hâlâ devam ettiğinden Şeyh Adî b. Müsâfir'in sürekli olarak başka bedenlerde dünyaya geldiğidir. Yani Yezîdî inancına göre Yezîdîler Şeyh Adî Müsâfir'den önce tarih sahnesinde vardılar ve o dönemde de inançları da bu şekildedir. Adî b. Müsâfir, onların inancına sonradan katılmış ve onları ihya etmiştir.

Yezîdîlik'in inanç esaslarına ulaşılabilecek temel kaynak, tabiatıyla onların kutsal metinleridir. Yezîdîler'in Kitâb-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş olmak üzere iki tane yazılı kutsal kitabı bulunmaktadır. Bu konuda yapılan akademik incelemeler ve araştırmalar, Kitâb-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş'in müellifi ve kaleme alındığı tarih konusunda ortak bir kanaate ulaşamamıştır. Ancak Yezîdîler nezdinde Kitâb-ı Cilve'nin müellifi olarak Şeyh Adî b. Müsâfir, Mushaf-ı Reş'in müellifi ise Şeyh Hasan b. Adî kabul edilmektedir. Kitâb-ı Cilve, Hüda'nın kullarına seslenişini konu edinirken Mushaf-ı Reş'te Yezîdîler'in yaratılışı, Âdem ile Havva'nın yaratılması, Şeyh Adî'nin Lâleş'e gelişi, meleklerin isimleri ve haramlar-helaller konuları yer almaktadır.

Son yüzyıla kadar okuma yazmanın – özellikle de kutsal kitapların okunmasının- Yezîdîlerce hoş karşılanmaması ve Yezîdî din adamlarına mahsus olması sebebiyle yazılı kutsal kitapları Yezîdîlerce pek bilinmemekteydi. Ancak bu eksikliği gideren ve en az Kitâb-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş kadar önemi haiz olan bir başka Yezîdî metinleri kavillerdir. Şifahî kültürün ön planda olduğu Yezîdî inancında yüzyıllar boyunca kavvâllar yardımı ile günümüze aktarılan kaviller, Yezîdî dinî geleneğini nesilden nesile aktaran ve yaşatan önemli kaynaklardan birisidir. Sufî söylemlerin ve aşkın duygularının etkisiyle yazılan kaviller, sabah ve akşam yapılan bireysel ibadetlerde, cenaze merasimleri sonrasında ya da mensuplarına öğüt verme gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kaviller Yezîdî inancının resmi yönünü yansıtmasa da köklü ve sentez bir geleneğin temsilcisidir. İtikat noktasında ise Tanrı, Melek Tâvûs ve Şeyh Adî

inançlarındaki belirsizlik kavillerde daha bariz bir şekilde görülmektedir. Kavilin kullanıldığı yere göre yakarılan merci de değişmekte, zaman zaman Şeyh Adî ve Melek Tâvûs dua edilen konuma yükselmektedir.

Yezîdîler Suriye, İran, Irak, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Avrupa ülkelerinde -özellikle Almanya’da- yaşamaktadırlar. Ancak Yezîdîler’in yaklaşık yarısı, kutsal mekânlarının bulunduğu yer olan Irak’ın Sincar bölgesinde yaşamaktadır. Türkiye’de ise Batman, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep şehirlerinde dağınık şekilde bulunmaktadırlar.

Türkiye’deki Yezîdîler, 1970’li yılların başlarında Almanya ve Türkiye arasında yapılan işgücü anlaşması sebebiyle işçi olarak Almanya’ya göç etmişlerdir. Bu göç elbette kültürel bir değişimi beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce kapalı toplum yapıları kaybolmuştur. Zira modern dünyada devlet bürokrasisinin ve modern teknolojinin gelişmesiyle artık bir halkın gizlenebilmesi mümkün değildir. Yezîdîliğin ayakta kalmasını sağlayan dinî teşkilat yapısı bu göçle beraber otoritesini yitirmiştir. Çünkü Yezîdîlik gibi gelenekten beslenen dinî hareketlerde, dinî duygular ve ritüellerin canlı kalması bu dinî teşkilatın aktif kalması ile sağlanır. Ancak dinî geleneğin ve ritüellerin zayıflamasına rağmen Avrupa’ya göç eden Yezîdîler, sosyal kaygılarla birbirlerine daha sıkı bağlanmışlardır. Özellikle böyle toplu halde yapılan göçlerde ortaya çıkan mevcut kültürü kaybetme duygusu denge değişimine ve var olan kültür standartlarında uzun bir süreç alan değişimleri beraberinde getirir. Bununla beraber bu göçle beraber kültürel değerlerinden ödün veren kişi, “yeni yurdunda” kendini güvende hissedemez. Ancak edinilen bu yeni vatan, yeni nesil için hayatta kalma şansını artırır. Toplumsal yErenilenmeler ve değişimler her zaman problem olarak görülmemelidir. Artan kozmopolitika, yenileşme ve diğer kültürler ile tanışma yeni nesil için avantaj olarak kabul edilebilir ve entegrasyon sürecini kolaylaştırabilir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız Yezidi inanç unsurları, Adeviyye tarikatının Yezidi hareketine evrilme süreci, Yezidi kültürünün etkileşim içinde olduğunu düşündüğümüz diğer din / mezhepler ve Yezidi yazılı kaynakları çalışmamızda uygun bölüm ve başlıklar altında incelenmiş, Sünnî tevhid anlayışı noktasından bakılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda Batman / Beşiri / Uğurca Köyü Muhtarı Yezidi mürid Erhan Tağay ile yapılan görüşme “Ekler” kısmında verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kıymetli hocalarımın yardım ve destekleri olmuştur. Öncelikle çalışmam sırasında tez danışmanlığımı üstlenen, araştırma sürecinde ve kaynak konusunda rehberlik eden, çalışmamın her aşamasında gerekli tüm yardım ve imkânı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam devam ederken çalışmam ile ilgili değerli fikirlerini beyan eden ve kaynak konusunda yol gösteren Batman Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ğretim görevlisi Dr. Öğr. y. Yusuf Arslan'a çok teşekkür ederim. Saha araştırması yaparken incelediğim konuyla ilgili yardım eden ve sabırla her türlü desteği veren Batman İli Beşiri İlçesi Uğurca Köyü Muhtarını Erhan Tağay'a çok teşekkür ederim. Bu alışmanın İslam Mezhepler Tarihi alanında yapılacak çalışmalara katkıda bulunmasını temenni ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

YEZİDİLİK'İN OLUŞUMU

I. YEZİDİLİK'İN MENŞEİ VE TARİHSEL SÜRECİ

A. Yezîdîlik Nedir?

Tarih boyunca Orta Doğu coğrafyasında birçok inanç sistemi doğup gelişmiştir. Bu coğrafyada, sayısız heterodoks akımın ve senkretik dinsel yapının oluştuğu bir gerçektir. Bu çerçevede Yezîdîlik ya da bağlılarının deyişiyile Ezidilik, yüzyıllardır bölgede varlığını sürdüren yapısıyla ve kendine has inanç sistemi, kült ve ritüelleriyle dikkat çekici bir dinsel gelenektir.¹ 16. yy.'da yaşayan tarihçi Şerefhan Bitlisi (ö.1603), yaşadığı dönemde Yezîdîler'in Diyarbakır, Şam, Musul, Süleymaniye, Kilis, Maraş, Cizre ve Mardin'de yaşadıklarını belirtmiştir.² Çeşitli alanlardaki araştırmacıların zaman zaman dikkatini çeken Yezîdîler, Türkiye, Irak Federal Kürdistan Bölgesi, Ermenistan, Suriye, Gürcistan, Avrupa Ülkeleri sınırları içinde yaşamakta ve sayıları tahmini olarak 750 bini bulmaktadır. Bu bölgenin Ermenistan, Gürcistan ve İran dışında kalan kısımları Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaydı.³

Yezîdîlik, küçük, dinî yayılmayı hedeflemeyen, sadece doğuştan mensup olunabilen bir harekettir. Sözlü olarak ve nadiren yazıya geçirilmiş ya da hiç geçirilmemiş kutsal metinler aracılığıyla aktarılmaktadır.⁴ Kültür ve dinî birikimin gizliliği, doğal olarak bazı çelişkileri ortaya çıkarmış, bu durum da kendileri hakkında sağlıklı bir tarihî verinin oluşmasını engellemiştir.⁵ Varlıklarını sürdürebilmek için felsefe-öğreti ve

¹ Zehra Işık, *Yezîdîlik Teolojisi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 5.

² Şerefhan Bitlisi, *Şerefname, Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Ant Yayınları, 1971, c.1, s.21-315- 355

³ Sabiha Banu Yalkut, *Melek Tâvûs'un Halkı Ezidiler*, 4. Baskı, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2014, s. 28.

⁴ Philip G. Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezîdîlik*, çev. Hikmet İlhan, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2011, s. 13.

⁵ Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir*, s. 18.

inançlarına ilişkin bilgiyi ezberlenmeye yatkın kalıplara dökmüşler, baskı uzun yüzyıllar boyunca sürünce kalıp sözlere döktükleri bilginin anlamları yer yer unutulmuş, kendileri için sır durumuna dönüşmüştür.⁶ Yezîdîler, kutsal kitap olarak herhangi bir semavî dinin kitabını ve Kur'ân-ı Kerîm'i kabul etmemişler ve *Kitâbü'l-Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'*i kutsal kitap olarak belirlemişlerdir. Bu sebeple "Ehl-i Kitab" olarak kabul edilmemişler ve İslâm'ın "Râfîzîler"i olarak isimlendirilmişlerdir. Bu sebeple zamanın devlet yönetimi, Yezîdîlerin oturdukları yerleri, dârü'l-harb (küfür bölgesi) olarak ilân etmiş, Yezîdîlerin Osmanlı toplumu içinde kaynaşmaları için gayret gösterilmiştir.

Yezîdîlik, İslâm Mezhepler Tarihçileri tarafından kuruluşu itibari ile Şeyh Adî b. Müsâfir'e dayandırılan, ancak kendi mensuplarınca İslâm ya da herhangi başka bir semavî dinle kuruluş ve köken itibari ile ortak yönü olmayan dünyanın en eski dini olarak görülür. Yezîdî inancı içerisinde etkisi bulunan farklı inanç kalıntılarından hareketle, Yezîdîliğin menşei farklı din ve mezheplere dayandırılrsa da⁷ Yezîdîliğin günümüzdeki haliyle müstakil bir hareket olarak Adî b. Müsâfir dönemine kadar var olmadığı söylenebilir. Yezîdîler üzerinde çalışan araştırmacılar, bu dine farklı nazarlardan bakmışlardır. Bir kısmı Yezîdîliği, belli bir mezhep olarak görürken; diğer bir kısmı da din olarak görmektedir. Bu farklı bakış açılarının arka planında, araştırmacıların Yezîdîliğin menşei hakkındaki görüş ve kanaatleri bulunmaktadır. Yezîdîliği, İslâm geleneği içinde görenler için Yezîdîlik, İslâm dininin sapkın bir mezhebidir. Diğer taraftan Yezîdîliği Orta Doğu'nun iç içe geçmiş farklı inançlara sahip halkları arasında doğan senkretik bir din olarak görenler için Yezîdîlik, o coğrafyada doğup gelişen ve zamanla kendine özgü inanç ve ayin sistemi geliştiren müstakil bir dindir.⁸ Bugünkü koşullar içindeyse Yezîdîler, siyasî ve etnik kaygılar sebebiyle herhangi bir din ya da mezheple bağ kurmaya ve geçmişten gelen bağları canlandırmaya istekli değillerdir. Batılı araştırmacılarından bazıları da Yezîdîliği, Kürt halkı ile özdeşleştirerek "Kürtler'in köklü dinî grubu"⁹ şeklinde tanımlamışlardır. Sistematik olarak ifade edilmesi zor bir hareket olan Yezîdîlik'te önemli olan pratik yaşam uygulamalarıdır.

⁶ Esat Korkmaz, *Ezidiler, Melek Tâvûs'un Talihsiz Halkı, Kırmızı Ezid'in Kuzuları*, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015, s. 91.

⁷ Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir*, s. 20.

⁸ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 2.

⁹ John S. Guest, *Yezîdîlerin Tarihi, Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, İstanbul, 2001, s.11

Yezîdîler'in, Adeviyye ismiyle var oldukları ilk dönemlerde tevhid inancına sahip olmaları ve Şeyh Adî b. Müsâfir'in Sünnî çizgisine rağmen, zaman içerisinde Melek Tâvûs ve ona atfedilen tanrısallık ile bâtinî bir harekete dönüşmesi dikkat çekicidir. Adî b. Müsâfir hakkında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Şeyh Adî ve ona tâbi olanların İslâm'a bağlı sâlih mü'minler ve takvâ sahibi kişiler olduğunu belirtir. Ona göre Şeyh Adî, Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî ve Şeyhülislâm Hakkârî gibi meşhur sünnî ulemanın yolundan gitmiştir. Bu alimler esas itibariyle Sünnîliğin dışına çıkmamışlar, Ehl-i sünnet akîdesine hassasiyetle bağlı kalmışlar ve bid'atlardan uzak durmuşlardır.¹⁰

Adî b. Müsâfir hayattayken "Adeviyye" ismiyle tanınan bu hareket, Adî b. Müsâfir'in vefatından sonra da bir müddet Sünnî çizgide varlığını devam ettirmiştir. Adî'nin vefatından sonra hareketin lideri olarak yeğeni Ebü'l-Berekât başa geçmiş ve lider silsilesi bu şekilde kan bağı yoluyla devam etmiştir. Bugünkü istilahlaşmış şekliyle bir Yezîdîlik'ten en erken Hasan b. Adî dönemi veya hemen sonrasında söz edilebilir. Hasan b. Adî'nin 1246'da idam edilmesinden sonra geride kalan liderlerin bölgeden göç etmesi üzerine Lâleş ve çevresinde bulunan tarikat mensupları kontrolsüz kalmıştır. Bunlardan en azından bir kısmı bölgede mevcut eski din ve kültürlerle yoğrulmuş bazı yeni fikirleri benimsemiş ve süreç içerisinde dönüşüm göstererek Yezîdîliğin nüvesini oluşturmuş olmalıdırlar.¹¹

13. yy.'da buldukları coğrafyada kuvvet kazanan hareket, siyasî olaylarda rol oynamaya başlayınca merkezî yönetimin tepkisini çekmiştir. Şeyh Hasan ve müritlerinin döneme hâkim olan yönetim tarafından idam edilmesinden sonra Yezîdîler, değişen yönetimlerin tepkisini daha fazla çekmemek için kapalı bir toplum yapısına bürünmüşlerdir. Şîî yayılcı siyaseti, dinî bilgidan ve Sünnî yaklaşımdan daha fazla uzaklaşılması, yönetim ve komşuları olan çeşitli kültürlerle çatışmaya girmeleri, Adî'nin vefatından sonra şekillenen Yezîdîliğin oluşumunda önemli etkenlerdir. 19. yy.'a kadar bu şekilde dış dünya ile iletişim kurmayan Yezîdîler, Batılı araştırmacıların bölgeye ve bu bâtinî harekete ilgi duymasıyla kabuklarından çıkmaya ve siyasî sebeplerle de olsa kendilerini ifade etmeye başlamışlardır.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Adî b. Müsâfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c. 1, s. 387.

¹¹ Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir*, s. 94.

Gelenekçi bir usulle yayılmacı politika izlemeyen Yezîdîler, 1960'lı yıllardan sonra Batı'ya -özellikle Almanya- göç etmeye başlamış ve süreç farklı bir yola girmiştir. Gerek dış dünyaya açılan gerekse teknolojinin etkisiyle daha iyi hayat şartlarına kavuşan Yezîdîler, göç ettikleri ülkelerde kültürlerini korumak adına bir arada yaşamalarına rağmen bir süre sonra gelenekten kopmaya başlamışlardır. Şifahî kültürün etkisini yitirmesiyle beraber Adî b. Müsâfir'e ve dolayısıyla dinlerine bakış açılarını kaybetmeye başlamışlardır. Bununla beraber, teknik gelişmelerin sağladığı olanaklarla iletişimin kolaylaşması mesafeleri yakınlaştırmış ve kültürler arası farkları azaltmıştır. Diğer taraftan cemaat ve birlik olma fikrini güçlendiren, bu gelişmenin ürünü olan atomizasyon süreciyle insan ilişkilerinin sürekliliğini kaybetmesi gibi durumlar karşısında duyulan güvensizlik ve yalnızlık kaygısıdır.¹² Avrupa ülkelerine yapılan bu göç, Yezîdîliğin dinî karakterinde çözümlere sebep olsa da topluluk olarak bağların kuvvetlenmesine ve ilişkilerin artmasına sebebiyet vermiştir.

B. “Yezîdî” Adının Kökeni

“Yezîdî” adının kökeni ile ilgili çok farklı görüşler mevcuttur. Birçok yönüyle açıklığa kavuşturulmaya çalışılan bu inanç sistemine ve mensuplarına “Yezîdî”, “Yezdi”, “Ezdi” ya da “Ezidi” denilmektedir.¹³ Bunları kabaca sınıflarsak, Yezîd b. Muâviye'ye dayandıran klasik İslâm Mezhepler Tarihi uleması ve İlahiyat akademiasından oluşan grup, Kürtçe kökenli bir kelime olduğunu söyleyen tanrı adlarından biri olan Yezdan kelimesinden türediğini belirten Kürt yazarlar ve bu iki düşünceye de katılan ama -büyük çoğunluk itibarıyla- eski Farsça'dan geldiğini ileri süren Batılı yazarların oluşturduğu bir tablo ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Mensupları, Ezidi adının, “Tanrı” anlamındaki “Ezid”in adından geldiğini düşünmektedirler. Yezidi toplumunda bir erkek çocuk sünnet olduğunda “Ben Kırmızı Ezid'in kuzusuyum.” der. Demek ki “Ezîdî” kavramı “Kırmızı Ezid'in soyu” anlamındadır. Yezîdîler bir yere otururken de “Yâ Ezid” derler.¹⁵ Bu görüşle bağlantılı olarak meseleyi semantik açıdan değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. Tori'nin ifadesiyle Kürtler, genelde tanrıya “kendini yaratan” anlamında

¹² Yalkut, *a.g.e.*, s. 31.

¹³ Mehmet Akça, *Yezîdîler, İnanç Esasları ve Ritüelleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 5.

¹⁴ Ç. Ceyhan Suvari, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 30.

¹⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 33.

Huda (Xweda) ve Yezdan derler. Her iki kelime de “kendini yaratan” anlamına gelir. Bu iki sözcükten anlaşılacağı gibi, Kürtler tanrının kendinde var olan yaratma özelliğinden var olduğuna inanırlar. Bu anlama binaen Kürtler yemin ettiklerinde, Türkçe’ye çevrildiğinde anlamı “Beni yaratan merhametli tanrının adına” olan “*bi yezdane dilovan*” derler. Bu düşünce biçimi Zerdüştükte de vardır. Büyük olasılıkla Kürtler bu yemini, İslâm’dan önceki dönemlerde de ederlerdi. Çünkü Kürtlerin, Araplar’ın müşrik oldukları dönemde yani İslâm’la hiç tanışmadan önce tek yaratıcı tanrı Ahura Mazda’yı kutsadıkları bilinmektedir.¹⁶

Doğulu ve Batılı araştırmacıların rağbet ettiği görüşlerden biri “Ezid” isminin Yezîd b. Muâviye’ye dayandığı görüşüdür. Bu görüşe göre Şeyh Adî aracılığıyla İslâm’ı kabul eden Yezîdîler, daha sonra eski dinlerine geri dönmüş ve atalarından sözlü olarak aldıkları kültürü yaşatmaya devam etmişlerdir. Zamanla Yezîd’in imametine, sonra ulûhiyetine inanan daha sonra Melek Tavus ve Şeyh Adî gibi inanç unsurlarına tanrılık vasfı yükleyerek Tanrı’ya ortak koşan Yezîdîler, aslında Mazdeist idiler. Yezîd b. Muâviye’nin adının eski İran dinlerinde tanrı anlamına gelen “Yazata” ile benzerliğinden dolayı Yezîd’i kutsal şahsiyetlerden biri olarak kabul ettikleri muhtelif görüşlerden birisidir.¹⁷ Ancak burada dikkat çeken bir nokta şudur ki, bazı araştırmacılar Yezîdîlik mensuplarının bu görüşü kabul etmeyip, kendilerinin Zerdüş kökenli olduklarını ve isimlerini “Ahura Mazda”dan aldıklarını belirttiklerini iddia etmişlerdir. Bazı Yezîdîler’e göre ise Yezîd, Yezîdîliğin gerçek kurucusu değil, Hz. Âdem’in tek oğlu olan Şâhid b. Câr tarafından kurulan ve en eski din olarak görülen fırkanın kurucusudur. Yezîd, Şeyh Adî’nin yaşadığı dönemde tenasüh inancı içinde Şeyh Adî’nin bedeninde var olmak sureti ile Şeyh Adî olmuştur.¹⁸

Dikkat çeken bir başka görüş de İslâm esaslarına bağlı sünî bir mutasavvıf olan Adî’nin, İslâmiyet’ten tamamıyla uzaklaşmış Yezîdîler tarafından rehber olarak kabul edilerek, onun İslâm âlemindeki yaygın şöhretinden faydalanmak istemeleri olduğudur. Böylece Adî b. Müsâfir’in kisvesi altında bağlı buldukları Sünî yönetimler tarafından

¹⁶ Tori, *a.g.e.*, s.48-49

¹⁷ Yunus Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik İdil – Midyat Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Şırnak, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 8.

¹⁸ Ahmet Turan, *Yezîdîliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 1989, s. 45

bâtınî bir hareket oldukları fark edilmeyecekti. Yezîdîler'in Şeyh Adî'ye sahip çıkmaları, zâhir ulemâsını diğer bir Adî'nin daha mevcut olduğunu kabul etmeye zorlamıştır.

Yezîdîlik ile ilgili ileri sürülen bir başka iddia ise Aynısıfnî (Alkos) Manastırı'nda yaşayan Edi (Thaddaus) isminde bir keşişin, Müslümanlığı kabul ettikten sonra İslâmiyet'le Nastûrîliğin karışımı olan yeni bir din ortaya çıkarmış olduğudur. Bu iddiayla beraber Şeyh Adî'nin "ateş ruhu" mânasına gelen Azar ile aynı olduğunu iddia edenler ve Mani'nin talebesi Adde (Ade) ile aynı şahıs olduğunu ileri sürenler vardır. Şeyh Adî gibi Sünnî bir şeyhin Yezîdîlik gibi batınî bir mezhebin kurucusu olarak kabul edilmesinden doğan zorlukları halletmek için ortaya atılmış söylentiler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, Nastûrî keşişlerinden Ramişo'nun 1452 yılına ait bir Süryânî kaynağına dayanarak Adî isminde bir şahsı Yezîdîliğin kurucusu olarak göstermesidir. Bir başka iddia da Adî'nin Tayrahitî Kürt kabilesinden Aynısıfnî Manastırı çobanının oğlu olduğu ve Başkeşişin Kudüs'ü ziyarete gitmesinden faydalanarak manastırı keşişlerden alması, ziyaretini tamamlayıp memleketine dönen başkeşişin durumu Cengiz Han'ın yeğeni Tuman'a bildirince de yakalanarak 1223'te idam edilmesidir.¹⁹

Klasik mezhepler tarihi müelliflerine göz attığımızda Bağdâdî'nin (ö 429/1037), Yezîdîliği Hâricîlik ile ilişkilendirerek, Yezîdîliği Hâricîliğin İbadiyye kolundan sapma bir mezhep olduğunu ileri sürdüğünü görüyoruz. İslâm dünyasında asırlarca birçok araştırmaya rehberlik eden Şehristânî de (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*'de "Yezîdîyye" diye bir başlık açmış ve orada Yezîdîlik ile ilgili şunları söylemiştir:

"Ezârîka'nın ortaya çıkmasından önce el-Muhakkimetü'l-ülâ ile ilgisi bulunan, onların ortaya çıkışıyla ayrılıp İbadiyye'ye intikal eden Yezîd b. Üneyse'nin mensuplarıdır. Bu zat, Allah'ın Acem milletinden bir kişi göndereceğini, ona semada yazılmış bir kitabın hepsini bir defada indireceğini, bu kişinin Hz. Peygamber'in şeriatını terk edeceğini ve Kur'ân'da zikredilen Sâbie'nin dini üzere olacağını iddia etmiştir.²⁰

Ancak dikkat edilmesi gereken şu ki, Yezîd b. Üneyse'ye dayandırılan bu fırka Yezîdîyye fırkasıdır ve bu fırkanın konumuzu teşkil eden Yezîdîler ile bir ilgisinin bulunmadığı bilinmelidir.

¹⁹ Uludağ, "Adî b. Müsâfir", s. 388.

²⁰ 'Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2008, s.125

Yezîdîliği bu bakış açılarından farklı olarak başka açıdan değerlendiren, kültürel ve etnik bakış açısıyla tanımlamaya çalışan görüşler de mevcuttur. Tarihi süreç dikkate alındığında Yezîdîler'in yaşadıkları coğrafyalar genelde Kürt milletinin yaşadığı bölgelerdir. 1597'de kaleme alınan *Şerefnâme*'de geçtiği üzere tarihî seyir içinde en önemli Kürt aşiretlerinden bir kısmı ya da tamamı Yezîdî idi. Şerefhân, Yezîdî Dini'ni şöyle tarif etmektedir.

“Onların (Kürtler'in) inançlarına göre Şeyh Adî onların oruç tutmaya ve namaz kılmaya yönelik görevlerini kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülükten kurtarmıştır; diriliş günü geldiğinde namaz ve orucu bırakmakla herhangi bir hesap vermeden ve herhangi bir ceza görmeden cennete gideceklerdir. Bu Kürtler zahiri din bilginlerine ve İslâm âlimlerine karşı son derece husumet beslerler.”²¹

Araplar, Kürt halkı ile 637– 639 yılları arasında İslâm Dini'ni yaymak için Kürtler'in yaşadıkları bölgelere sefer düzenlediklerinde tanışmışlardı. Araplar, Tanrı'ya “Yezdan” diyen Kürtler'e “Yezdan'a tapan” anlamında “Yezdânî” demişlerdir. Bu kelime daha sonra “Yezîdî” sözcüğüne dönüşerek Kürt topluluklarına ait bir isim haline gelmiştir. Bu isimlendirme inanç şekliyle bütünleşerek bir ırkın adı olmaktan çok, bir dine bağlı olan topluluğun adı olmuştur. Müslüman Kürtler denildiği gibi, Yezîdî Kürt ya da Yahudi Kürt de denilebilir.²²

Ayrıca Yezîdî isminin, İran'daki Yezd şehrinden türediğini, mensupları ağırlıklı olarak orada yaşadığı için “Yezidli” manasında “Yezîdî” dendiği görüşü de vardır.

İslam Ansiklopedisi'nde “Yezîdî isminin fonetik kurallarına göre Farsça'daki İzed (melek, Tanrı), Avesta dilinde Yazata (saygıya, tapınmaya layık olmak), Pehlevi dilinde Yazdan, Avesta'da Yazatanam, Pehlevi'de Yaztân, Yazdan, İzed'den geldiği” belirtilmektedir. Avesta'da geçen “Yazdan” ayin ve ritüellerle ilgili olarak yeni Farsça'ya girmiştir. Buna göre, bu kelime, bizzat kendileri tarafından kullanıldığı gibi, Ezidi, İzidi ve İzdi (Tanrı'ya tapanlar), Yezîdîler tarafından da bilinen bir kavram olmalıdır.²³

Konuyla ilgili görüşlerden birisi de Yezîdîler'in “Dasnî” (Dasin veya Dasini) olarak isimlendirilmeleridir. Şeref Han, Kürt beyliklerini incelerken Dasnî Beyliği adlı

²¹ Şerefhân, *Şerefnâme*, s.21

²² Tori, *Bir Kürt Düşüncesi Yezîdîlik ve Yezîdîler*, İstanbul, Berfin Yayınları, 2000, s. 48.

²³ Theodor Menzel, “Yezîdîlik”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1986, C.13, s. 423.

bir Yezîdî beyliğinden bahsetmektedir. Bu görüşlerin yanı sıra Yezîdîler, Osmanlı'da şeytana taptıkları düşüncesi ile “Abede-i İblis” (Şeytana tapanlar) ve ateşperestler olarak da tanınmışlardır²⁴.

Yezîdî mensuplarına göre Zerdüş inancının esaslarına dayanarak 12. yüzyıla kadar Mezopotamya'da yaşayan topluluk, Şeyh Adî b. Müsâfir sonrası dönemde “Ezîdî” olarak isimlendirilmiştir. Kaynaklar incelendiğinde bu dinî topluluktaki hareketin ve değişimin Adî b. Müsâfir ile beraber tamamlanmamış olduğunu göstermektedir. Hatta kanaatimizce Adî b. Müsâfir, Ezîdî tarihi açısından bir başlangıç olabilir. Çünkü bu topluluk, Adî b. Müsâfir sonrası Sünnî gelenekten ayrılarak, hem geçmiş dinî hayatlarının izlerini devam ettirmiş, hem de Adî b. Müsâfir'e bazı ilâhî özellikler yüklemek suretiyle başka bir formatta dinî hayatlarına devam etmişlerdir. Bu noktada İslâmî nazarla bakacak olursak, Adî b. Müsâfir Ehl-i Sünnet inancına mensup, döneminde yaşamış ulema ve mutasavvıflar tarafından oldukça hürmet gören bir otoriteydi. Vefatından sonra hem dönemin siyasî sebepleri hem haleflerinin buna zemin hazırlaması hem de coğrafi ve kültürel anlamda kapalı ve ulaşılmaz zor bir topluluk olmaları, heterodoks bir akıma sürüklenmelerine sebep olmuştur.

C. Adeviyye'den Yezîdîlik'e Evrilme Süreci

Şeyh Adî b. Müsâfir, 1162'de Musul'un batısındaki Lâleş'te, müritlerini yetiştirdiği ve tasavvufî öğretilerini sistematığe oturttuğu zaviyesinde vefat etmiştir. Yaşadığı zaman diliminde züht hayatı içinde yaşayan, kendisiyle ilgili birçok kerametler anlatılan Şeyh için Lâleş'te yapılan türbe, vefatından sonra hem müritleri hem de o bölgede yaşayanlar için bir ziyaret makamı haline gelmiştir. Aslında Adî b. Müsâfir'in yaşadığı dönem, selefî İslâm düşüncesiyle beraber tasavvufî öğretilerin de yoğun olarak İslâm geleneği içinde yer almaya başladığı bir dönemdir. Tasavvufî ile beraber değinilmesi gereken önemli bir mevzu “ortodoks” İslâm ve “heterodoks” İslâm kavramlarıdır. Batı menşeli kavramlar olmalarına karşın konumuzla ilgisi bulunan “ortodoks” kelimesi Türkçe'de “resmî” ve “kurallar içinde kalan” anlamlarını ihtiva etmektedir. Heterodoks kavramı ise “gayrî resmî” olanı yani daire dışında kalanı ifade etmektedir. İslâmî terminolojide “zındık”, “mülhid” ya da “Ehl-i sünnet dışında kalan” kesimi karşılamaktadır. İslâm dairesi dışında

²⁴ Âyandan Nuri, *Abede-i İblis, Yezîdî Taifesinin İtikâdı, Âdatı, Evsâfi*, çev. Dr. Mustafa Işık, Dr. İsa Kalaycı, Özge Kurt, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2017, s. 40-41-42, tür. yer.

kalan, tevhid ve nübüvvet kurumunu zedeleyici inanışlara sahip olan bazı heterodoks akımlar kendilerini sufi tarikatler içinde gizlemeye çalışmışlardır. Zamanla sufi terminolojinin gelişmesi ve bahsi geçen heterodoks akımların da kendilerini belli etmesiyle Sünnî akideye bağlı sufi tarikatler ile bâtinî akımlar birbirinden ayrılmışlardır.

Tarihsel süreci incelediğimizde tasavvuf, İslâm'ın kendi iç dinamizminden doğan mistik yapısıyla beraber, fetihler yoluyla tanışılan ve etkileşim içine girilen kültürlerin gnostik akımlarından etkilenilerek oluşmuş sentez bir üründür. Yeni fethedilen yerlerdeki dinî kültürün İslâm'la etkileşim içine girmesi sürecinin doğal sonucu aynı zamanda yeni fikrî ve dinî hareketlerin de ivme kazanması demektir. Bu ivmeyle beraber İslâm'dan önceki geleneklerin İslâm inancının batınî bir mezhebi olarak yeniden ortaya çıkması, Yezîdî hareketinin çözülemeyen yanlarından biri olarak görülmektedir.²⁵

Heterodoks inanç ve hareketler, temelde etnik, ekonomik, siyasal, sosyal ve dinî farklılıklardan kaynaklı olarak gelişmektedir.²⁶ İslâmiyet içinde 9. yy.'da zikredilmeye başlanan tasavvuf, Şeyh Adî'nin yaşadığı 11. yy'da geniş İslâm coğrafyasında teşkilatlanmaya başlamış ve şeyh denilen kanaat önderlerinin sistemleştirdiği bu kurumlar tarikat adını almıştır. Tarikatlerin oluşmaya ve rağbet görmeye başladığı bu dönemde Şeyh Adî'nin zaviyesi, Ehl-i sünnet çizgisinde beyan ettiği düşünceleri ve zühd hayatı sebebiyle çevrede yaşayan kişilerin ziyaret ettiği bir yer olmaya başlamıştır.

Adî b. Müsâfir'in kendi döneminde abid, zahid, keramet sahibi bir zat olarak kabul edildiği görülmektedir. Lâleş'e yerleştikten sonra isminin sonuna "Hakkârî" künyesini almıştır. O yıllarda Hakkârîde meskun bulunan Kürt aşiretlerinin yerleştiği bu coğrafya, ünlü sufilerin de yaşadığı bölge olmuştu.²⁷ Döneminde yaşamış mutasavvıfların övgülerine mazhar olan Şeyh Adî hakkında beraber hac yolculuğuna çıktıkları Abdülkâdir Geylânî "Eğer peygamberlik çalışma ile elde edilecek bir şey olsaydı, onu mutlaka Şeyh Adî elde ederdi" beyanında bulunmuştur.²⁸ Şeyh Adî, Ebu Hamid el-Gazzâlî (ö.581/ 1176) ve kardeşi Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520 / 1126) ve Necib es-Sühreverdî (ö. 563/1167) gibi dönemin önde gelen uleması ile de görüşmüş ve fikir

²⁵ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dinî Adetleri ve Metinsel Geleneği*, çev. Amed Gökçen - Damla Tanla, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 37.

²⁶ Suvari, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 40.

²⁷ Erol Sever, *Yezîdîlik ve Yezîdîlerin Kökeni*, İstanbul, Berfin Yayınları, 2006, s. 2.

²⁸ Guest, *a.g.e.*, s. 45.

alışverişinde bulunmuştur.²⁹ Şeyh Adî, Bağdat'tan Hakkâri - Lâleş Bölgesi'ne -muhtelif müslüman tarihçilerin ifadelerine göre- “dağlı Kürtler'i irşad etmek maksadıyla” gelmiş, bunları doğru yola getirmeye muvaffak olmuştur. Bu durumun tarihî arka planında da dönemin siyasî olayları ve öncesinde gerçekleşen süreç yatmaktadır. Abbâsî yönetiminin Emevî soyunu kurutmaya çalışması sebebiyle kaçan Emevîler'in bazıları Zağros Dağları'na yerleşmiştir. Abbas el Azzavi ve M. A. Guidi bu dönemde bilhassa Zağros Dağları'na kaçan Emevîler'in Abbâsî hanedanına karşı tavır aldıklarını ve bu dönemde Kürt aşiretlerine sığınan Emevî mültecilere duyulan sempatinin Abbâsîler'e karşı kızgınlığa dönüştüğünü bildirir.³⁰ “Gulûv” adı verilen bu siyasî hareket civar toplumlara da yayılarak, 11. yy.'dan itibaren aşikâr edilmeye başlamıştır. Böylece Hakkâri ve civarındaki bölgelerde Yezîd b. Muâviye sempatisi ve onun imametini inanış düşüncesi oluşmuştur. Kanaatimizce dönemin siyasî güçleri, Şeyh Adî'yi bölgeye yönlendirerek, hem İslâmî yaşantıları zayıf olan ve yerel batıl inançları ağır basan hem de siyasî anlamda tehlike arz edebilecek yöre halkının ıslah edilmesini amaçlamışlardır.

Adî'nin vefatından sonra şekillenen Yezîdîliğin oluşumunda Yezîdîler'in zaman zaman yönetim ve komşuları olan çeşitli kültürlerle çatışmaya girmeleri, tarikatın müridlerinin Adî'nin vefatından sonra dinî bilgidan ve Sünnî yaklaşımdan uzaklaşmaları, Şîî yayılcı siyaseti gibi unsurlar etkili olmuştur.

Şeyh Adî, henüz hayattayken ana vatanı Beytü'l-Fâr köyünden yeğeni Ebü'l-Berekât yanına gelerek onun kurmuş olduğu Adeviyye tarikatine katılmıştır. Adeviyye hareketi kendi içine dönük, dünya olayları³¹ ve çevrede olup biten ile ilgilenmeyen tipik bir sufi tarikatidir. İslâm dünyasında yer alan tasavvuf hareketlerinde görülen motifler, şeyh ve pir gibi otoriteler Adeviyye ya da diğer ismiyle Sohbetiyye tarikatinde de mevcuttur. Şeyh Adî'nin bıraktığı 'İ'tikad-ı Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat' adlı eser incelendiğinde Ehl-i Sünnet inancına aykırı öğretiler görülmemekte, günümüzdeki Yezîdilikte mevcut olan heteredoks inanışlara rastlanmamaktadır.³²

²⁹ Roger Lescot, *a.g.e.*, s.20

³⁰ Mehmet Sait Çakar, *Yezîdilik, Tarih ve Metinler Kürtçe ve Arapça Nüshalar*, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s. 32.

³¹ Sever, *a.g.e.*, s. 4.

³² Adî b. Müsafir, *İ'tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâa*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi & Tahsin İbrahim ed-Duseki, Medine, Mektebetü'l – Gurabai'l-Eseriyye, 1998, s.23-45, tür.yer.

Şeyh Adî 1162'de Lâleş'te vefat ettiğinde oluşumun başına yeğeni Ebü'l-Berekât geçmiştir. Kaynaklar onun erdemli, kibar, onurlu ve utangaç olduğunu nakleder. Onun döneminde Adeviyye hareketi genişlemiş ve müritlerin sayısı çoğalmıştır. Ancak bir süre sonra heterodoks akımlarda görülen bozulmalar Adeviyye hareketi içinde de görülmeye başlamıştır. Bu bozulmaların başlaması, tarikatın başına geçen Şeyh Hasan b. Adî dönemine denk gelir. Bazı kaynaklar onu Yezîdîliğin ikinci kurucusu olarak kabul eder. Şeyh Hasan'ın ismi *Mushaf-ı Reş*'te Yezîdîler'in yedi ilahından -yedi melekten - ikincisi olarak geçmektedir. Derdail adıyla da anılır.³³ Bu dönemde Adî b. Müsâfir'in sağlığında hiç göstermediği ya da farklı şekillerde gösterdiği kerametler fazlaca abartılmaya ve nesilden nesile bu şekilde rivayet edilmeye başlanmıştır. İbn Şâkir el-Kütübî (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-vefeyât*'ta, Şeyh Hasan'ın zeki olduğunu ve fikirleri yönünden deha olduğunu, müritlerin Şeyh Hasan hakkında mübalağalı davranışlara yöneldiğini, bir gün bir vaiz vaaz verirken onun heyecanlanıp ağlayarak bayıldığını, bunu üzerine orada bulunanların Şeyh Hasan'a duydukları aşırı sevgi sebebiyle vaize çok kızarak vaizi öldürdüğünü anlatır.³⁴

Yezîdîler'in iki kutsal kitabından ikincisi olan *Mushaf-ı Reş* geleneksel olarak Şeyh Hasan'a atfedilir.³⁵ Ahmed Teymur Paşa tarafından belirtilen görüşe göre, Şeyh Hasan birkaç yıl boyunca inzivaya çekilmiş ve *Kitâbü'l-cilve li-ashâbi'l-halve* isimli bir kitap yazmıştır.³⁶ Bu, Yezîdîler'in kutsal kitabı *Kitâb-ı Cilve* değildir, ancak isim benzerliği de tesadüf değildir. Şeyh Hasan, *Kitâb-ı Cilve*'nin müellifi olabileceği gibi, eserini yazarken daha eskiden var olması mümkün olan *Kitâb-ı Cilve*'den esinlenmesi de mümkündür. Şeyh Hasan, alışlagelmiş tarikat otoritelerinin tam tersine dinî tartışmalara katılan, heyecanlı bir yapıya sahipti. Ancak Türk atabeylerinden Nureddin'in ailesi tarafından yönetilen Musul'un 1211 yılında Bedrettin Lü'lü' yönetimine geçmesi Şeyh Hasan'ın sonunu getirmiştir. Bedrettin Lü'lü', Şeyh Hasan'ın Mısır ve Suriye'deki Kürt askerlere haber göndererek onların yardımıyla Musul'u almasından korkuyordu. Şeyh Hasan'ın

³³ Ahmed Teymur Paşa, *Arap Kaynaklarına Göre Yezîdîler ve Yezîdîliğin Doğuşu*, çev. Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, Ataç Yayınları, 2008, s. 21.

³⁴ İbn Şâkir el-Kutubi, *Fevâtü'l-vefeyât*, Tahkik eden, Ali Muavved ve Adil mevcudDêr Sâdır, Beyrut, 1973,.1, .335

³⁵ Guest, *a.g.e.*, s. 49.

³⁶ Ahmed Teymur Paşa, *a.g.e.*, s. 24.

böyle bir düşüncesi var mıdır bilinmez ama Hasan b. Adî 1246'da Lâleş'te tutuklanarak Musul'a götürülmüş ve Musul Kalesi'nde boğularak öldürülmüştür.

Tarihi kaynaklar, tam o dönemde moğollarla işbirliği yapan Lü'lü'nün Hakkârili kürtlere ağır vergiler yüklediğini haber vermektedir. Ağır vergilerle beraber köylülerin hayvanlarına ve tarım ürünlerine de el konulması, Adevîler'in ayaklanmasına sebep olmuştu. Bu ayaklanma hem onların hem de Şeyh Hasan'ın acı bir sonla karşılaşmasını hızlandırmıştır. Bedrettin Lü'lü' tarafından gönderilen birliklere uzun süre direnen Adevîler yenik düşerek ve çok fazla kayıp vererek -diri diri yakılarak ve çeşitli işkenceler uygulanarak- dağlara çekilmişlerdir. Tarikat bu katliamdan sonra yaklaşık 100 yıllık bir sessizliğe bürünmüş ve liderlerini kaybetmişlerdir.

Şeyh Hasan döneminde Adeviyye tarikatında bazı bozulmaların başladığı görülmektedir. Bu dönemde Adeviyye tarîkati -Lâleş merkezli- hakkında İbn Teymiyye *er-Risâletü'l-Adeviyye* adlı risaleyi yazmıştır. Risale, Şeyh Adî ve Adeviyye hakkında bilgi verdikten sonra Yezidilere bir nasihatname şeklide neşredilmiştir. Yezidi müritlerin Şeyh Adî'yi ve Şeyh Hasan'ı yüceltikleri, bunda aşırılığa kaçan söz ve fiiller içinde oldukları belirtilmiş ve onları Ehl-i sünnet yoluna sadık kalmaya davet etmiştir. O, bu konuda şunları söylemiştir

“Şeyh Hasan döneminde müridler Adeviyye tarikatine asılsız birçok nazım ve nesir soktular. Şeyh Adî ve Yezîd konusunda aşırı gittiler. Hâlbuki büyük bir şeyh olan Adî'nin bu tür bidatlerle ilgisi yoktur. Allah ona rahmet etsin. Onun tarikatı sağlıklıydı. Böyle bidatler içermiyordu. Fakat Yezidiler Râfıziler'le karşı karşıya geldiler. Çıkan savaşta Şeyh Hasan'ı öldürdüler. Allah ve Rasûlü'nün hoşuna gitmeyecek olaylar meydana geldi.”³⁷ İbn Şâkir de “Hasan sapkınlığa düşmemiş olsa da müritlerinin aşırı hizmet şevklerini frenlemek için hiçbir gayret göstermemiştir.” demiştir.³⁸

Adî'nin vefatından sonra -kastedilen Şeyh Hasan sonrası- tarikat iki karşıt gruba bölünmüştür. Bunlardan biri sünni inanca bağlı kalan ve azınlıkta olan grup; diğeri Şeyh Adî ve ona tabi olanlara aşırı bağlılıkları ve bu yolda fazlaca gayret göstermeleri ile

³⁷ İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra*, Risâletü Şeyhilislam İbn Teymiyye ilâ etbâi Adî b. Müsafir el-Ümevî, thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr & Osman Cum'a Damiriyye, Taif, Mektebetü'l-Siddik, 1987, s.106.

³⁸ Roger Lescot, *Yezidiler, Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Ceber Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011, s.3

tanınan gruptur. Eski metinlerin üstü kapalı bir şekilde bahsettiği bu iki hareketin çatışmasını ilk defa M. A. Guidi ortaya çıkarmıştır. Birbirine karşıt iki grup arasındaki bu çekişme yaklaşık yüz yıl devam ettikten sonra Cebel- Hakkari’de Şeyh Adî’ye bağlılıkta aşırıya kaçanların zaferi ile son bulmuştur. Şeyh Adî’nin Sünnî yaklaşımını milli bir dine dönüştürmeye çalışan kürt halkı sünni Arap yönetiminin baskısı ve tehdidi altında kalsalar da bu konudaki aşırı tutumlarından vazgeçmemişlerdir.³⁹

Guidi’nin bahsettiği bu durumu tarihî kaynaklar, Şeyh Adî’nin soyundan gelen iki kardeş arasında -Şeyh Hasan’dan sonra- ihtilaf çıktığı, küçük kardeş Bağdat’ı alan Moğollar’a damat olunca büyük kardeşin yandaşlarıyla ilk toprakları Suriye’ye göçtüğü, küçük olanın da kısa bir süre sonra Mısır’a gittiği şeklinde haber verir. Şeyh Adî’nin soyundan gelen ve İzzeddin Keykavus adına Harput’u elinde tutan Şeyh Hasan’ın oğlu Şerafeddin Muhammed 1257’de Moğollar’la girdiği savaşı kaybedip ölünce oğlu Zeynüddin Yusuf tarikatın başına geçip Şam’a yerleşmiştir.⁴⁰ Zeynüddin’in vefatından sonra ise oğlu İzzeddin Suriye’deki tarikatın başına geçerek tarikatı devam ettirmiştir. Mısır Sultanı tarafından Mısır ve Yemen’i işgal edeceği zannı ile tutuklanan İzzeddin, hapiste hayatını kaybetmiştir.⁴¹

Adeviyye tarikatının Mısır - Suriye kolu hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ama Sim’an Tepeleri’nde bulunan bir el yazmasında İzzeddin b. Zeynüddin’in kardeşinin soyunun en az beş kuşak daha deva ettiği yazılıdır.⁴² Yezîdîler’in tarihindeki birinci dönemi oluşturan Adeviyye tarikatı bu şekilde son bulurken, Lâleş merkezli bu tarikatın yavaş yavaş Mısır - Suriye’deki mensuplarından ayrıldığı görülmektedir.⁴³ Anlaşıldığı kadarıyla Suriye ve Mısır Adevîleri tarihte yok olmuşlar ancak Şeyh Adî b. Müsâfir’in sünnî doktrinine sadık kalmışlardır. Kuzeyde yani Lâleş Dağları’nda olanların ise eğilimleri daha farklı olmuştur. Lâleş’te devam edenler Yezîdî soyunun ve din adamlarının bu soydan geldiğini kabul edip o şekilde ilerlemişlerdir.

Bununla beraber 16. yy.’a kadar Yezîdîler’in kökenlerinin hatırasını muhafaza ettikleri kesindir. Yezidilerin Suriye topluluğun başkanı – manevi lideri- Cemil Axa,

³⁹ Roger Lescot. *a.g.e.* , s.28

⁴⁰ Çakar, *a.g.e.* , s. 42.

⁴¹ Ahmed Teymur Paşa, *a.g.e.* , s.33

⁴² Roger Lescot, *Yezîdîler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, çev. Ayşe Meral, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014, s. 98.

⁴³ Çakar, *a.g.e.*, s. 42.

Dumbeli aşiretinin bir üyesi tarafından hicrî 921’de (1515-1516) kaleme alınmış bir el yazmasına sahiptir. Kur’ân ayetleriyle başlayan, Şeyh Adî’nin soy ağacının ve müritlerinin listesinin bulunduğu bu el yazması, o dönemde tarikatın müritlerinin hala İslâm toplumuna ait olduklarının bilincinde olduklarını göstermektedir.⁴⁴

Tarihî veriler ve bu konuda yazılan risaleler dikkate alındığında Yezîdîliğin ortaya çıktığı bölgede hem Yezîd b. Muâviye taraftarlarının hem de İslâm öncesi inançlarını sürdüren bir toplumun yaşadığı görülmektedir. Yezîdîliğin dönemin siyasî güçlerinin desteği ile bir ıslah hareketi olarak Sünnî istikamette bulunan Şeyh Adî b. Müsâfir ile Lâleş’te başladığı, ancak eski dinlerinin, çevreden etkilenen kültürlerin ve siyasî sebeplerin de etkisiyle Şeyh Adî b. Müsâfir’in vefatından birkaç kuşak sonra bid’at oluşturan ritüeller geliştirdikleri, 16. yy.’dan sonra ise günümüzdeki temel inançlarının çoğunun oluştuğu ve Yezîdî teolojisinin sistemleştiği görülmektedir.

D. Yezîdîliğin Diğer Dinlerle / Mezheplerle Olan İlişkisi

Tarihî sürecini incelediğimiz Yezîdîliğin hem inanç sistemi hem de ibadetler noktasında birçok din ve mezhepten esinlendiğini, Yezîdîlik’te bazı ritüellerin revizyona uğradığını görmekteyiz. Sünnî İslam geleneğine bağlı bir tarikat olan Adeviyye hareketinden evrilerek oluşan Yezîdîlik, İslâmiyet’in yanı sıra eski İran dinlerinin ve kadim Hristiyan geleneğinin etkisinin olduğu bölgede ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Aslında tarihsel süreçte dış müdahalelere kapalı ve çoğu kez merkezi yönetimden uzak bölgelerde yaşayan Yezîdîlik ve diğer heterodoks yapılanmalar, varlıklarını ve kendilerine özgü dinî ritüellerini bu gizemli yaşam şekilleri ile sürdürebilmişlerdir. Genellikle mitolojik/menkıbevî dini anlayışın egemen olduğu ve inanç unsurlarının bir sır anlayışı çerçevesinde algılandığı ve uygulandığı etno-dinsel yapılarda, değişime karşı büyük bir direnç söz konusu olurken zaman oldukça yavaş ilerlemektedir.⁴⁶

Günümüzde Yezîdîliğin, yukarıda anlatılan tarihî süreç içerisinde oluşan, İslâmî çizgiden zamanla uzaklaşarak eski Mezopotamya ve Uzak Doğu dinleriyle gnostik felsefelerin ve tek tanrıcı dinlerin etkisiyle şekillenmiş, senkretik bir inanç sistemi olduğu

⁴⁴ Lescot, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁵ Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir*, s. 24.

⁴⁶ Bozan, “*Şeyh Adî’siz Yezîdîlik, Yezîdîlerin Adî b. Müsâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53:2 (2012), s. 23-41.

düşünülmektedir. Bu ddiayı destekleyici mahiyette Yezidilerin ruhani lideri ve emiri olan İsmail Bek Çöl, *el-Yezîdiyye kadîmen ve hadîsen* adlı eserinde Yezîdîler'in oruç ibadetini Hristiyanlar'dan, fehmî –tasavvufi- anlayışı İslâm'dan, usûlü'd-dîni –Yezidilik'e ait akaid konularını- meleklerden, haram yiyecekleri Yahudiler'den, secde ritüelini putperestlerden,- İslâm'a- muhalefeti de Râfızîler'den aldıklarını belirtir.⁴⁷

Her dini inanç ya da mezhepte önceki dönemlere ait düşünce ve uygulamalar bulunabilir. Semavî dinler ya da gnostik akımlar zamanla fetihlerin ve göçlerin etkisiyle karşılaşılan farklı din, düşünce, akım ya da uygulamalardan etkilenmiştir. Bu etkileşim bazı dinlerde büyük oranda deformasyona sebep olurken bazı din ve mezheplerde dinin özüne zarar vermeyen düşünce ve uygulamalarla sınırlı kalmıştır. Buna örnek olarak kandil geceleri, vefat eden bir kişinin ardından kırk gün sonra Kur'ân-ı Kerim ve mevlid okunması gibi uygulamalar bid'at-i hasene olarak kültürümüzde yer etmiş ancak akaid noktasında İslâm'a zarar vermemiştir.

Yezîdîler, kendi içlerinde başka din ve mezheplerden etkilenme noktasında iki ana kolda toplanmışlardır. Yezîdîliği Zerdüş't'e bağlamak isteyenler genelde Kürt hareketine sempati duyan gruplardan oluşurken, diğer grup Zerdüş't hareketine karşı çıkmaktadır.⁴⁸ Yezîdî geleneğini inanç noktasında incelediğimizde bariz bir düalizm karşımıza çıkmaktadır. Ancak düalizme değinmeden önce gnostisizmden bahsetmek gerekecektir. Gnosis, derin ve tam bilgi anlamına gelir. Bilmek ve tanımak anlamlarını da kapsar. Gnostisizm, İslâm ve tasavvuf felsefesinde “irfan/ hikmet” diye geçer.⁴⁹ İrfan, İslami kaynaklarda şu şekilde tanımlanmıştır:

“Başta Tanrı inancı olmak üzere varlık ve olaylarla dinî konulara dair gerçek ve derunî bilginin duyu verilerine, akıl yürütmeye veya burhanî kanıtlamalara dayanmaksızın sadece keşif ve ilham yoluyla elde edilebileceğini ileri süren mistik ve felsefî akımı ifade etmektedir.”⁵⁰

⁴⁷ İsmail Bek Çöl, *el-Yezîdiyyetü kadîmen ve hadîsen*, yay. haz. Kustantin Zurayk, Beyrut, el-Matbaatü'l-Emrikâniyye, 1934, s.94

⁴⁸ Yalkut, *a.g.e.*, s. 116-117-118 tür.yer.

⁴⁹ Sever, *a.g.e.*, s.123.

⁵⁰ Ömer Mahir Alper, “İrfâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 22, s. 444.

Özellikle son dönemlerde bazı araştırmacılar ve müsteşrikler, tasavvufî öğretinin İslâm Dini'nin iç dinamiği olmayıp, İslâm'dan çok daha önce var olan gnostik düşünceden etkilendiğini iddia etmektedir. Bir bilgi sistemi, dünya görüşü ve ahlâkî tarz olarak gnostik felsefe ya da irfânîliğin Yakın Doğu'da, özellikle de Mısır, Suriye, Filistin gibi bölgelerde İslam gelmeden önce hâkim olan kültürlerin mistik ve felsefî boyutunu oluşturmaktaydı. Olası düşüncelerden birisi İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Müslümanların bu tür mistik akımlarla tanışıp onlardan etkilendiği ve bu şekilde irfânîliğin İslâm kültüründe yeni tarz ve formlara dönüşerek devam ettiği düşüncesidir.

Yaygın görüş, gnostisizmin putperest dinlerle olduğu gibi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm kültüründe karşılaşılan genel bir akım olduğu yönündedir. Bunun yanı sıra mevcut bir dinin içerisinde bâtını sayılan gnostik hareketler olduğu gibi Mandeizm ve Maniheizm gibi tamamen gnostik anlayıştan mevcut dinler de vardır. İslâm kültüründe önemli bir yere sahip olan irfânî yaklaşımın genellikle mutasavvıflar, Şîî-İsmâîlî düşünceye mensup olanlar ve bazı filozoflar tarafından temsil edildiği görülmektedir.⁵¹

Yezîdîliğin kurucusu Adî b. Müsâfir de zühd hayat yaşayan, sufi çizgide dinî hayatını şekillendiren bir mutasavvıftı. Yezîdîlik hem Şeyh Adî b. Müsâfir hayattayken ve hareketin liderliğini sürdürürken hem de vefat ettikten sonraki bozulma ve ana düşünceden uzaklaşma sürecinde gnostik bir akımdı. Ancak Adî b. Müsâfir hayattayken ve Sünnî akideye mensup bir tarikatken Şeyh'in vefatından sonra bâtînî bir hareket olarak devam etmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Yezidilik'in gnostik karakterli bir hareket olduğu ve açık bir düalist inancı yansıttığı görülmektedir. İslami literatürde düalizmi karşılayan "Seneviyye," şu şekilde açıklanır:

"Katlamak, bükme; ikinci olmak; iki katını almak" anlamlarındaki "seny" kökünden türemiş bir isim olup "ikili sisteme bağlı olanlar" demektir. Âlemi nur ve zulmet olmak üzere iki ezeli aslın yaratıp yönettiğine inanan din veya mezhepler İslâm kaynaklarında Seneviyye diye anılmıştır. Herhangi bir alanda birleştirilip bire indirgenemeyen iki karşıt ve bağımsız ilkenin varlığını ileri süren bu anlayış Batı dillerinde düalizm (Fr. dualisme),

⁵¹ Alper, "a.g.md.", s. 444.

Türkçe’de ikicilik kelimesiyle karşılanmaktadır. Kaynaklarda bu anlayışı benimseyenler ashâbü’l-isneyn, ehlü’l-isneyn, ehlü’t-tesniye terkipleriyle ifade edilmektedir.”

Anaxagoras, Yunan felsefesinde madde ve ruh ikilemini dile getiren ilk düalist düşünür kabul edilmekle birlikte felsefede düalist anlayış Sokrat öncesi dönemde görünüş-hakikat, Eflâtun’un varlık anlayışında ezeli ve ebedî ideler-değişken varlıklar, Ortaçağ’da ise Tanrı-ölümlü insan karşıtlığında görülür. Epistemolojide özne-obje ve duyu-duyumlanan, metafizik düşüncede Tanrı-âlem, ruh-madde ve iyi-kötü ikilemi söz konusu iken mantıkta geçerli-geçersiz, doğru-yanlış, ahlâkta iyi-kötü gibi karşıt kavramlar vardır.”⁵²

Yezîdî geleneğinde ışık-karanlık fikrine yapılan atıf düalizmi hatırlatmaktadır. Yezîdî kavillerinden “Dünyanın Yaratılışı Kavli”nde bu açık bir şekilde görülmektedir. Her gezegen ya da yıldız bir meleği temsil etmektedir. Maddî âlemin aslî yapısının karanlık olduğuna ve bu karanlık âleme Yüce Tanrı’nın ışık getirdiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Tanrı’nın gönderdiği bir ruh ile bu âleme kendi ışığını yansıttığı vurgulanmaktadır.⁵³

Özünde düalist tasarımlarda -bu kapsamda Zerdüştlük’te, Yezîdîlik’te vb.- ‘yaratılış’ yoktur. Varlığa geliş, varlaşma, var oluş vardır.⁵⁴ *Mushaf-ı Reş*’in yaratılışa dair ikinci versiyonu incelendiğinde yaratılış, mutlak Tanrı yerine Tanrı’dan sudur eden yarı tanrısal niteliğe sahip olan meleklerle devredilmiş ve her bir melek belirli varlıkları yaratmakla görevlendirilmiştir. Yani evrenin yaratılışında aktif rol üstlenen güç yüce Tanrı değil, ondan sudur eden varlıklardır. Ayrıca burada, Tanrı’dan ilk sudur eden ilâhî varlık olarak anılan Melek Tâvûs anılmamakta ve doğal olarak metnin bu yaklaşımıyla Melek Tâvûs’u, yaratıcı yüce Tanrı ile özdeşleştirdiği ihtimali akla gelmektedir. İlk anlatımda her şeyin yaratıcısı mutlak Tanrı iken ikinci anlatımda yaratılış melekler arasında paylaşılmıştır. Aynı zamanda birinci anlatımda Tanrı’nın kırk bin yıl içinde oturduğu anlatılırken, ikinci anlatımda ise inci yerine “tekne” ifadesi yer almaktadır.

Mushaf-ı Reş’in ikinci yaratılış mitosunda meleklerin yaratılışı hakkında tasavvuf düşüncesine yakın bir benzetme kullanılmaktadır. “Kendi özünden ve nurundan altı tanrı yarattı ki onların yaratılması, bir lambanın yanan başka bir lambadan yakılması gibiydi.”

⁵² Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 36, s. 521.

⁵³ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 29.

⁵⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 35.

Burada, Tanrı kendi nurunu, yanan bir lamba olarak tavsif etmiştir. Meleklerin yaratılışında benzetilen “lamba” ifadesi tasavvuf düşüncesinde sıklıkla kullanılan önemli bir semboldür. İslâm tasavvuf düşüncesinde, Kur’ân-ı Kerîm’in “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun misali, içinde çırağ bulunan bir kandil (lamba) gibidir; ... Allah kimi dilerse onu kendi nuruna yöneltip iletir...” ayeti, üzerinde en çok konuşulan ve yorum yapılan ayetlerindendir. Bu ayette Allah, nurunu bir kandile benzetmiştir. Bu benzetmeden hareketle Yezîdîliğin inanç sisteminde Adeviyye tarikatının sufi düşüncesine ait bazı kalıntıların var olduğunu söyleyebiliriz. Evrenin yaratılışına ait *Mushaf-ı Reş*’te yer alan bu iki bölüm arasındaki çelişkili ifadeler şöyle değerlendirilebilir: İnsanın ve maddî âlemin yaratıcısı ya da yaratıcıları demiurg olarak bilinen Melek Tâvûs ve diğer büyük melek olsalar da bu varlıkların da var oluşu sonuçta yüce Tanrı Huda’dan kaynaklandığına inanılır. İyinin yanı sıra kötüyü de bünyesinde barındıran insan ve maddî âlemin doğrudan yaratıcısının Melek Tâvûs olduğu kabul edilir.⁵⁵

Med halkı, yaratıcı olarak inandıkları Ahura Mazda’yı kanatlı olarak Tâvûs kuşu şeklinde tasvir etmiş ve Bisitun Dağı’ndaki kaya kabartmasında göstermişlerdir. İyilik ve kötülükü temsil eden Ahura Mazda ve Ehrimen, Melek Tâvûs ile özdeşleştirilmiştir. Yezîdîler, Tâvûs kuşuna Melek Tâvûs derler. Tâvûs sözcüğünün aslı Latince "Teyius" sözcüğü olup, Tanrı anlamındadır. Yezîdîler, Zerdüşt’ün düalist görüşüne atıfta bulunarak Melek Tâvûs’u, Tâvûs-horoz karışımı olarak kendi inançlarına taşımışlardır. Dövüşçü bir hayvan olan horozun Tâvûs kuşu ile birlikte gösterilmesi Ahura Mazda ile Ehrimen arasındaki sürekli çatışmayı vurgulamaktadır. Dövüş figürünü Tâvûs kuşu şeklinde göstermeleri ise Ahura Mazda ile Ehrimen’i benzer nitelikte göstermelerinin bir kanıtıdır.⁵⁶ Bundan dolayı Yezîdîler, horoz ve Tâvûs kuşu kanat tüyleriyle süslü bir bibloyu Şeyh Adî’nin türbesi yakınındaki bir mağarada saklı bulundurur, dinî günlerde ortaya çıkarırlar. Bu inançtan dolayı hemen her şeyin kaderinin Melek Tâvûs’un bedeni olarak algılanan bu dünyanın yapısında var olan karşıtların çatışmasına bağlı olarak biçimleneceğine inanılmaktadır.⁵⁷

⁵⁵ Şinasi Gündüz, “Şeyh Adî ve Yezîdîlikte Gnostik Unsurlar”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Ankara, Tüksev Yayınları, 2001, s. 386.

⁵⁶ Tori, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 36.

Gnostik akımın Mezopotamya'daki öncüsü Bar Deysan'dır. Bar Deysan, felsefesini aralarında ışık, hava, ateş ve su bulunan iyilik- kötülük ve aydınlık-karanlık ikilisinin üzerine kurmuştur.⁵⁸ Bar Deysan, karşıtların birliğini görüyor, bu birlik içindeki mücadelede iyi olanın kazanmasının insanın sürekli olan mücadelesinden geçtiğini savunuyordu. Ancak gnostik düalizm hem Platon'un düalizminden hem de Zerdüşti düalizmden ayrılır.⁵⁹ Düalist düşünceyi kendine temel alan Zerdüşti düşüncede, biri iyi diğeri kötü olan iki gücün arasındaki mücadelenin egemen olduğu düşünülmektedir.

Zerdüştinancında melekler ve şeytanların etkinlikleri, dünyada vuku bulan olayların sebebi olarak görülmüştür. Ona göre Tanrı Ahura Mazda ve melekler bütün canlıları iyi ve güzel işlere yönlendirirken; Ehrimen (Angra Mainyu) ve emrindeki şeytanlar da canlıları kötülüğe yönlendirmektedirler. Bu düşüncede Ahura Mazda yaratıcı tek güç ve düzeni sağlamaya çalışan en büyük tanrıdır.; Ehrimen ise haksızlık yapan, düzeni bozan ve kötülüğün kaynağı evrensel bir güçtür. Bu güç, kötülüğün sahibi ve yaratıcısı olduğu gibi kendiliğinden vardır ve öz olarak Ahura Mazda'ya bağlı değildir. Ahura Mazda'nın istemlerine karşıt olan varlıkların yaratıcısı durumundadır. Bu sebeple bu iki evrensel güç, dünyada hakimiyet sağlamak için sürekli çatışma içindedirler. Zerdüştin, bu savaşı kazananın iyiliğin temsilcisi olan Ahura Mazda'nın olacağına inanmaktadır. Ahura Mazda'nın bu zaferi ve dünyaya egemen olması dünyaya aydınlığı getirecektir. Bu nedenle Zerdüştin düşüncesinde olan Mazdeistler, aydınlığın simgesi olan ateşi kutsal saymaktadırlar.⁶⁰

Yezîdîler'de, insanları günaha sürükleyecek, Tanrı'nın yolundan saptıracak bir varlık inancı yoktur. Semavî dinlerdeki "şeytan" ya da "İblis" misyonunu yüklenen bir kötü/asi güç mevcut değildir. Gnostik inançlarla bir benzer nokta da burada gizlidir. Onlara göre insan mükemmel olmayan bir varlıktır. Bu inanış gnostik ve düalist düşüncelerde de vardır. Bu mükemmel olmayan varlık günah işlemeyi kendisi seçer. Kimi yazılı kaynaklarda Melek Tâvûs'la şeytanın aynı olduğu yargısı da bu noktada yanlışlanmaktadır. İnsanların zaafly varlıklar olması hasebiyle peygamber olamadıkları

⁵⁸ Sever, , *a.g.e.*, s.14.

⁵⁹ Sever, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁰ Tori, , *a.g.e.*, s.29

Yezîdîlik'te özellikle semitik dinlerde görülen ve insanın merkez alındığı homosantrik yaklaşım da görülmemektedir.⁶¹

Yezîdîliğin şekillenmesinde etkili olduğu düşünülen topluluklardan bazılarının da kadim Mezopotamya halklarından Sümerler, Babiller, Akadlar ve Asurlulardır. Ortak coğrafyayı paylaşmaları hasebiyle aralarında benzerlik kurulan bu kültürler ile Yezîdîler arasında dinî ritüellerde bazı benzerlikler görülmektedir. Babilliler'in yılbaşı kutlamaları ve Sümerler'in Ekito dedikleri doğu takvimine göre nisan ayının ilk çarşambası -Çarşema Sor- aynı tarihe denk gelmektedir.⁶² Aynı şekilde Tanrılar için düzenlenen şenlikler ile Yezîdîler'in kendilerince önemli gördükleri dinî şahsiyetlerin mezarları başında yaptıkları ayinler de benzerlik göstermektedir. Babilliler'de de Yezîdîler'de olduğu gibi kast sisteminin olması, Babilliler'in Sin Tanrısı ile Yezîdîler'in ayın sahibi olduğuna inandıkları Şeyh-Sın ile aralarında isim benzerliği olması da bu görüş için delil sayılmıştır.⁶³

Sâbiiler'le Yezîdîler arasında da bazı inanç ve uygulamalar noktasında benzerlikler bulunmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Sâbiilik şu şekilde ifade edilmiştir:

“Sâbiî (subbâ, subbî) ve Sâbiilik terimleri, Arap komşuları tarafından Güney Mezopotamya'da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmaktadır. Sâbiiler kendileri için Mandaye ve Nasuraye isimlerini kullanırlar. Batılı araştırmacılar Sâbiîliği 'Mandeizm' diye adlandırır çünkü Ârâmîce'nin diyalektlerinden biri olup Sâbiiler'ce kutsal metin ve ibadet dili olarak kullanılan Mandence'de manda (bilgi, hikmet) kelimesinden türetilen mandayuta Sâbiîliği ifade eden ve Sâbiiler arasında yaygın olan bir terimdir. Sâbiî öğretilerine ve düşünce sistemine metafizik evrenle içinde yaşanan evrenin oluşturduğu bir düalizm hâkimdir. Gnostik karakterli bu düalizme göre bir tarafta ışık ve nur âlemi, diğer tarafta karanlık âlemi bulunur. Işık âleminin başında “yüce hayat, kudretli ruh, yüceliğin efendisi” gibi isimler de verilen Malka d Nhura (ışık kralı) vardır Bu âlem yokluk, eksiklik, fânîlik ve yanlışlık gibi olumsuz sıfatlardan tamamen uzak olup hayat prensibinden oluşur.”⁶⁴

⁶¹ Suvari, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 48.

⁶² Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik*, s. 13.

⁶³ Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezîdîliği*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35.

⁶⁴ Gündüz, “Sâbiilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, c. 35, s. 341-344.

Yezîdîler ve Sâbiîler arasındaki bağlantılar, Chwolsohn tarafından da araştırılmıştır. Sabiiler de Yezîdîler gibi mavi renginden irrite olmanın yanı sıra, Yezîdîlerle benzer yemek tabuları ve Tâvûs isimli Tâvûs kuşunun Şeytan'ı simgelemesi gibi ortak noktaları bulunmaktadır.⁶⁵

Yezîdîliğin yaratılış kuramında etkilendiği Mandeist yaklaşımda insan, ışığın fiziki ve görünür yapısını oluşturur çünkü insan ruhu gökten geldiği düşünülen ışık dünyasından yaratılmıştır. Işğın maddi yapısını oluşturan insan, bu yapısı sebebiyle dünyada yaşamak zorunda kalmıştır. Ancak insanın ölümü ile ruh, bu maddî oluşumdan çıkarak, geldiği ve ait olduğu yer olan gökteki ışık dünyasına dönecektir. Bu düşünce yapılarıyla Mandeistler Zerdüştiler'le aynı düşüncede birleşirler. Sâbiîler'i diğer gnostik cemaatlerden ayıran özelliklerin başında “Kült Ayinleri” gelmektedir. Mandeizm'de kişiyi sadece bilgi kurtuluşa götürmez. Vaftiz ve ölenlerin ruhları için yapılan ayinler, kişinin kurtuluşa erme vesilesidir. Yezîdîlik'te de ölüm ve sonrası için buna benzer bir bakış açısı bulunmaktadır. Yezîdî inancına göre ölmek üzere olan bir Yezîdî'nin yanında bulunanların yüksek bir sesle Mikini Jaro Kavli'ni okumaları, bundan sonra, ölen kişinin ardından, hayat ve ahiret hakkında Kavil ve dualar söylenmesi, bir Yezîdî ölüm döşegindeyken ahiret kardeşinin, şeyhinin ve pirinin yanında olması, cenaze törenlerinin Şeyh tarafından yönetilmesi, törene kan kardeşi ve ahiret kardeşinin katılması, Lâleş'ten getirilen toprağın vefat eden kişinin gözlerine, kulaklarına ve ağzına serpidikten sonra ölenin ardından aşağıdaki duanın okunması gibi uygulamalar kült ayinleri ile benzerlik gösterir.

Ey Allah'ım her şeyde sen varsın,
Hayy olan Sensin ve hep varolacak olan Sensin
Ey Allah'ım ne doğurmuşsun ne de doğurulmuşsun
Teksin, şerikin ve ortağın yok
Ey Allah'ım öldüren Sen dirilten yine Sen'sin
Sen büyük denizleri mayalandıransın⁶⁶

.....

⁶⁵ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, a.g.e. , s. 7.

⁶⁶ Işğık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 1.

Yezîdî düşüncenin Hint-İran dinleriyle de ortak inançları bulunmaktadır. Tenasüh/reenkarnasyon inancı Hint-İran dinlerinin insanın bu dünyadaki yaşantısının karşılığını nasıl alacağını ve ölümden sonraki hayata bakışını özetler. Ancak tenasüh inancının Yezîdîliğin erken dönemlerinde var olduğunu söylemek güçtür. Çünkü eski kutsal dinî metinlerinde ahiret inancı ve mehdinin geleceğine dair düşünceler mevcuttur.⁶⁷ Zaman içinde Adeviyye’de meydana gelen bozulma, Yezîdîler’in ahiret inancını da değiştirmiştir. Sözlükte “gidermek, bir şeyi silip yok etmek” anlamındaki nesh kökünden türeyen tenâsüh “bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun (ruh, can, nefes, jiva, atman, purusa, pudgala) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi” olarak tanımlanır.⁶⁸

Yezîdîler, insan ruhunun ölümden sonra bu dünyadaki iyi ya da kötü yaşantılarına göre değerlendirildiğine, iyi bir insansa ruhunun daha üst mertebede bir yaşantıya geçtiğine, kötü ve günahkâr bir hayat sürdürdüyse dünyadaki mevkiinden daha alt bir mertebeye ya da hayvanlara geçtiğine inanırlar. Yezîdî reenkarnasyonu, bu özelliği ile Pisagorcular’ın ruh göçü inancını andırmaktadır.⁶⁹ Yezîdîler, “ölüm” kelimesi yerine “lbase xwe guheri” yani “elbisesini değiştirdi” ifadesini kullanırlar. İfade edilmek istenen, ruhun bedenden ayrılmasıdır.⁷⁰ Orta Doğu’daki birçok topluluk için ölüm bir son gibi gözükse de, Yezîdîler’de ölüm dünyaya yeniden gelmenin ilk adımdır.⁷¹ Onlar için ölüm, ruhun arınması için gerekli bir durumdur. Onlar için ölüp yeniden başka bedende doğmak, uyuyup uykudan uyanmak gibidir. Yezîdîler Hesap Günü’nü yani insanın ulaşacağı son noktayı beklerken bu dünyadaki davranışlarının bedelini birbirini izleyen reenkarnasyonları ile ödeyeceklerdir.⁷² Bu inanış *Kitâb-ı Cilve*’de şöyle geçer:

“Birini şu âleme göndermek istediğim zaman ruhların tenasühü yolu ile onu tekrar iki, üç defa daha gönderirim.” Ruhlar iki kısım olup, birincisi kötü ruhlardır. Bunlar

⁶⁷ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, çev. İbrahim Bingöl, İstanbul, Avesta Yayıncılık, 2011, s. 175.

⁶⁸ Ali İhsan Yitik, “Tenasüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, c. 40, s. 444-446.

⁶⁹ Suvari, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 59.

⁷⁰ Tori, *a.g.e.*, s. 80.

⁷¹ Çakar, *a.g.e.*, s. 171.

⁷² Lescot, *a.g.e.*, s. 61.

kötülüklerinin cezasını çekmek için domuz, eşek, köpek gibi pis ve âdi hayvanların vücutlarına girerek, orada cezalarını çekerler. İkincisi iyi ve temiz ruhlardır. Bunlar ise semâda yerlerini alarak devamlı gayb âleminde insanlar için hayırları gizli sırları, görünmez şeyleri keşfederler.”

Yezîdîler, tenasüh silsilesini tamamlayıp cenneti hak edenlere Ahyâr, cehennem halkına da Eşrâr derler.⁷³

Yezîdîler’de güneşin kutsal olması, sabah güneş doğarken ve akşam güneş batarken tekrarlanan ritüellerin olması da diğer din ve mezhepler ile etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Belirtmek gerekir ki güneşe, aya ve ateşe olan inanç o kadar yaygındır ki, Ezidiler’in bölgesinde hem Persler’de hem Ermeniler’de hem Tacikler’de hem de diğer halkların önceki inançlarında görmek mümkündür.⁷⁴ Yezîdîler’in bu âdeti nasıl edindikleri gizemli kalmışsa da Doğu Hristiyanları’nın kiliselerinin bazıları veya sonradan kiliseye dönüştürülmüş eski Sami dinlerin mabetlerinin yönü güneşe doğrudur.⁷⁵ Yezîdîler’in onlarla aynı coğrafya ve kültürü paylaşmaları etkilenmeleri için geçerli bir nedendir. Bu konuyla ilgili çarpıcı görüşlerden biri de aslında Şeyh Adî’nin Mezopotamya’da kendi inancını yaymak için çalışan meşhur Hristiyan Havari Addai olduğunu öne süren görüştür.⁷⁶ Hristiyanlık ile Yezîdîlik arasındaki benzerliklerden ötürü zayıf olan bu görüşü savunanlar bulunmaktadır.

Yezîdîler’in kutsal kitaplarında sabah ve akşam ibadetleri tafsilatlı anlatılmadığı için bu ritüeller şeklen Müslümanlar’ın kıldığı namaza benzer. Bu ibadet şekli, Yezîdîliğin Sünni İslâm’a dâhil olduğu Adeviyye döneminden günümüze gelmiş olabilir. Ancak ibadetlerinde okudukları dualar İslâm’daki beş vakit namaz dualarından farklıdır. Bu ibadet öncesi ellerini ve yüzlerini yıkayarak güneşe doğru yönelirler. Bu el ve yüz yıkama da İslâm’daki namaz öncesi abdest uygulaması ile benzerdir. Yezîdîler namaz kılarken yakınlarında birilerinin olmasını istemezler. Yezîdîliğin bir sır dini olması ve içeriğinin Yezîdî olmayanlardan saklanması da Hint-İran dinleri ile benzerlik göstermektedir.⁷⁷

⁷³ Ahnet Turan, *Yezidiler, Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları, İnançları, Örf ve Adetleri*, Samsun, Eser Matbaası, 1993, s. 83

⁷⁴ Mehmet Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Ezidiler*, Ankara, Özge Yayınları, 2015, s. 75.

⁷⁵ Çakar, *a.g.e.*, s.144.

⁷⁶ Kreyenbroek, *a.g.e.*, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 9.

⁷⁷ Suvari, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 50.

Prototip bir örnek olarak Aryalılar'ın tabiatı kutsal kabul etme ve adaletin zaferi hakkındaki inancına sadık kalan, âdet ve törelerini kısmen koruyan Yezîdî Dersimliler, Aryalılardan miras kalan dinî ve ahlâkî âdetlerini korumuşlardır. Yezîdîlerde evren'in çar anâsır (dört unsur), ateş-su-hava-topraktan oluştuğu, insan varlığının ve dünyanın bu dört unsurdan meydana geldiği inancı gibi inanışlarında bulunan unsurlar kutsal sayılmakta ve her birine saygı gösterilmektedir.⁷⁸

Yezîdîler'in Lâleş'te Adî b. Müsâfir'in türbesini ziyaret ettiklerinde uyguladıkları ritüeller de İslâm'daki hac ibadetiyle paralellik gösterir. Kavval ve köçeklerin liderlik ettiği toplu ibadet ve ziyaretler yapılır. Lâleş sınırlarına girildiğinde beyaz hac elbisesi giyilerek ayakkabılar çıkarılır. Lâleş'te bulunan bütün mübarek ziyaret mekânları bu kıyafet ile yapılır.⁷⁹ Bu düz beyaz elbise, Müslümanlar'ın hac ibadetinde giydikleri "ihram" ile benzerlik göstermektedir. İbadetlerin merkezinde bulunan Adî b. Müsâfir'in türbesi Kâbe ile aynı işlevi görmektedir. Aynı şekilde hac bölgesinde bulunan ve vaftizde kullanılan "zızmız suyu" da Mekke'de bulunan zezem suyuyla hem isim hem de atfedilen kutsallık yönüyle benzerlik göstermektedir.⁸⁰ Aynı şekilde Lâleş'te hac ibadetinin yapıldığı bölgede yer alan "Arafat" isimli dağ, Mekke'de bulunan ve hac ibadetinin farzlarından olan vakfenin gerçekleştirildiği "Arafat" dağının ismini almıştır.⁸¹

Batı İran dillerini konuşan halklar arasında ortaya çıkan ve ilk merkezi Kürdistan olan Ehl-i Hak dini ile Yezîdîler arasında da ortak özellikler bulunmaktadır. İki inanç biçiminde de din adamları zümresi bulunmakta, "Şeytan" kelimesinin kullanılması yasaklanmakta, dünyanın yaratılışı ile ondan hemen önce ya da sonra gelen olaylar hakkındaki mitolojik hikayeler benzerlik göstermekte, her iki toplulukta da kış mevsiminin ortasında tutulan üç günlük bir oruç bulunmaktadır.⁸²

Yezîdîler'in çıkışına dair bir başka teori de Jauges Jarry'e aittir. Ona göre 6. yy.'da İran'dan Sim'an Tepeleri'ne göç eden Mazdekîler, bu dağa sonradan yerleşen ve Abbasilerden kaçan Emevîlere kucak açmışlardır. Zamanın yönetiminden kaçan Emevîlerin de burada yaşayan Mazdekîler'i müslümanlaştırdığını iddia etmektedir. Ona

⁷⁸ Tori, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁹ Hilmi Türkoğlu, *Dünya Dinlerinden Yezîdîlik*, İstanbul, Festival Yayıncılık, 2016, s. 90.

⁸⁰ Ayandan Nuri, *Abede-i İblis Yezîdî Taifesinin İtikadı, Âdatı, Evsâfı*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2017, s. 23.

⁸¹ Nuri, *a.g.e.*, s. 21.

⁸² Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 57

göre Müslümanlaşan müşrik Mazdekîler, yalnızca sözde Müslümanlaşmış ve zamanla İslam esasları ile beraber bazı eski âdetlerine dönmüşlerdir. Bu nedenle Yezîdîlik, İslâm ve Mazdek inancının bir sentezidir.⁸³ Zamanla dışı kapalı bir toplum haline dönüşmeleri de inançlarının kemikleşmesine sebep olmuştur.

⁸³ Çakar, *a.g.e.*, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAPLAR VE YEZİDÎ METİNLERİ

I. YEZİDİLİK’TE METİNSEL TEMELLER

A. Kutsal / Ana Kitaplar

1. Kutsal Metinlerin Keşfi

Kur’ân-ı Kerîm, Eski ve Yeni Ahit gibi kutsal kitapların indiği ve çokça olduğu Orta Doğu’da Yezîdîler’in hâlâ gizemini koruyan iki yazılı kutsal kitabı ve sözlü gelenekle aktarılan “Yezîdî Kavilleri” bulunmaktadır. Adları *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve* olan bu iki kutsal kitabın birden fazla nüshası vardır. Bu nüshalardan yalnızca biri Kürtçe iken diğerleri Arapça olarak kaleme alınmıştır ve Kürtçe olan nüsha Pere Anastase tarafından keşfedilmiştir.⁸⁴ Anastase, bu keşfini “Yüzyılımızın en büyük edebî hazinelerinden biri ve dünyada en gizli olanı” olarak ileri sürmüştür. Ancak doğru öğretiden ziyade doğru eyleme önem veren, şifahî gelenek ile yüzyıllardır ayakta kalan ve resmi bir teolojik yapısı olmayan Yezîdîler’in kutsal kitap ve metinleri incelenirken “sözlü gelenek” kısmı dikkate alınmalı ve veriler doğru okunmalıdır. Çünkü Yezîdîler için hâlihazırda hala yazılı olan metinlerden ziyade sözlü gelenek önem arz etmektedir. Kendisi ile mülakat yapılan bir Yezîdî şeyhi Hz. Âdem’le ilgili sorulan bir soruya “Onlar yanırlorlar; çünkü onların kitapları böyle öğretiyor, ama bizim kitabımız yok, çünkü biz ateşle ve suyla yok edildik, bizim kitaplarımız yüreklerimiz. Yani ulusumuzun saygın insanların ruhları var içimizde ve ayrıca yukarıda söylendiği gibi 71 Âdem var.” diyerek sözlü kültüre işaret etmiştir.⁸⁵

Yezîdîler’e ait kutsal kitapların ortaya çıkarılması ve akademik tartışmaların başlaması, eserlerin Arapça ve Kürtçe nüshalarının incelenmesi 19. yy.’ın ortalarında vuku bulmaya başlamıştır. Layard, Badger ve diğer araştırmacıların daha erken kayıtlarından sonra, Yezîdî çalışmalarında yeni bir dönemi açan, Musul’a yerleşmiş

⁸⁴ Çakar, *a.g.e.*, s. 210.

⁸⁵ Giamil, *a.g.e.*, s. 14.

Fransız konsolos yardımcısı N. Siouffi'nin çalışmaları olmuştur.⁸⁶ N. Siouffi, Adî b. Müsâfir'in sünnî İslam çizgisinde ve sufi bir şahsiyet olduğunu ifade etmiş, Baba Şeyh ile yaptığı görüşmelerde rivayet olarak adı geçen *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve*'nin varlığını da ortaya koymuştur. Baba Şeyh ile yaptığı görüşmelerde bu metinlerden “kitaplar” olarak söz edilmektedir.

Hayatının büyük bir kısmını Ezidi kavvallerinin yoğun olarak yaşadığı Baaşik'de geçirmiş olan Hristiyan Rahip Bartellalı İshak, 1874 yılında Yezîdîler'in tarihi, dini yaşantıları ve ritüelleri hakkında Süryanice bir el yazması tamamlamıştır. Sahip olduğu bilgiyi ise, Ezidi Molla Haydar'ın Yezîdî kavvalleri eğitmek için hazırladığı ve kullandığı bir el kitabından sağladığı iddia edilmiştir.⁸⁷ 1909 yılında Osmanlı Sultanı Abdülhamid öldüğünde Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanesinde Yezîdîler'e dair Ârâmîce-Süryânîce'den Arapça'ya çevrilmiş başka bir Arapça nüsha ortaya çıkmıştır. Bu eser hâlâ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir ve nereden geldiği bilinmemektedir.⁸⁸ Metinlerin başka dillerde yazılması ya da metinlerde yabancı kelimelerin yer alması Yezîdîler'in yaşadığı yerlerde Ermenilerin, Araplar'ın ve Süryânîler'in yaşaması ile ilgili olabilir.

Kutsal metinler, 1895 tarihinde doğu bilimci olan E. G. Brown tarafından İngilizceye tercüme edilmiş, 1909 yılında ise eski bir papaz olan Isya Joseph İngilizce tercüme ve her iki eserin Arapça metinlerini de yayınlamıştır. İki yıl sonra da Anastase Marie, “yüzyılımızın en büyük edebi hazinelerinden biri” iddiasıyla orijinal Kürtçe versiyonların keşfini duyurmuştur.⁸⁹

Akademik hayatta bu heyecan verici araştırma ve keşifler devam ederken Alphonse Mirgana, bu araştırmalara ket vuran ve meydan okuyan bir makale yayınlamıştır. Mirgana, makalesinde şu noktalara değinerek keşfedildiği söylenen metinlerin sonraki dönemlere ait olduğunu iddia etmiştir:

- Mirgana'ya göre tüm bu metinler Jeremiah Shamir'e aittir.
- Yalnızca bir tek Yezîdî ailesinin kutsal kitapları okuma ve yazmasına müsaade edildiği için, kutsal kitapların bu ailenin koruması altında olması gerekmektedir.

⁸⁶ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dinî Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 9.

⁸⁷ Kreyenbroek, *a.g.e.*, s. 15.

⁸⁸ Çakar, *a.g.e.*, s. 229.

⁸⁹ Guest, *a.g.e.*, s.256-266-272

- Bu kitaplar geleneksel olsaydı, kitapların her yıl Yezîdî bayram ve dinî törenlerinde okunmaları gerekirdi.
- Müslüman ve Hristiyanlar'la iç içe yaşayan Yezîdîler'in, bu kitaplarından komşularına da söz etmeleri yani civarda yaşayan diğer din mensuplarınca da bilinmeleri gerekirdi.
- Metinler incelendiğinde, 19. yy.'a ait filolojik kalıntılar görülmekte olup eserler daha eski zamanlarda yazılmış dil ve düşünce anlayışından uzaktır. İsmail Bek'in Yezîdîler'in kutsal kitabı olmadığı iddiası ve "Kutsal kitapsız da rehberlik ederim" cümlesi de bu iddiaları destekleyecek bir veri olarak düşünülebilecektir.⁹⁰
- Görüldüğü üzere Mirgana, yalnızca yazılı bir gelenek açısından düşünerek Yezîdîler'in yaşadığı coğrafi ve kültürel şartları da göz önüne alarak döneminin "Yezîdî kutsal kitap" keşfine şüpheli yaklaşmıştır. Haklı olduğu noktalar olmasına rağmen eserlerin 19. yy.'da yazıldığı iddiası da eleştiriye açıktır; çünkü bir dizi gezginin anlatıları, Yezîdî toplumunun en az bir kesitinin, bir veya daha çok sayıda "Kutsal Kitaplar"ın olduğuna inandığını göstermektedir. Ayrıca Yezîdîler'in bazı dinî hükümleri, Adî b. Müsâfir'e atfedilen *Kitâbü'l-Cilve* isimli bir kitaba dayandırdıkları gelen rivayetler arasındadır.

Kürtler ve Kürt tarihi üzerine araştırmaları olan Tori, Yezîdîler'e ait bu iki kutsal kitabın müellifinin belli olmadığını iddia etmiştir. *Kitâbü'l-Cilve* ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) ve Şeyh Adî'nin ilâhisinin yeni el yazması metinleri, 1934 yılında Dr. Henry Field tarafından bulunmuş ve Bağdat Üniversitesi'nden Dr. Anis' Frayha'nın İngilizce çevirilerini 1946'da yayımlanmıştır. Türkiye'de bazı tarihçi ve yazarlar, Yezîdîler'in bu iki kutsal kitabının okunmasının olanaksız olduğunu çünkü kutsal kitapların şifreli bir yazıyla kaleme alındığını ileri sürmektedirler. Orijinalleri Arapça olan bu iki kutsal kitap, Şeyh Adî'nin risaleleri ve yazdığı bir şiirin farklı hattatlar tarafından çoğaltılmış el yazmaları, bugün dünyanın belli başlı araştırma kitaplıklarında bulunmaktadır.⁹¹

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Yezîdîler'in kutsal metinlerine dair ilk çalışma İstanbul Üniversitesi müderrislerinden M. Şerefeddin Yalpkaya'ya aittir. Zamanın *Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda "Yezîdîler" adlı çalışmayı yayımlamıştır.⁹²

⁹⁰ Kreyenbroek, *Ezîdîlik, Arka Planı, Adetleri ve Metinsel Gelenegi*, a.g.e., s.18

⁹¹ Tori, a.g.e., s. 134.

⁹² Çakar, a.g.e., s. 237.

Bütün bu veriler ışığında kanaatimiace baskın hâle gelen ihtimal, sözlü bir geleneğe sahip olan ve yüzyıllar boyu bunu kapalı toplum yapısı içinde devam ettiren Yezîdîler'in, kavillerle birlikte *Kitâb-ı Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'i* de 19. yy.'a kadar taşıyarak getirdikleridir. Ancak yazıya geçirilmiş bölümlerin Adî b. Müsâfir sonrası, Sünnî Adeviyye tarikatının bozulma sürecinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Çünkü Adî b. Müsâfir'in hayatı incelendiğinde onun dini hayatında Sünnî-sufî çizgide olduğu, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet dışında başka kaynak kabul etmediği müşahede edilmiştir. Bize bıraktığı yazılarda görüldüğü kadarıyla Adî'nin öğretisi büyük yenilikler sunmamakta ve İslâm'ın ilkelerinden uzaklaşmamaktadır.⁹³ İyi bir mütekelim ve mutasavvıf olan Adî b. Müsâfir, Ehl-i sünnet dairesi içinde sufî geleneğe bağlı bir çizgide dini hayatını devam ettirmiştir.⁹⁴

Batı dünyasında ve akabinde bizim coğrafyamızda yapılan akademik incelemeler, tartışmalar ve yayımlanan makaleler *Kitâb-ı Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'i*'in müellifi ve kaleme alındığı tarih konusunda ortak bir kanaate ulaşamamıştır. Ancak Yezîdîler nezdinde *Kitâb-ı Cilve*'nin müellifi Şeyh Adî b. Müsâfir, *Mushaf-ı Reş'i*'in müellifi ise Şeyh Hasan b. Adî kabul edilmektedir.⁹⁵

Kitâbü'l-Cilve, Yüce Yaraticının kullara hitabını içeren, giriş kısmı da sayılırsa altı bölümden ve 109 satırdan meydana gelen ufak çaplı bir eserdir. Giriş kısmında Yezîdî olmayanların bu eseri okumasının yasak olduğu belirtilen *Kitâb-ı Cilve*, sarıh bir dile ve konu bütünlüğüne sahiptir. *Mushaf-ı Reş'i* ise daha geniş kapsamlı olup 33 ayetten oluşan tek bölümlük bir eserdir. Kürtçe aslı 152 satırlı ve şifreli bir yazı ile yazılmış bir tomar halindedir.⁹⁶ Yezîdîler'in yaratılışı, Âdem ile Havvâ'nın yaratılması, Şeyh Adî'nin Lâleş'e gelişi, meleklerin isimleri ve haramlar-helaller konusu *Mushaf-ı Reş'i*'te yer alan konulardır. Tanrının Kara Dağ'a inmesi olayını anlattığı için "Kara Kitap" anlamında *Mushaf-ı Reş'i* denilmiştir. Her iki kitabın da değişik birkaç rivayetinin olması tüm mevcut versiyonlarının sözlü bir gelenekle ulaştığı görüşünü desteklemektedir. Kutsal kitaplarda birkaç farklı rivayetinin olması ya da aktarılan rivayetlerde farklı pasajların bulunması alışılabilir ve sağlıklı bir durum değildir. Özellikle İslâm düşüncesi içinde değerlendirilirse, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin hem yazılması hem de tevatüren ve

⁹³ Lescot, *a.g.e.*, s. 25.

⁹⁴ Bozan, "a.g.m.", s. 884.

⁹⁵ Guest, *a.g.e.*, s. 347.

⁹⁶ Suvârî, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 50.

isnad/sened usulü ile günümüze kadar sağlıklı bir şekilde ulaşması için ilk üç nesil ulema ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Ancak sözlü geleneklerde, metinler arası farklılıkların olması sık rastlanılan bir olgudur.

Kitâb-ı Cilve'nin üslubuna bakıldığında “ben” dili ile ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu “ben” ifadesindeki “ben”in kim olduğu muallaktır. Tanrı algıları iç içe geçmiş olan Yezîdîler’de hitap eden Tanrı’nın kendisi ya da Şeyh Adî olabileceği gibi Melek Tâvûs da olabilir. Metin okunduğunda Melek Tâvûs’un her şeyden önceki ilk varlık olduğu belirtilir ancak bazı bölümlerde de ontolojik olarak daha üst bir Yaratıcıya gönderme yapılır. Bu Yaratıcı konusundaki karmaşa ve kararsızlık İslâm akaidi açısından tevhid inancına uymamaktadır. Ayrıca “diğer ilahlar” ve “Hakkımı diğer ilahlara vermem” şeklinde geçen ibareler bu Tanrı konusundaki belirsizliği destekler niteliktedir. *Mushaf-ı Reş*’te ise dünyanın yaratılışı geçmiş zaman eki ile ikinci bir anlatıcı tarafından verilmektedir. Bu iki kutsal kitabın Kürtçe metni esas alınarak, Arapça olan Musul ve Sincar nüshalarının da eklendiği içeriği şu şekildedir:

Kitâb-ı Cilve:

Giriş:

1. Herkesten önce var olan Melek Tâvûs’tu.
2. O, kendi has halkını ayırmak ve onları hayalden ve dalaletten kurtarmak için Abd-Tâvûs’u bu âleme gönderdi.
3. Bu, önceleri şifahen olup, “Cilve” diye adlandırılan bu kitap vasıtasıyla oldu ki bunu da bu dinden olmayanların okuması caiz değildir.

Birinci Fasıll:

1. Ben vardım, şimdi de mevcudum ve sonsuza kadar var olacağım. Bütün iradem altındaki yaratıcılara muktedirim. Onların bütün işlerini ben gerçekleştiririm.
2. Ben hazırım bana itimat edene ve işlerinde bana dua edenlere yardım etmeye.
3. Hiçbir mekân bensiz değildir. O, yabancıların arzulamadıklarından dolayı kötüye yorumladıkları her olaya ortağım.
4. Her zaman işleri ikmal eden biri vardır ki o sorduğun da benim. Her zaman bu âleme bir büyük gönderilir ve her büyük kendi devrinde kendi işini ikmal eder.
5. Yaratılan tabiata hakkını tanırım.
6. Bana muhalif olanı âciz kılarım.

7. Diğer ilahlar benim arzuladığım işlere karışamazlar. Onlar kat'iyen arzuladıklarına karşı koyamazlar.
8. Diğerlerinin ellerinde bulunan o kitaplar bütünüyle hak değiller. Peygamberler onları yazmadılar. Onlara isyan ettiler ve onları değiştirdiler. Bu kitaplardan her biri bir diğerini ortadan kaldırır ve iptal eder.
9. Doğru ve yanlış malumdur, bunlar hep tecrübe edilmiştir.
10. Misakımın aleyhinde olanlara muhalifim. O birkaç gün için gönderdiğim akıllı yöneticileri bensiz olan her işlerinde başarısız kılarım.
11. O yetiştirdiğim kişiye tâbi olanlara doğru yolu gösterir ve onlara idrak veririm. Mutludurlar yolumda bana tâbi oldukları için.

İkinci Fasıf:

1. İnsanlara yararlı olan şeyi bildiğim gibi veririm.
2. Yeryüzünde ve yerin üstünde ve yerin altında olan her şeye muktedirim.
3. Ben bir mahlukatımın diğer bir mahlukatımla kavgaya düşmesini istemiyorum.
4. Benim arkamdan konuşanları bile iyilikten men etmem.
5. Yolumda gidenlere ve bana tecrübeyle kani olanlara işlerimi devrederim.
6. Bana inananlara ve beni soranlara bir biçimde görünürüm.
7. Zamanına göre ben mahlûkata ceza veririm. Hiç kimse bunu engelleyemez.
8. Hiç kimse buna müdahale de edemez.
9. Zahmet ve hastalıkla cezalandırırım beni kızdıranları.
10. Bana hep güvenenler diğer insanlar gibi ölmezler.
11. İnsanların kendilerine biçtiğim sürenin dışında bu dünyada kalmalarından hoşlanmıyorum.
12. Eğer istersem art arda iki üç kez bu âleme veya bir başka âleme tenasüh vasıtasıyla gönderirim.

Üçüncü Fasıf

1. Sevdiklerimi ve bana tâbi olanları kitapsız irşad ederim. Gaipite onlara rehberlik ederim, size öğrettiklerimin kendi içinde külfeti olmaz.
2. Diğer âlemde bulunan ve beni dinimden uzak duranlara zamanıma göre eziyet veririm.
3. Bu âdemoğulları şeriaten bihaberler, bu yüzden çoğu kez doğru yoldan saparlar.
4. Yeryüzünde göğsünde canını taşıyan hayvanlar, gökyüzünün güvercinleri ve denizin içindeki balıklar idaremedirler ve emrime amadedirler.
5. Yeraltındaki hazineleri bilirim. Birbiri ardına onları mahlûkatıma veririm.

6. Mucizelerimi ve acayıplıkları her dileyene gösteririm.
7. Kendi aralarında ihtilafla bulunan yabancılar benim veya bana tâbi olanların kavline göre davranmayanlar büyüklüğün ve zenginliğin elimde olduğunu ve bunları insanoğlunun en iyilerine verdiğimi bilmediklerinden eziyet görecektir.
8. Kadimden beri âlemlerden birinin yolunun yönünü ve günlerin devrini idare eden bendendir.

Dördüncü Fası

1. Hakkımı diğer ilahlara vermem.
2. Dört unsuru ve dört zamanı ve dört yönü mahlûkatıma işlerini ikmal etmeleri için hediye ettim.
3. Yabancıların kitapları âdetime uygunsa ne âlâ. Âdetime uygun olmayanlar onlar tarafından değiştirilmiştir.
4. Düşmanım üç şeydir ve üç şeyden de hoşlanmıyorum.
5. Onlar ki esrarımı ifşa etmeyenler hayrımaya nail olurlar.
6. Benim için emek harcayan kişilere âlemlerin birinde hayırlarına olan şeyi veririm.
7. Yabancılara karşı olan savaşta bana tâbi olanların safında yer alacağım.
8. Ey doğruyu benden kulaklarınızla duyan sizler, günahkâr olmamak için benden olmayanlarla tartışmayın, adımı ve vasıflarımı dile getirmeyin ki günahkâr olmayasınız. Siz bu yoldan çıkanların neler yapacaklarını bilemezsiniz.

Beşinci Fası

1. Şahsımı ve suretimi sayın çünkü bu âdetimle ilgili hatıranızdan gidenleri size hatırlatır.
2. Hizmetkârlarımın tarafıma gaip ilminden verdikleri malumatlara kulak verin.⁹⁷

Mushaf-ı Reş :

1. Allah İlk olarak sırr-ı azizinden beyaz bir inci yarattı. Daha sonra bir kuş yarattı ve o inciyi onun sırtına koyup üzerinde 40.000 yıl oturdu.
2. Sonra yedi günü yarattı. 'Melek Şems' olan Azazil adındaki bir melek yarattı.(Kast edilen Melek Tavus) O Şemseddin'e tekabül eder ve onun sırrı Mesih'in sırrındandır.
3. Pazartesi günü Melek Deraldil'i yarattı. O Fahreddin'e tekabül eder ve o 'Melek Kamer'dir.

⁹⁷ Çakar, a.g.e. , s.251

4. Salı günü İsrâfil'i yarattı. O, 'Melek İmaddîn'dir.
5. Çarşamba günü Melek Mikail'i yarattı. Melek Mikail Şeyh Ebubekir'e tekabül eder.
6. Perşembe günü Melek Zerzail (Cebrail)'i yarattı. O, Seccadîn'e tekâbül eder.
7. Cuma günü Melek Şemnaîl'i yarattı. O, Nasrettîn'e tekabül eder.
8. Cumartesi günü Melek Nevâil'i yarattı.
9. Sonra Melek Tavus'u bütün bunlara reis yaptı.
10. Sonra yedi kat göğü, yeri, güneşi ve ayı yarattı.
11. Sonra insanı, kuşları vahşi hayvanları yarattı ve onları elbisenin cebine koyup meleklerle inciden dışarı çıktı. Çok kuvvetli bir sesle inciye seslendi ve inci dört parçaya ayrıldı. Onun içinden su çıktı. Bu su deniz oldu. Dünya yuvarlak ve deliksiz olarak oluştu.
12. Cebrail'i bir kuş suretinde yarattı. Cebrail'in eline doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört köşe vererek onu gönderdi. Akabinde bir gemi yarattı ve içinde 30.000 sene kalarak denizde bekledi. Sonrasına bağırarak dünyadaki taşları oluşturdu, dünya toprakla doldu. Cebrail'e emir verdi. O incinin (ilk yarattığı) iki parçasını getirip birini yeryüzünün altına diğerini gökyüzünün kapısına koydu. Sonrasında ayı, güneşi ve beyaz incinin parçalarından yarattığı yıldızları göğün ziyneti olarak astı.
13. Akabinde Dünyanın süsü olarak ağaçları, meyveleri, otları ve dağları yarattı.
14. Tüm bunlardan sonra Rabbil-Azim meleklerle şöyle dedi: "Ey Melekler! Ben Adem ve Havva'yı yaratacağım, onları insan yapacağım, onun vücudundan dünya milleti -insanlık-meydana gelecek. Sonra Azazil'in yani Melek Tâvus'un milleti olacaklar ve bu nesepten Yezidiler çoğalacaktır.
15. Bundan sonra Şeyh Adi'yi Şam'da Laleş Dağı'na gönderdi.
16. Akabinde Allah Kara Dağ'a indi ve bağırды. 30.000 melek yaratıp onları ayırdı. Bu melekler kendisine 40 yıl ibadet ettiler. Ardından bu melekleri Melek Tâvus'u teslim edip onlarla göğe yükseldi.
17. Sonra Allah kutsal yere indi ve Cebrail'e emretti. Dünyanın dört tarafından toprak getirdi. O'nu toprak, su ve havadan yaratıp ona kendi kudretiyle ruh verdi. Adem'i buğday dışında kalan bütün meyvelerden yiyebilmesi için cennete götürmesini Cebrail'e emretti.
18. Yüz sene sonra Melek Tavus Allah'a dedi ki "Adem ve onun soyu nasıl çoğalacak?" Allah dedi ki "Onların bu konudaki emir ve tedbirini senin eline verdim." Cebrail geldi ve Adem'e "Buğday yedin mi?" dedi. "Hayır Allah beni bundan men etti" dedi. Cebrail de "Ye, bunu yemen senin için daha iyidir." Adem onu yedikten sonra karnı şişti. Melek Tavus onu cennetten çıkardı. Onu yeryüzüne bıraktı ve göğe yükseldi.

19. Adem karnının şişkinliğinden rahatsız oldu çünkü mahreci yoktu. Bunun üzerine Allah ona ‘Tayru’l-Galac’ isminde bir kuş gönderdi. Kuş ona bir delik açtı, Ademi karnından rahatlattı.
20. Cebrail O’ndan yüz sene uzak kaldı. Bu sebeple yüz sene üzüntü çekti.
21. Sonra Allah Cebrail’e emretti Cebrail geldi ve Adem’in koltuk altından Havva’yı yarattı.
22. Sonrasında Melek Tavus yaratılan topluluğumuz için dünyaya indi. Padişahlarımız vardır ve şunlardır. Nesruh Nasrettin’dir. ‘Mü’min vahid’ olan Fahrettin’dir. ‘Daratmis’ olan Şemsettin’dir. Bunlardan sonra iki meleğimiz oldu. Birinci ve ikinci Şabur 150 yıl hüküm sürdüler. Bu güne kadar gelen meleklerimiz onların soyundan gelir.
23. Marul bize haram kılınmıştır çünkü bize Hâsiya Peygamberin adına benzer. Fasulye ve mavi renk de yasaktır. Yunus Peygamberin hürmeti için balık yemek de yasaktır. Ceylan eti yemek yasaktır çünkü peygamberlerimizden birinin kuzusuydu. Şeyh ve şeyhin izinden gelen öğrencisi Melek Tavus’a saygı duydukları için horoz eti yemezler çünkü Tavus yedi melekten birisidir ve onun sureti horoz şeklindedir.

Şeyh ve öğrencisi kabak yemezler. Ayakta hacet gidermezler ve oturarak elbise giymek de yasaktır.

Umuma açık yerlerde hacet gidermek ve hamamda yıkanmak haramdır. En büyük meleğin adından dolayı “şeytan” denmesi caiz değildir. Bu adı anımsatan “kaytan” “şat” ve “şer” gibi kelimeleri telaffuz etmek de caiz değildir.
24. İsa’nın bu aleme gelişinden evvel dinimize putperestlik denirdi. Acemler, Müseviler, Hristiyanlar ve Müslümanlar bizim aleyhimize çalışıyorlardı.
25. Ahab, meleklerimizden birisidir. Kendisini özel bir isimle anmamızı istedi. “Tanrı Aahb” yahut “Baa İzabub” ve şimdi “Pirbub” diye biliniyor.
26. Bir meleğimiz Babil’deydi. Adı “Bahtnasar”dı. “Aheşveroş” adında Acem’de bir meleğimiz vardı. İstanbul’da bir meleğimiz vardı vardı “Agrinkalus”du.
27. Gök ve yeryüzünden önce Allah denizin üstündeydi. Kendisine bir gemi inşa etti ve denizlerde yol aldı.
28. Kendi zatından bir inci yaratıp 40 yıl üzerinde hüküm sürdü. Sonra onu tekmeledi.
29. Çok acayip! Gürültüsünden ve sesinden o dağları, tozundan o tepeleri ve dumanından o semayı yarattı. Yeryüzünü yerleştirdi, onu sabit kıldı ve direksiz bir şekilde onu ayakta tuttu.
30. Sonra yeryüzüne tükürdü, eline bir kalem alıp bütün yarattıklarını yazdı.
31. Sonra kendi zatından ve nurundan altı melek yarattı. Onların yaratılışları insanın bir kandilden diğer bir kandili akması gibidir.

32. Birinci ilah ikinci ilaha dedi ki “Ben göğü yarattım. Kalk, göğe git ve aynı benim gibi yarat.” Yükseldi-buharlaştı- ve güneş oldu. Bir başkasına aynı şeyi söyledi o da yükselip ay oldu. Dördüncüsü feleği yarattı. Beşincisi Sabah yıldızını yarattı. Altıncısı havayı yarattı. Yedincisi güneş ışığını yarattı.⁹⁸

Mushaf-ı Reş’teki bazı pasajlar incelendiğinde Eski Ahit’teki bazı bölümlerle benzerlikleri olduğu görülmektedir. *Mushaf-ı Reş*’te geçen Allah’ın Âdem’i kendi suretinden yaratması, Neşruh isminin Orta Doğu ilahlarından biri olması, Gambuş’un efanevî İran şahlarından olması, Aheşveros’un İranlılar tarafından Keyhüsrev olarak bilinmesi gibi krallar ve mitoslar Eski Ahit’te de bulunmaktadır.⁹⁹

2. Kaviller [Qawl]

Yüzyıllar boyu dinlerini kapalı bir şekilde yaşayan ve gizemli bir duruş sergileyen Yezîdîler’in dinî hayatında, *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve* kadar önemli olan “qawl” ya da “kaviller” önemli bir yer tutar. Kaviller, bu konuda eğitim almış ozanlar (qewwal – kevval) tarafından özel merasimlerde söylenen dinî içerikli ilâhi ve dualardır.¹⁰⁰ *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve* dışında günümüz Yezîdîleri arasında gittikçe daha da önem kazanmaktadır.¹⁰¹ Kavvallar bu ilâhileri Şeyh Adî bayramlarında ve gruplar halinde çeşitli Yezîdî toplulukları ziyaret ettiklerinde okurlar. Yezîdîliğin temel inançlarını hatırlatan tembih, öğüt ve nasihatler olan kaviller, Yezîdîliğin inanç yönüne dair zengin bir söylemi içinde barındırmaktadır. Kavillerde metafizikle ilgili bilgilerle birlikte kozmolojik ve eskatolojik birçok bilgi ve mitoslara yer verilmektedir. Bu nedendir ki Kaviller Yezîdî geleneğinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kaviller, Yezîdî inanç ve düşünce yapısını oluşturan temel kaynaklar arasında sayıldığından, bu Kaviller’de teolojik söylemin nasıl ve ne şekilde yer aldığı ortaya konulması oldukça önemlidir.¹⁰²

Bazı kaynaklarda kavil, bazılarında ilâhi, bazılarında ise dualar olarak karşımıza çıkan dinî metinlerde zaman zaman kavram karışıklığı yaşandığı görülmektedir. Kavil yerine ilâhi veya dua ya da tam tersi şekilde isimlendirme yapılan metinler vardır. Bunun sebepleri arasında bu metinlerin orijinallerinin Arapça olması ancak halk içinde özel

⁹⁸ İsmail Bek Çöl, *el-Yezîdiyyetü Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut, 1934, s.101

⁹⁹ Eski Ahit, *Tekvin, II. Krallar*,

¹⁰⁰ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, önsöz s. 12.

¹⁰¹ Bozan, *Şeyh Adi b. Müsafir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*. 14.

¹⁰² Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 3.

günlerde söylenirken Kürtçe'nin tercih edilmesi, Yezîdîliğin kutsal metinleri ve dinî geleneğinin sözlü olarak aktarılması olabilir. Ancak şurası bir gerçektir ki, bu metinler resmi bir Yezîdîlik biçimini temsil etmese de diğer başka verilerin incelenmesini sağlayan tutarlı bir geleneği yansıtmaktadır.¹⁰³

Tarihsel öncelik olarak *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve*'nin kavillerden önce kaleme alınmış olması daha tutarlı bir görüş olsa da bu konuda kesin tarihî veriler bulunmamaktadır. Ancak kanaatimiz kavillerin, Yezîdîliğin oluşum sürecini tamamladıktan sonra zamanla kültürel alt yapının da etkisiyle oluştuğu yönündedir.

Bu tarz şiirlerde bulunan birtakım kavram ve öğelerin kökeni, sufi geleneğe kadar dayandırılabilir.¹⁰⁴ Yezîdîliğin, Adeviyye tarikatının bozulma süreci sonunda ortaya çıktığı düşünülürse bu çıkarım pek de haksız sayılmaz. Sufi gelenekte de ilâhi, sema gibi besteli söylenen şiirlerin var olduğu, kavillerin de aynı şekilde çalgı eşliğinde belli bir ezgi ile söylendiği bilinmektedir. Ayrıca kavillerin üslubu incelendiğinde, Yezîdî topluluğun Tanrı, Şeyh Adî, dünyanın yaratılışı gibi konularda az çok bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu dinî metinler, sanatsal göndermeler ve iç görüye dayalı anlatımlardan oluşmaktadır. Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr ve Râbiatü'l-Adeviyye gibi İslâm Tasavvufunun önemli isimleri kavillerde zikredilmektedir.

Aşağıda Yezîdîler arasında oldukça yaygın olarak bilinen kavillerden bazılarının yer verilmiştir. Kavillerin üslubu *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve*'den farklı olarak şiirsel ve sanatsal mahiyettedir. Bazı yerlerde öğüt bazı yerlerde dua ve yakarış ibareleri bulunmaktadır. Kaviller, sabah ve akşam yapılan bireysel ibadetlerde, cenaze merasimleri sonrasında ya da mensuplarına öğüt verme gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. Tanrı inancı konusundaki belirsizlik kavillerde daha bariz bir şekilde görülmektedir. Sufi söylemlerin aşkın duygularının etkisi de bu belirsizliği pekiştirmiştir. Kaviller'de, Yüce Varlık ve Melek Tâvûs'ta bulunan tanrısal özellikleri paylaşma konusuna Şeyh Adî de eklenmiştir. Şeyh Adî, bazı bölümlerde Tanrı, bazı bölümlerde peygamber olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla İslâm'ın tevhid anlayışına göre monoteist yaklaşım zedelenmekte, Tanrının zat ve sıfatları çoktanrılı inanç şekillerine evrilmektedir. Dikkat çeken bir başka husus da Yezîdîler için önemli bir yere sahip olan Yaradılış İlâhisi'nde geçen Tanrı'nın isimleridir. Orijinal metinde geçen isimler, Ellah, Xudawend, Xude,

¹⁰³ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 18.

¹⁰⁴ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 55

Ezdan, Pedşa, Sultan, Mir (Emir), Rab ve Ezid'dir. Melek Tâvûs'un adı, Yezîdîler'i kuşatan diğer topluluklarda doğrudan şeytanı çağrıştırdığı için Yaradılış İlâhisi'nde geçmemiştir.¹⁰⁵

İman Kavli

Nasıl bir işarettir, iman
Ne yer ne de gök varken
Ne dünya, ne şehir ne de kâinat
Ne Âdemoğlu İbrahim ne de Horasan vardı

İmanın rengi nedir
Ezelî bir kelâmdır
Adı Şeyh Adî'dir

Şeyh Adî'dir gerçek sultandır
Yerin ve göğün dört köşesini beyan etti
Ne kalem vardı ne de kitap
Doksan bin yıldır seninleyim.

Doksan bin yıldır ordaydım
Hem babasız, hem annesizdim
Yalnızca Sultanın kudretindeydim.

Sultanın kudretiyle
Kendimi Ustanın ellerine verdim
Benim için hüznü ve sevinci yarattı

Hüznü ve sevinci sen yaptın
Seyidimiz sensin, ey Hızır oğlu
Sen elime kutsal kadehi verdin.

Kâseyi Sen bana getirdin,
İçtiğimde öğrendim,
Qatani'nin ilmüne ulaştım.

Qatanilere sesleniyorum,
Sütunlar için bilgelik erkânıyım,
Sultan Êzdi'yi zikrederek, şanımlı yücelttim,

¹⁰⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 50.

Odur benim gerçek erkânım.

İnsanoğlunun düştüğü, birbiriyle savaştığı,
İnsanların şüpheye düştüğü zamanlarda bendim rehber.
İnsanların şüpheye düştüğü zamanlarda,
Her kim bulursa Adî'nin soyunu,
Sultan Ezdi onu mükâfatlandıracaktır.

Sultan okyanusun incisini yolladı
Her dört dostu ziyaret etti
Ey Şeyh Adî, her şey senin kudretinde
Nasıl bir ruh yarattın
İnsanlar arsında en safiydi
Herqe Şeyh Bekir'e geldi
O zamanlarda nasıl bir ruhtu
İnsanın gözbebeği oldu
Herqe Şeyh Şelal'e geldi
Ne muhteşem bir ruh
İnsanoğlunun en güzeli
Herqe Şems Teter'e geldi
Sultanım erkân zincirini yarattı
Herqe'yi Kaniya Sipî'den çıkardı
Onu eliyle vaftiz etti
Ve böylece kızıl Yezîdiler'i yarattı.

Onlar bir ruh getirdi
Onu Şeyh Adî'nin Herqe'sıyla buldular
Ve Adî'nin soyuna yolladılar
Adî'nin soyu şahit olsun
Kaniya Sipî yaratıldı
İşte imanın Herqe'si

İmanın rengi neden oluştu
Ezelî bir kelâmdır
Şeyh Adî'dir imanın kelâmı
Ustasının kaygılandığı
Temelsiz bir duvar

Sayesinde gurur duyduğum
Bir duvar inşa edeceğim
İçinde kırk bakire vardı
Aralarında nuranî bir varlık
İnci ve mercan getirdi,

Bu denizlerin inci ve mercanı,
İhtiyarlara teslim etti,
Tüm Şahları dinlemeden,
Sabahtır, gün beş vakittir,
Kutsal adamlar ve melekler selam verdi,
Sultan Yezîd'in işareti, boyunları eğen Herqe'dir,

Sabahtır, gün beş bölümdür,
Kutsal adamlar ve melekler selam verdi,
Sultan Yezîd'in işareti, boyunları eğen Herqe'dir.¹⁰⁶

Dine Şehadet

Dinimin şahidi bir Allah'tır,
Melek Şeyh Hasan Allah'ın (Şeyh Sîn) gerçek sevgilisidir.
Maklub ve tapınakları (Mâbed) kutsuyorum.

Kutsal adamlar, Lâleş'e ve Maqlubu selamlıyor,
Yüzümüz yeryüzünde ikiz kubbelere doğrudur.
Yezîdî ulusu Şeyh Adî etrafında dönüyor,
Secdedir, ibadettir.

Sultan Şeyh Adî benim padişahımdır,
Şeyh Ebû Bekir benim mevlamdır,
Sultan Ezi'dir benim şahım (öncüm, kralım),
XX benim pîrimdir [Her Ezidi kendi pîrinin ismini zikreder]
XX benim mürebbimdir,
Melek Tâvûs şahidim ve imanımdır.

Kaniya Sipî benim mührümdür

¹⁰⁶ Işık, *Yezidilik Teolojisi*, s.111

Kaf, mağara ve zezem benim haccımdır
Güneş benim kiblemdir.

Melek Şeyh Hasan benim atamdır.
Şeyh XX Xudan'ımdır.
Şeyh Şems mezhebimdir.
Adi ailesi için Şükürler olsun Tanrı'ya
Kâfirlerden ve Râfizîler'den ayırdılar,
Bizi Ezidi geleneğine attılar.

Minnettarız kutsal adamlara,
Kâfirlerden ve domuzlardan ayırdılar,
Bizi şeyh ve pîrlerin payına attılar.

Yükümlülüklerimden dolayı minnettarım
kâfirlerden ve şeriatten ayırdılar.
Bizi Ezidi şeyhinin payına attılar.

Allah'ın izniyle Ezidi'yiz,
Sultan Ezi'nin adını takip ederiz.
Allah'a şükür ki bizler dinimizden ve tarikatımızdan razıyız.¹⁰⁷

Dünyanın Yaratılışı Kavli

Ey Rabbim, dünya karanlıktı
İçinde ne yılan ne fare vardı
Sen ilk yarattın yaşamı
Yaratışında güller fişkırdı
Ey Rabbim, Sen büyük kerimsin
Sen açtın karanlıklardan yolu
Sen her şeyin ustasısın
Sen cenneti renklendirensin
Yer ve gök yaratılmış

¹⁰⁷ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s.221

Başı sonu olmayan uçsuz bucaksız dünya
Ne insan ne de hayvan var

Sen onu yokluktan var ettin
Issız denizlerde sadece inci
Ne büyüyor ne gelişiyor
Ve hemen ona ruh bağışladın
Kendi nurunu onda yansıttın

Beden ve ruh birleşti
Gözün nuruyla ceset uyandı
El, ayak ve vücudu yarattın
Ve tatlı dili-beyanı öğrettin

Ey Rabbim sen merhametlilerin en yücesisin
Dünyaya açılan kapıyı ve yolu açtın
Her şeyi bizler için yarattın
Cenneti, dünyayı ve o verimli toprakları

Ey Rabbimiz bir düşüncen var
İncinin kâsesinden özü oluşturdu
Ondan kutsal insanı yarattın
Ve Tanrı dedi: daha bitmedi, devam edecek

Tanrı'nın görkemiyle inci parçalandı
Güç yetiremedi, taşıyamadı
İnsanın şeklini aldı
Kırmızı ve beyaz göründü
Yaratıcımız, rahmetiyle
Hüsnü cemalini bize gösterdi
Kudret kalemiyle bizleri
Yaşam aşkının gizemine ulaştırdı

O denize mayasını kattı
Ve deniz yoğunlaştı, kabardı
Duman yükseldi üstünden
O cenneti, dünyayı ve on dört tabakayı yarattı
Ve nihayet bütün bunlardan inciyi çıkardı

Sonra aşkı içine akıttı
Ve ondan bir çift göz oluştu
Ve o gözlerden sel olan gözyaşları
İnciden taşan sular
Uçsuz, bucaksız, başı sonu olmayan
Bir denize kavuştu.
Rabbimiz bu denizi kuşattı.
Yaratıcımız bir gemi yaptı
İnsan, hayvan, tüm kuş türleri
Çift çift gemiye bindirildi
Dört yana savrulan geminin
Başında tek lider olan Rabbimiz
Gemide bir delik oluştu ve sular gemiye doldu
Yılan da kendini önüne attı, yuvarladı
Rabbimiz gemiyi hareket ettirdi
Sahilden sahile gitti
Lâleş'e gitti ve dedi ki:

Burası hakikat şehri
Sultan Êzdî iyi rehber
Lâleş, insanlığın yapıtaşı
Artık Yezîdiler bunu biliyor
Ey Rabbimiz huzurunda büyük Şeyh'e sesleniyorum
O kaynaktan su doğdu
Ey Rabbimiz, sen dünyayı yarattın, dünyayı hayırlı kıl
İnsanoğlunu her şeyle donattın
Gece karanlık, gece zifirî
Güllerin açmadığı bir yer bile yok
Sen rabbimiz, cömert ve merhamet sahibi
O, yeryüzünü ve gökyüzünü yarattı
Ve bizlere ruh ve dili bağışladı
Rabbimiz ebeddir
O, altı kutsal meleği yarattı
Cennet ve cehennemi ayırdı
Rabbimiz yeryüzünü yaratıp göğü ayırdı

Yeryüzü artık dümdüzdü
Ve vakit göğü ayırma vaktiydi
Bu günahkârlar için bir cezadır
Ne kadar uzun zamandır Rabbimiz bu dünyada seferde
Ağaçları ve taşları emrinde yarattı
Ve onlardan minareli yapılar yarattı
O Lâleş'i yukardan aşağıya indirdi

Lâleş her yerde huzurlu ve memnundu
Yeryüzünde ağaçlar yeşermeye başladı
Her şeyi yarattığı gibi süsledi, canlandırdı
Ey Rabbimiz, Sensin merhamet sahibi
Bizler için dört unsuru yarattın
Onlarla Sen sevgili Âdem'den şekillendirdin
Ey Rabbimiz Sensin merhamet sahibi
Dört unsuru dünyaya getirdin
Biri su, biri ışık
Biri toprak, biri ateş
Ey Rabbimiz merhametinle
Def ve şibabı bize kıldın
Âdem ile yedi güç arasında güçlü bir engel
Yedi güç etrafında dolandı ve yanına geldi
Âdem'in cesedi hareketsizdi
Ve dediler ki "ey ruh neden artık bedene girmiyorsun"
Rabbimiz kudretlidir
Birçok yaratılana hayat bağışladı
Onlar için cennet ve cehennemi yarattı
Rabbimiz yeryüzünü yarattı ve cenneti göğe taşıdı
Artık dünya dümdüzdü
Vakit gelmişti
İyiliğin hareketi insanoğlundan doğar
Lâleş cennetten indi
Yeryüzü yeşillendi

Ne kadar canlı faydalandı ondan
Rabbimiz Cuma'yı esas kıldı
Cumartesi bu kutsal günün hazırlığı
Ve Çarşamba bu hazırlık tamamlandı
Yedi yüzyıl sonra yedi gizemli gezegen
Âdem'den yedi yüzyıl öncesi
Yeryüzü aşağıda ve kurulmamıştı
Ne zaman ki kutsal Lâleş yeryüzüne indi
Ve Ruh artık gelmişti en yücelerden
Geldi, gitti ve geçti
Sevgi Işığı başa ulaştı
Ve Âdem'in bedeninde can buldu
Ey Yaratıcımız Sensin merhamet sahibi
Âdem'e gizem kâsesini getirdin
Âdem ondan su içti ve canlandı
Birden sarhoş oldu ve titredi
Ruh Âdem'den cesedi istedi
Ve kan damarlarda dolaştı
Ve aşk başa ulaştı
Âdem o kâsedden içti
Kâsenin gizemi ona açıldı
Kâsenin mucizesine ulaştı ve uyandı
Melekler onu kolundan tutup cennete koydu
Âdem kutsal kâsedden içti

Kâsenin mucizesi Âdem'de canlandı
Âdem öksürdü ve uyandı
Sonra dedi ki "ne güzel bir yer bu dünya
Yeşil bitkiler ve ağaçlar
Günbegün insan güzelleşir."
Ey Rabbimiz sensin merhamet sahibi
Sensin keremi getiren
Sensin zamanın ve yerin hâkimi
Ey yeryüzünün Âdem'i

Her dem inançlı ol
Rabbimiz bizi tufandan kurtardı
Ey müritler işinizi yapın
Kudretin gücü yere iniyor
Yer ve gök bile hayır yaparken
Siz de Yaratana hayır yapın
Ve bu haberi asla unutmayın¹⁰⁸

Şeyh Adî ve Kutsal Adamlar İlahisi

Şeyh Adî şefkatin efendisidir,
Araplar ve Acemlerin arasında görüldü.

Beyt el-Fâr'da görüldü,
Göç etti, Hakkari'ye geldi,
Lâleş'te kutsal adamlar etrafında toplandı.

Mağaraya göç etti, Laleş'e geldi,
Bir söylenti ulaştı kulaklarına,
Onlar mutlu, kalpleri ise bundan hoşnut oldu.

Şeyh Adî Şam'dan geldi,
Şarkiler arasında çalıştı,
Mehmet Reşan'a bir ödül verdi.

Mehmet Reşan'a bir ödül verdi,
Ona altı adamlık aş verdi,
Onu kutsal adamların lideri yaptı.

Seyyidler arasında bir haber dolaştı,
Güçlü bir şeyh görüldü,
Laleş'te müridler etrafında toplandı.

Acemler arasında bir haber
Şefkatli bir şeyh görüldü,

¹⁰⁸ Işık, *Yezidilik Teolojisi*, s.115

Laleş'te müridler etrafında toplandı.

Acemistan'da bir haber dolaştı,
Mana sahibi bir şeyh görüldü,
Laleş'te müridler divanında toplandı.

Mucize sahibi şeyhler geldi,
Atları arslan, kamçıları yıldı,
Şeyh Adi'ye sorular soruyorlar.

Onlar adil şeyhler oldu,
Kamçıları yılan, atları aslandı,
Şeyh Adi'nin ismini soruyorlardı.

Onlar Ebu'l-Qate'mın şeyhleriydi,
Şeyh Adi'yle konuşmaya gelmişlerdi,
Dedi, Şeyh Adi zamanın kutbudur, biz ise ona içre.

Şeyh Adi bir emir verdi,
Aslan Mehmet Reşan'ı bir kayaya bindirdi,
Dedi, Ey kutsal adamlar, aklınızda ne var?

(Şeyh Adi dedi) Aslan Mehmet Reşan bir kayaya bin,
O kutsal adamların konaklayacağı yer kalmadı,
Onlardan sor haberi,

Eğer dürüst, hırslı ve öfkeliyse,
Onlara sormalısın,
Yetenek ve kerametleri nelerdir gör,
Yeniden önlerine geç ve onları bana getir.

Şeyhler evden ayrıldı,
Övünerek, hareket ve gürültüyle,
Mehmet Reşan dedi, Aklında ne var?

Ezelden beri rehberdirler,
(Onlar) Őef ve liderdir,
(dedi ki) Şeyh Adi sizin gelmenizi rica etti

Seyyid Ebu Vefa sesini yükseltti,
Övünmeyi bırakın da bu müjdeli habere gidelim
Tüm Seyyidler bağırdılar gizlice
Bu kayalarda ruh yoktur.

Seyyidlerin Şeyhi dedi
Mehmed Reşan'ı görrdüğünde,
Sen Şeyh misin yoksa mürid mi?

(Dedi) Ben Mehmed ReŐiyim,
Kayaların binicisi,
Şeyh Adi'nin müridiyim.

Şeyhlerin tamamı geldi,
Şeyh Adi'yi selamladılar,
Şeyh Adi selamlarına nazikçe karşılık verdi.

Şeyh Adi sultandır,
O Kibar ve güvenilirdir,
O kutsal adamlara yerlerini gösterdi.

Mehmet Reşan geçidin önünde durdu,
Dedi, bu sefer hoş geldiniz,
Şeyh ben değilim, Şeyh mağaranın içindekidir.

Kutsal adamlar Mehmet Reşan hakkında düşündüler,
Kalktılar ve bir korkuya kapıldılar,
Mağaranın kapısına ulaŐtılar.

Kutsal adamlar mağaranın kapısına ulaŐtılar,
Sırayla aşağıya indiler,

Dedi, saygı ve hürmet Hakkari'nin efendisine.

Seyyid Ahmed gürültüyle geldi,
Xidir ses verdi,
Dedi, Kutsal adamların yeri, bu saatte dardır.

(Dedi) Seyyid Ahmed bununla ikna olmadın mı?
Baştan beri olanlara inanmayacak mısın?
Neden kendini Şeyh Adi'nin ellerine teslim etmiyorsun?

(Dedi) Eğer bunlara inanmadıysan,
Buyur Meşet Dağı'nın tepesine çıkalım,
Orada rahmet rüzgarı esmektedir.

Buyrun ayağa kalkalım,
Ancak kutsal adamlar sakalına ve bıyığına hükmeder,
Ki şeyhlik ona mahsustur.

Şeyh Adi onları çağırdı,
Buyrun Meşet Dağı'nın tepesine çıkalım,
Artık bu beyanları düşünün, Sultan Şeyh Adi'dir.¹⁰⁹

Kalbi Kırılmış Zavallının Kavli

Benim zavallı, kalbi kırılmış olanım,
Eğer sevgili Melek Fahreddin izin verirse,
Derin denizlere övgüler düzeceğiz.

Benim zavallı takatsiz olanım,
Eğer Aziz Melek Fahreddin'den icazet gelirse,
Derin denizleri tasvir edeceğiz.

İtibar sahibi insanlar etrafıma toplandı,
[onları] o denizden haberdar edeceği,
İçinde mücevher olan inciler vardı.

¹⁰⁹ Kreyenbroek, *Ezîdîlik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s.281

İtibar sahibi insanlar etrafıma toplandı,
(onlara) o denizin tanımını vereceğiz,
İçinde cehennem ve zift bulunan o denizin.

Büyük övgüler dizin,
[İlk olarak] sadece Mîr tahta çıktı,
O bilendir ve her şeyi görendir.

Padişahım incidendir,
Ondan bir his doğdu,
Sevgi dalı ondaydı.

İçinde aşkın dalı vardı,
Sultan Ezi'nin elinde kudretin kalemi,
Tanrı'ya hamd ve şükürler olsun ki beni Ezidi inancına sahip kıldı.

Âşıklar o Mîr'i gördü ve onu tanıdı,
Aşk ve kâseyi birbirinden ayırdılar,
Birçok hakikati kural haline getirdiler.

Köşe ve destek taşlarını kurdu,
İnci heybetten çatladı,
Yukarıya doğru hareket etmeye takati kalmadı.

Sabırlı olmak için takati kalmadı,
İnci renklere bezendi,
Kırmızı ve beyaz ve sarı oldu.

İnci renklerle ışıldadı
Önce ne toprak vardı,
Ne gökyüzü ne de taht
Söyle bana, padişahım kimden hoşnuttu?

Padişahım hoş sohbettir,
Aşkla beraber oturmuştu,
Padişahım örf ve âdetleri bu derece tayin etti.

Padişahım örf ve âdetleri orada var etti,
Şeriati ve hakikati birbirinden ayırdı,
Gelenek saklıydı, sonra aşikâr kıldı.

Gelenek saklıydı, sonra aşikâr kıldı,
Padişahım hakikati içine [dünyaya] gönderdi
Dedi ki Azizim gelenek neredeydi, nereyi mesken tutmuştu?
Nasıl da kudretli bir Mevla'dır,
Gönderildi, gökyüzünden inerek,
Geleneğin sırrının kudretiyle, malik havada asılı kaldı.
Malik'in kudretiyle gelenek durmuştu,
Ve padişahından icazet aldı,
Dedi Azizim şefaatin aşkın kaynağıdır.
Benim Mevlam nasıl da yüce bir hükme sahiptir,
Onlara birçok hakikat getirdi,
[ve] onlar için aşkı ve ışığın yönünü işaret etti.
Işığın yönü bir kapı aralığıdır,
İki cevher içine girdi,
Biri göz, bir öteki de gözdür.
Biri göz ve biri görmedir,
Padişahım incinin görünür olmasını sağladı,
Padişah bilir ki kim üstte, kim öndedir.
Kandil yukardan indi, aşk içine girdi,
Padişahım onu aldı ve o göz oldu,
Söyle bana inciye ne dedi de ondan su sızdı
İnciden su sızıyordu,
Bir deniz oldu ve içinde su birikti,
Padişahım bir at eyerledi ve denizin üstünde gezindi
Padişahım ata bindi,
Padişah ve tüm dört arkadaşı,
Gezdiler dört köşeyi,
Lâleş'te durdular ve dedi Burası hak yerdir.
Durdular ve burası hak yerdi,
Padişahım denize maya çaldı ve deniz mayalandı,
Ondan duman yükseldi, yedi kat gökyüzü onun sayesinde var oldu.
Padişahım gökyüzünü süsledi,

Aşk sağ taraftaydı,
Padişahım mekânları belirledi, tahtı taşıdı.

Padişahım gökyüzünde gezindi,
Her bölümde dört kez gezindi,
Bir dizi minber kurdu

Âşıklar bundan bahsederdi,
Ondan başka bir dal ayırdı,
Yeryüzünü her yere kurdu.

Yeryüzü hala yumuşaktı,
Bir çatlak oluştu,
Dedi ki Azizim bu gizem olmadan yeryüzü huzurlu olmayacak.

Sonra kırk yıl geçti,
Dünya kendiliğinden katılaşmadı,
Lâleş gökten inene kadar.

Lâleş gelince,
Yeryüzünde bitkiler yeşerdi,
Tüm kâinat onlarla bezendi.

Kâinat onunla bezenirken,
Dört element birbirinden ayrıldı,
Toprak ve su ve rüzgâr ve ateş,
Âdem peygamberin bedeni onlardan oluşturuldu.

Cumartesi günü temelleri kurdu,
Cuma günü tamamlandı,
Yedi yüz yıl sonra yedi sır kâsedeki inciye geldi.

Yedi yüz yıl sonra, yedi sır üstüne geldi,
Beden hareketsiz kaldı,
Dedi ki Ey ruh neden içine girmiyorsun?

Ruh âşıkların huzurunda dedi ki Bunu biliyorsunuz,
Şaz ve qidum bana göklerden gelmediği sürece,
Âdem peygamberin vücudu ve ruhu arasında bir sınır olacak.

Şaz ve qidum geldi ve hazır oldu,
Ve aşkın ışığı başına ulaştı,

Ruh geldi ve kendisini Âdem peygamberin vücudunda gösterdi.

Âdem peygamber o kâsedden içti ve hayat buldu,
Mest oldu ve titredi,
Ete kemiğe büründü, kan damarlarında dolaştı.

Âdem peygamber o kâsedden içti,
Kâsenin kerameti aşikâr oldu,
Böylece Âdem Peygamber hapşırıldı ve bu sayede uyandı.

Âdem peygamber kâsedden içti ve ondan hoşlandı,
Kâsenin kerameti geri geldi ve ona ulaştı,
Böylece Âdem peygamberi alıp cennete götürdü.

Padişahım ebedî efendidir,
Âdem'in ikiz çocukları oldu,
Birbirinden ayrıldılar yetmiş iki millete.

Nuh Peygamberin devri gelecek,
Kalpleri dinsizlikle dolu bir halk ortaya çıkacak,
Onlar tanrılarına karşı isyankâr olacaktı.

O zamandan sonra,
Kalplerinde iman için saygının yaşamadığı bir halk ortaya çıkacak,
Onlar da tufanda boğulacaktı.

O zamanlardan sonra,
Adaletsiz bir halk ortaya çıkacak,
Kandilden bir nokta inecek,
İçinde İbrahim Halil belirecekti.

İbrahim Halil sadık bir kişidir,
Üç harfi telaffuz edecek kişi olacak,
Tanrı'sının hak olduğunu tanıyana kadar.

Hak olan Tanrı'sını tanıyana kadar,
Azir ve Nemrud ve putlara karşı koyacak
Böylece ruhunu dinsizlikten kurtaracaktı.

Bundan sonra Xelilullah oldu,
Îsâ ve Mûsâ oldu,

Yeni Mehmed kusursuzdur.
Ona duyulan aşk bazı kalplere ulaşacaktı,
Mîr'lere sonuncusu, peygamber olan Seyyid'dir.
Ey Peygamber olan Seyyid!
Kaç zaman geldi geçti,
Kaç kutsal kişi geldi, onları saydım,
O Sultan Şeyh Adî'dir, ezeli ve ebedî olan taç.¹¹⁰

Sabah Duası

Bağışlayıcı ve Merhamet sahibi olan Temiz Yezdânın Adıyla
Allahım, Şanının Yüceliğine, Padişahlığına
Ya rabb, Sen kerimsin, Rahimsin, Xwedasin , Cihan Mülkünün sahibisin,

Yer ve Gök mülkünün sahibi, Arşî Azimin Sahibisin
Ya Rabb Ezelden kadîmsin, Ya Rabb Ebede kadar Ruhların sahibisin
Ya Rabb İnsanların ve cinlerin sahibisin, Arş ve Kürsinin Malikisin, Ya
rabb sen Samed ve kalansın
Ya Rabb Sen samed, Hayy Mecîdsin, bir ve eşsizsin
Ya Rabb her daim Medh ü Senaya laiksin
Ya Rabb Sen Göklerin ilahısın, Ay ve güneşin Sahibi, Deniz ve
deryaların sahibisin.
Ya Rabb her daim Medh ü Senaya laiksin
Ya Rabb İmdatların sığınağı, ilahilerin sığınağı, Duaların, sesin ve
sığınasın.
Ya rabb kimse bilmez seni
Ya Rabb,
Ya Rabb , Sen Şahların ve yoksulların Hakimisin
Ya Rabb, Her daim varsın, Her Daim varsın, Her Daim Varsın¹¹¹

Görüldüğü üzere kavillerde sık sık mecazi söylemlere başvurulmuş, arka planı mensuplarınca bilinen yaratılış mitoslarına göndermeler yapılmıştır. Kitâb-ı Cilve Mushaf-ı Reş'ten farklı olarak günlük yakarış ve söylemler kavillerde yer almaktadır. Hz.

¹¹⁰ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s.169

¹¹¹ Celadet Ali Bedirxan, *Ezidi Duaları, Şam, Tereqi Matbaası*, 1933, s. 3

Adem, Hz. İsa ve Hz. Musa gibi peygamberlerin Yezîdî inancında yer ettiği görülmüştür. Özellikle yaratılış mitoslarında hulûl ve tecessüsü yansıtan Tanrı inancı dikkat çekicidir. Tanrı'nın bu dünyada seferde olması ve gökyüzünde gezinmesi gibi nitelermeler buna işaret eder. Kavillerden çıkarılan bir başka sonuç da Yezîdî dini literatüründe efsanevi olayların oldukça önemli olmasıdır. Hatta bütün dini hayatın mecazi söylemlere ve doğa üstü varlıklara dayandırıldığı çıkarımı yapılabilir.

Şeyh Adî ile ilgili söylemler de dikkat çekicidir. Şeyh Adî'ye bazı kavillerde Şeyh, bazılarında kendisine yakarılan Tanrı, bazılarında ise peygamber misyonu yüklenmiştir. Şeyh Adî ile beraber Yezîdî inancında önemli bir yer tutan pir ve müridlerin adları geçmekte, kutsallıklarına atıf yapılmaktadır. Sufi imgelemelerin çokça olduğu kaviller, "Bundan sonra Xelilullah oldu, İsa ve Mûsa oldu, Yeni Mehmed kusursuzdur." gibi ifadelerle tenasüh inancına işaret etmektedir. Özellikle ibadetlerde okunan dualarda Tanrının özellikleri, ezeli, ebedi ve tüm canlıların mâliki oluşu vurgulanmaktadır.

B. Modern Dönemde Yezîdî Metinleri / Belgeleri

1. 1872 Dilekçesi

Yezîdî topluluğu Osmanlı topraklarında, bir bütün olarak, zorunlu askerliği reddeden dinî grupların başında yer almaktadır. 1876 yılında vatandaştan asker yaratma çalışmalarının başladığı dönemden itibaren süregelen bu sorunun ortadan kaldırılmasına ilişkin bulunan tüm çözümler askerî bir nitelik taşımaktadır.¹¹² Yezîdî aşiretleri XVI. yüzyılda tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Osmanlı tarihi boyunca, devletin Yezîdî topluluklarına karşı tavrını belirleyen temel faktör hiçbir zaman "din" olmamıştır. Osmanlı iktidarları, geleneksel resmî ideolojinin bir gereği olarak, imparatorluktaki değişik din, mezhep ve cemaatlere karşı gösterdikleri klasik tavrı, bir "fırka-i dâlle" olarak kabul edilen Yezîdîler'e de aynen uygulamışlardır. Aslında bu yaklaşım tarzı, hiç de şaşırtıcı değildir çünkü Osmanlılar, ülkedeki dinî cemaat ve toplulukların inanç yönlerinden çok, onların kendi egemenliğine karşı alacakları pozisyonla ilgilenmekteydiler. Osmanlı resmî ideolojisinin koyu merkezîyetçi ve devletçi yapısı,

¹¹² Amed Gökçen, *Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezîdîler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 14.

yönetim ile tebaa arasındaki ilişkilerin merkezine, “itaat” faktörünü oturtuyordu.¹¹³ Bu itaat fikri bağlamında 1872 yılında Mithat Paşa, Şeyhan Yezîdîleri’nin askerlik hizmetinden muaf tutulduğu yolundaki aykırılığa bir son verme vaktinin geldiğine karar vermiştir.¹¹⁴ Yezîdîler, Osmanlı yönetimi tarafından gayrimüslim olarak değerlendirilmemiş, İslâm’dan uzaklaşan ehl-i bidat olarak görüldükleri için ıslah çalışmaları kapsamında askerlik hizmetine dâhil edilmişlerdir. Tarihin hiçbir döneminde İslâm’a bağlı kalmadıklarını düşünen Yezîdîler bu aidiyeti hissetmedikleri için zorunlu askerlik hizmetinden kaçınmışlardır.

Bu zorunlu hizmete karşı Yezîdîlerce yapılan ilk ciddi itiraz 1872 dilekçesidir. Yezîdî lideri Şeyh Nâsır, Arapça, Türkçe ve Fransızca olmak üzere kısa bir “açıklama”yı kaleme almıştır. Yazılan bu belge, Mir Hüseyin Beg, Şeyh Nâsır ve topluluğun önde gelenlerinden on beş Şeyhanlı tarafından imzalandıktan sonra 1873 yılında Rauf Paşa’ya verilmiştir.¹¹⁵ Bu dilekçenin bir başka önemi, kendilerini sözlü ya da yazılı olarak ifade etmekten ısrarla kaçınan, kapalı bir toplum yapısına sahip olan ve sözlü gelenek ile kültürlerini devam ettiren Yezîdîler’in kutsal metinlerin dışında son döneme ait dinsel içerikli yeni bir metinlerinin olmasıdır. Bazı araştırmacılar, 1872 yılında yazılmış olan ve Şeyhan eşrafının Osmanlı hükümetine, dinlerinin askerlik yapmalarına izin vermediğini açıkladıkları bu dilekçeyi dinî manada fazlaca önemsemektedirler. Ancak bu belge ile unutulmaması gereken husus, önemli bir belge olmasına rağmen abartı ifadeler içermesidir.¹¹⁶ Bu dilekçe, İstanbul’da kabul görse de içeriği Yezidi din adamları tarafından düzmece kabul edilmiştir çünkü belgenin amacı Yezidilerin dinî gerekçelerini ortaya koymaktan çok askerlik görevinden muaf olmalarını sağlamaktır. Bu sebeple birçok maddede mübalağa ve yalana başvurulmuştur.¹¹⁷ Mübalağa ve yalana başvurulmayan maddelerde ise Yezîdîler’in çoğunun sadece dindar idealler¹¹⁸ olarak gördüğü bazı dinî uygulamalar anlatılmıştır. Üslup olarak kutsal kitaplarının aksine kesin, resmi ve seküler yaklaşımlı bir dil kullanılmıştır. Bunun sebebi dinî kaygılarla yazılan bir metin olmamasıdır. Kaynak olması bakımından kendisine değer atfedilse de dinleri hakkında bilgi vermesi noktasında kusurludur.

¹¹³ Gülsoy, “a.g.m.”, s. 135.

¹¹⁴ Guest, a.g.e., s. 212.

¹¹⁵ Guest, a.g.e., s. 213.

¹¹⁶ Lescot, a.g.e., s. 11.

¹¹⁷ Çakar, a.g.e., s. 82.

¹¹⁸ Kreyenbroek, a.g.e., s. 14.

1872 yılında kaleme alınan dilekçe metni şu şekildedir:

- “1.Yezîdîler’in orduda görev yapması imkânsızdır.
- 2.Her Yezîdî, Rumi takvimin Nisan, Eylül ve Kasım aylarında olmak üzere yılda üç kez Melek Tâvûs’un suretini ziyaret etmelidir.
- 4.Cemaatin her üyesi, her yıl en az bir kez 15 Eylül’den 20 Eylül’e kadar Şeyh Adî’nin türbesini ziyaret etmelidir.
- 5.Gün doğumunda cemaatin her üyesi güneşin doğuşunu görebileceği ve hiçbir Müslüman,
- 6.Hristiyan veya Yahudi’nin bulunmadığı bir yere gitmelidir.
- 7.Her Yezîdî, Mehdi’nin hizmetkârı olan “Ahiret Kardeşini”nin ve Şeyhi veya Pirinin elini her gün öpmelidir.
- 8.Müslümanlar sabah namazı kılarken “Allah’a sığınıyorum.” vs. der. Bir Yezîdî bunu duyarsa, bu sözleri söyleyen kişiyi ve kendini öldürmelidir.
- 9.Bir Yezîdî öldüğünde, “Ahiret Kardeşi” ya da Şeyhi veya Piri veya Kavvallardan biri yanında olmalıdır ve ona şöyle demelidir “Melek Tâvûs’un hizmetkârı -onun yüceliği büyüktür- bizim ibadet ettiğimiz, onun dininde ölmek zorundasın, Melek Tâvûs -onun yüceliği büyüktür- ve başka hiçbir dinde değil. Ve eğer İslâm Dini veya Hristiyanlar’ın dini veya Yahudiler’in dini veya Melek’inkinden başka dinlerden biri sana gelir ve seninle konuşursa, onların doğru olduğunu düşünme ve onlara inanma. Ve eğer bizim kendisine ibadet ettiğimiz Melek Tâvûs’unkinden -onun yüceliği büyüktür- başka bir dini kabul eder veya ona inanırsan o zaman inançsız olarak öleceksin.
- 10.Bizim “Şeyh Adî’nin nimeti” adı verilen, yani onun mezarından toprak diye bir şeyimiz vardır. Her Yezîdî cebinde bundan biraz taşınmalı ve her sabah bir kısmını yemelidir. Eğer öldüğünde bu toprak üzerinde bulunmazsa, inançsız ölmüş olur.
- 11.Bir Yezîdî, oruç tutmak isterse, bunu evinde yapmalıdır, bir başka yerde değil. Oruç tuttuğu her günün sabahı, orucuna başlamak için Şeyhinin veya Pirinin evine gitmelidir ve orucunu bozmak için oraya geri dönmeli ve Şeyh veya Pirin kutsal şarabından iki veya üç kadeh içmelidir. Eğer bunu yerine getirmezse o zaman orucu kabul edilmez.
- 12.Bir Yezîdî yabancı bir ülkeye seyahat eder ve orada en az bir yıl kalırsa, eve geri döndüğünde karısı gayrı meşrudur ve kimse ona eş vermez.
- 13.Her Yezîdî’nin “Ahiret Erkek Kardeşi” olduğu gibi aynı zamanda bir “Ahiret Kız Kardeşi” de vardır. Bir Yezîdî yeni bir gömlek diktirirse, “Ahiret Kız Kardeşi” gömleğin yakasını kendi elleriyle açmalıdır.
- 14.Bir Yezîdî yeni bir gömlek diktirdiyse, onu giymeden önce Şeyh Adî’nin türbesinin kutsal suyuna batırmalıdır.

15.Biz koyu mavi renkli giysiler giyemeyiz veya saçımızı bir Müslüman, Hristiyan veya Yahudi'nin tarağı ile taramayız veya Şeyh Adî'nin mabedindeki kutsal suda yıkanmamışsa başka hiçbir adamın kullandığı jilet ile tıraş olmayız.

Bir Yezîdî tuvalet veya kamuya açık bir hamama girmemeli veya bir Müslüman'ın kaşığıyla yememeli, ya da bir Müslüman'ın veya bir başka dine ait olan birinin kupasından içmemeli.

Yezîdîler balık, kabak, bamya, fasulye, lahana ve marul yemez ya da marul vs. yetiştirilen yerde yaşamaz.”¹¹⁹

2. 1909 Dilekçesi

Kendi içinde belli bir kast sistemine sahip olan Yezîdîler'de, toplumu idare eden dünyevî ve dinî olmak üzere iki başlı bir yönetim bulunmaktadır. Dinî yönetimi Baba Şeyh sınıfı, dünyevî yönetimi ise Emîr sınıfı temsil eder. Emîr sınıfı, Yezîdîler arasında güçlü bir dünyevî duruşu sergiler.¹²⁰ Özellikle 17. asırdan sonra emîrlerin Yezîdî toplumu içinde prestijinin artması ile toplum içinde daha fazla söz sahibi oldukları görülmektedir.

Vekil Emîr Abdi Bey'in oğlu olan İsmail Bey, babasının ölümünden sonra - 1900'lü yılların başında- Yezîdî toplumunu bir arada tutmak, dağılmalarını engellemek ve Yezîdî inancını günümüz koşullarına uyarlamak amacıyla bir belge yayımlamıştır. Belge, Yezîdîler'in eğitim ve yargı sistemi gibi toplumsal ve güncel meselelerini de ele alarak, 20. yüzyıl için güncel bir inanç yapısı oluşturmayı hedeflemiştir. Metin incelendiğinde, metnin yaklaşık 800 yıllık kutsal kitapların mitolojik vurgusundan uzaklaştığı ve seküler bir yapıda siyasî kaygıyla yazıldığı fark edilmektedir. Dikkat çeken bir başka husus da metinde Şeyh Adî b. Müsâfir'den bahsedilmemesidir. Bunun sebebi, - özellikle son dönemlerde Osmanlı ile gerilen siyasî ilişkilerin de katkısıyla- Yezîdîler'in kendilerini Müslümanlar'dan ayrılmış bâtinî bir mezhep yerine, kökeni çok daha geriye giden bir dinin mensubu olarak görmeleridir. Adî b. Müsâfir'in Ehl-i sünnet çizgisindeki mutasavvıf duruşu, Yezîdî camiasının Müslümanlar'la ortak bir paydada buluşma tehlikesini beraberinde getirmekteydi. Bu metin, arka planında Yezîdîler'in dinî ve siyasî anlamda özerkleşme çabalarını da içermektedir. Diğer dikkat çeken bir husus metnin Sultan Yezîd'den ve kendisinden peygamber olarak bahsetmesidir. *Mushaf-ı Reş* ve *Kitâb-ı Cilve*'de Yezîd isminde bir peygamber geçmemektedir. Tanrı konusundaki belirsiz ifadeler, yerini net “Allah” ifadesine bırakmıştır. Bu haliyle Yezîdî inancı, tevhidî

¹¹⁹ Gökçen, a.g.e., s. 510.

¹²⁰ Türkoğlu, a.g.e., s.129-131

geleneğe yakın, semavî dinlerdeki kurumları ihdas etme çabasıyla beraber kendi içinde daha tutarlı ve belirsiz tutumlardan kaçınan bir görünüm sergilemiştir.

1908 yılında kaleme alınan ancak 1909 yılında yayımlanan metin belgesi¹²¹ aşağıdaki gibidir:

- 1.Yerin, göğün ve her mahlûkatın Yaratıcısı olan Allah'a inanıyoruz.
 - 2.Yezîd peygamberimizdir.
 - 3.Yezîdîler'in yazısı yoktur. Allah'ın sözü geçmişten geleceğe sözle aktarılır.
 - 4.Yezîdîler diğer dinlerden olanlarla iletişime girmeleri kesinlikle yasaklanmıştır buna karşı çıkan Allah'ın lanetine uğrar.
 - 5.Yezîdîler'in diğer dinlerden olanlara karşı dikkatli olmaları gerekiyor çünkü onlar Allah'ın arzusu dışında mevcudiyetlerini sürdürüyorlar.
 - 6.Yezîdîler'in Yezîd peygamberimiz tarafından konulan kurullarla Allah'a hizmet etmeleri gerekir, aksi halde Allah'ın lanetine uğrarlar.
 - 7.Bir Yezîdî bir başkasının resmî karısını kaçıramaz ve hiçbir Yezîdî kaçırana ve kaçırılana yardım veya yataklık edemez. Kaçırılan kocasına iade edilmeli ve kaçıran bunun hesabını vermeli, ama eğer kaçırılan kocasının evine dönmeyi reddederse o zaman bu kadın aforoz edilir.
 - 8.Hiçbir Yezîdî, amcasının, dayısının ya da kardeşinin karısıyla evlenemez. Buna karşı çıkan 7. maddedeki gibi cezalandırılır.
 - 9.Yezîdîler'in ruhaniyeti üçe ayrılır. Bunlar 1) Şeyh Hüseyin 2) Şeyh Şems 3) Şeyh Bekir ve her biri ancak kendi sınıfından kadın alabilir.
 - 10.Pirler üçe ayrılır. Bunlar 1) Pir-e Hoşmamama 2) Pir-e Pirafata 3) Pir-e Ömerhalo vd. Bunların her biri ancak kendi sınıfından bir alabilir.
- Bu 9. ve 10. maddede zikredilen ruhanî şahsiyetler kendi sınıfları dışındaki sınıflarından bir kadın alacak olurlarsa müritlerden topladıkları zekât haklarından feragat etmiş bulunurlar ve müritler tarafından artık ruhani olarak kabul görmezler.
- 11.Sıradan Yezîdîler'e "mürit" denir ve ruhanî sınıfın kızlarıyla evlenmeye hakları yoktur. Yalnızca kendi sınıflarından biriyle evlenebilirler. Aksine davrananlar ağır bir şekilde cezalandırılır.
 - 12.Allah dünyayı ve bütün mahlûkatı 6 günde yarattı, 7. günde yani Cumartesi günü dinlendi. Bu yüzden her Yezîdî altı gün çalışıp yedinci gün dinlenmelidir. Buna karşı çıkanlar 5 ruble para cezasıyla cezalandırılır. Bu görevi her bölgeye atadığımız kadılar

¹²¹Çakar, bu metnin 1909 da yayımlandığını, Kreyenbroek ise 1908 de kaleme alındığını ifade eder. Şahsi kanaatimiz 1908 de hazırlanıp 1909 da yayımlandığıdır.

idare edecek. Tarafımca atanan kadılar yönetim tarafından teyit edilmiş ve kabul görmüştür.

13. Her kadı kendi adının ve bölgesinin adının kazındığı bir mühür taşır.
14. Hiçbir Yezîdî, karısının ihanetini en az 3 şahitle ispatlamadan onu boşayamaz ve iftirada bulunursa ağır şekilde cezalandırılır.
15. Eğer bir Yezîdî, oğlunu nişanlarsa ve kızın başlık parası çıkışmazsa o kız, başlığın denkleştirilmesi için en fazla 3 yıl babasının evinde bekletilebilir.
16. Bir Yezîdî kızın başlığı 100 rubleden fazla olamaz. Bundan fazlasını alan bölgenin kadısı tarafından cezalandırılır ve fazla alınan paraya el konulur.
17. Bir Yezîdî dul kadının başlığı 45-50 rubleden fazla olamaz ve bunun dışında davranan cezalandırılır.
18. Yezîdîler'in faizle borç alması veya vermesi kesinlikle yasaktır.
19. Tefecilik kesinlikle yasaktır.
20. Hangisi olduğunu bilmeyeceğimiz kötü bir Çarşamba günü olduğundan her Çarşamba gününde yıkanılması, elbiselerin değiştirilmesi ve cimanın yapılması yasaktır.
21. Yezîdî ruhanîleri müritler tarafından kabul görmek ve zekât alabilmek için sakal bırakmak zorundadırlar.
22. Hırsızlık kesinlikle yasaktır ve hırsızlar kolluk kuvvetlerine teslim edilmelidir. Çünkü şöyle denilmekte "Sol el sağ elin emeğini çalmamalı." Yataklık edenler de şiddetle cezalandırılacaktır.
23. Yezîdîler'in diğer toplumlardan olanlara karşı dürüst olmaları gerekir, zarar vermemeleri gerekir veya sahibinden habersiz bir yabancıнын malını sahiplenmemelidir. Bunun dışında davrananlar Allah tarafından lanetlenir.
24. Yezîdîler hangi ülkede bulunuyorlarsa o ülkenin kanunlarına tâbi olacaklardır.
25. Her Yezîdî köyünde bir çavuş bulunmalı ve o köyde biri öldüğünde onun ardından 7 gün oruç tutmalı ve ölünün mezarının başında duasını okumalıdır.
26. Her Yezîdî köyünde yukarıda sayılan maddelerin tatbikini kontrol amacıyla üç kişi görevlendirilmelidir ve bu şahısların işlerinde kusur etmeleri halinde Allah tarafından lanetlenirler.
27. Bir Yezîdî yalan yere yemin etmemelidir ve eğer bunu ihlal ederse ağır bir biçimde cezalandırılır. Yemin metni tarafımca Yezîdî dinine uygun olarak hazırlanmış bulunup her Yezîdî bu metni kendi alfabeleri olmadığı için buldukları yerdeki alfabelerle yazıp kullanabilirler.
28. Paylaşma ve boşanma işleri bölge kadısının tasarrufundadır.
29. Her Yezîdî yılda bir kez ölülerini anma töreni gerçekleştirmelidir.

30. Yezîdîler okullar açmalı ve çocuklarına bilim ve dil öğretmelidir.

Bu okullardaki dinî tedrisatın yeterince olup olmadığına dair kontrolünü bölgenin kadısı yapar.”¹²²

¹²² Çakar, *a.g.e.*, s. 89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAN ESASLARI VE YASAKLAR

I. YEZİDİLİKTE TEMEL İNANÇ ESASLARI

A. Tevhid Anlayışı ve İman Esasları

1.Adî b. Müsâfir

Yezîdîlik inancı incelendiğinde, Şeyh Adî b. Müsâfir'in Yezidilerin dinî inanışlarının merkezinde yer aldığı görülmektedir. Hem inancın ilk dönem şekillenmesinde hem de daha sonraki dönemlerde itikad ve ibadet alanında merkezde yer alması iyi bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. Yezîdî materyallere göre Allah, Hz. Âdem'in soyundan Şehr b. Cebr'i, ondan da Azazil'in milleti olan Yezîdîler'i yaratmış ve Lâleş'te meskûn kılmıştır. O zamandan beri de Yezîdîler'in dinlerini ihya eden pek çok mümtaz şahsiyet göndermiştir. İşte Şam bölgesinden Lâleş'e gönderilen Adî b. Müsâfir de bu mümtaz şahsiyetlerden biridir.¹²³ Bazı Yezîdîler'e göre Yezîdîlik'teki şeyhlik makamı onunla başlar. Ancak Yezîdî inancında o, sadece Yezîdîler'in değil tüm insanlığın lideri konumundadır. Tüm insanlara gönderilmiş, ünü her yere yayılmıştır. Adî b. Müsâfir'in yaşadığı dönemde İslâm dünyası büyük sıkıntılar çekmekteydi. Haçlı seferlerinin merkezî otoriteyi zayıf düşürmesi, Şîî karakterli oluşumların bağımsız emirlikler kurması on birinci yüzyılın sıkıntıları arasındaydı.¹²⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Adî b. Müsâfir ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“İslâm dünyasının sıkıntılı zamanlarında Suriye'de Ba'lebek şehrine bağlı Beytifâr'da dünyaya gelen Adî b. Müsâfir'in doğum tarihi belli değildir. Ancak 557 yılında (1162) doksan yaşlarında vefat ettiğine göre 467'de (1074) doğmuş olmalıdır. İlk dinî bilgileri doğduğu yerde almıştır. Abdülkâdir-i Geylânî, Ebü Necîb es-Sühreverdî, Ebü'l-Vefâ el-Hulvânî, Hammâd ed-Debbâs, Ahmed er-Rifâî, Ahmed ez-Za'ferânî ve Akıl el-Menbicî gibi devrinin tanınmış simalarıyla görüşen Şeyh, kalabalık bir kabile ile

¹²³ Metin Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnanıcındaki Yeri*, s. 98.

¹²⁴ Bozan, , *Şeyh Adî b. Müsâfir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnanıcındaki Yeri*, s. 37.

hacca gidip Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra dört sene Medine'de kalmıştır.¹²⁵ Bağdat, Şam, Halep gibi şehirleri dolaşmış ve Bağdat'ta Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) ve diğer müderrislerden ders almıştır. Bağdat'taki eğitimin ardından Hakkâri'de inzivaya çekilmiştir.¹²⁶ Şeyh Adî, Adeviyye veya Sohbetiyye denilen bir sufî tarikatını inzivaya çekildiği Lâleş'te kurmuştur. Kurduğu bu sufî inanış biçimi bölgede yaşayanların da yoğun ilgisini görmüştür. 1169 veya 1162 yılında vefat eden Şeyh, Lâleş'te kendi yaptırdığı zaviyesine gömülmüştür. Dolayısıyla kabri, Musul'un 65 km. kuzeyindeki Ba'zrî mevkiinde bulunan Lâleş Dağı'ndaki zâviyesindedir. İbn Hallikân, Şeyh Adî'nin torunlarının, dedelerinden kalan tasavvufî hâtırayı, tarikat âdâb ve erkânını devam ettirdiklerini, bölge halkının da şeyhe büyük bir saygı ile bağlı olduğunu bildirir. Adî b. Müsâfir'in Bağdat'taki eğitiminin ardından inzivaya çekilmek için Hakkâri bölgesini tercih etme sebebi de - ağırlıklı görüş olarak- o bölgede Şeyh'in mensup olduğu Emevîler'i ve Yezîd b. Muâviye'yi müdafaa eden bir halkın olmasıdır.

Şerefeddin ve Ebü'l-Fezâil gibi lakaplarla anılan Adî b. Müsâfir'in nesebi, Emevî halifelerinden Hakem b. Mervân'a, tarikat ve hırka silsilesi Ebû Saîd el-Harrâz'a ve onun vasıtasıyla Hz. Ömer'e dayandırılır. Gerek nesebi gerekse tarikat silsilesiyle ilgili rivayetlerin tamamıyla asılsız olduğunu ifade eden İbn Teymiyye, Şeyh Adî ve ona tâbi olanların İslâm'a bağlı sâlih ve takvâ sahibi kişiler olduğunu ısrarla belirtir. Ona göre Şeyh Adî, Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî ve Şeyhülislâm Hakkârî gibi meşhur Sünnîler'in izinden gitmiştir. Bunlar esas itibariyle Sünnîliğin dışına çıkmamışlar, Ehl-i sünnet akîdesine hassasiyetle bağlı kalmışlar ve bid'atlardan kendilerini uzak tutmuşlardır.¹²⁷

Kendisi ile ilgili birçok keramet rivayeti bulunan Şeyh Adî'nin karşısındaki kişinin düşüncelerini okuduğu, suyun olmadığı topraklardan su kaynakları fışkırttığı, isteği kişileri denizlerin ortasındaki adalara götürdüğü, elini hizmetkârlarından birinin göğsüne bastırarak Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemesini sağladığı, müritlerinin uzakta olan kişiler ile aralarındaki mesafeleri kısalttığı, yanında olmayan kişilerin gizli düşüncelerini bildiği, vefat etmiş kişilerle konuştuğu, Frenkler'in eline esir düşen bir müridini Lâleş'e getirip esaretten kurtarabildiği, nehirlerin seyrini değiştirdiği krndisi hakkında ulaşan rivayetlerdir.¹²⁸ Hiç şüphe yok ki bu menkıbelerde, mahalli kültürlerin, gerek İslâm

¹²⁵ Uludağ, "Adî b. Müsâfir", s. 387

¹²⁶ Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik*, s. 21.

¹²⁷ Uludağ, "Adî b. Müsâfir", s. 387.

¹²⁸ Tori, *a.g.e.*, s. 105.

öncesi eski bölge dinlerinin gerekse İslâm kaynaklarında zikredilen mucizelerin izlerini ya da benzerlerini görmek mümkündür.¹²⁹

Şeyh Adî'nin dini hayatındaki inanç, düşünce ve uygulamaları günümüze kadar gelen şu dört eserin sayesinde bilinmektedir. Bunlar:

1. *İ'tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâa*
2. *Kitâb fi zikri âdâbi'n-nefs*
3. *Vesâyâ eş-Şeyh Adî b. Müsâfir li'l-Halîfe*
4. *Vesâyâ li-mürîdihî Kâ'id ve li-sâ'iri'l-mürîdîn*¹³⁰

Bu eserlerden ilki olan *İ'tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâa*, Adî b. Müsâfir'in itikadi düşüncelerini yansıtır. Eserde bu risalenin ehl-i sünnet itikadını ortaya koymak için kaleme alındığı, Allah'ın zat ve sıfatları, Kur'an kelamının gayrı mahluk olduğu, Allah'ın her şeyden münezze olduğu ve arşa istiva ettiği ancak bunun keyfiyetinin bilinemeyeceği, Ru'yetullah'ın hak olduğu, Allah'ın kıyamet günü mü'minler tarafından görüleceği, sıratın hak olduğu, kaderin ispatının yanı sıra, amelin imandan bir cüz olduğu, "firka-i nâciye"nin Ehl-i sünnet olduğu ifade edilerek ehl-i bid'at eleştirilmiştir.¹³¹

Yezîdîliğin inançları içerisinde mevcut olan ritüeller, eski kültür ve dinlerin izlerini taşımakla beraber konuyla alakalı eserler ve araştırmalar incelendiğinde günümüzdeki Yezîdîliğin Adî b. Müsâfir dönemine kadar mevcut olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda Yezîdîler nezdinde Adî b. Müsâfir'in iman esaslarından biri, hatta onların inanışlarına şekil veren kimse olduğu görülecektir.¹³² Yezîdîlerin Adî b. Müsâfir (ya da Yezîdîler'in ifadesiyle Şeyh Hâdî) algılarında, dinî inanışlarını/kültürlerini sözlü gelenekle taşımaları ve yazılı kaynaklarının ise yetersiz olması nedeniyle birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Çoğu Yezîdî için Şeyh Adî, Tanrı'nın dünyayı idare etme görevini verdiği Melek Tâvûs'un enkarnasyonudur. Yezîdîler, inançlarında merkezi bir noktada bulunan Şeyh Adî'nin kendilerine nimet verdiğine, kendisine tabi olanların beş

¹²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 33.

¹³⁰ Turan, "Yezîdîliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi", s. 8.

¹³¹ Adî b. Müsâfir, *İ'tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâa*, s.20-27-30-40, tür.yer.

¹³² Metin Bozan, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, Editör M. Nesim Doru, Şırnak, 2008, s. 879

vakit namazını kıldırıldığına, Allah ile birlikte soğan ekme yediğine, öldükten sonra Allah'ın onu yanına aldığına, Şeyh'in çocuğu olmadığı için hizmetkârı Hasan el-Bevvâb'ın sırtını sırtına dayayarak neslini ona bağışladığına ve kendi soyunun Hasan'a geçtiğine, Tanrı'nın Şeyh Adî'yi ve müridlerini göğe yükselttiğine inanmaktadır. Burada dikkat edilir ise, Şeyh Adî inancı ile beraber vahdet-i vücud anlayışı ile örtüşen bir tanrı inancı net bir şekilde gözlenebilmektedir.¹³³ Şeyh Adî İlâhisi'nde onun özellikleri şöyle tanımlanır:

“Benim bilgim, tüm varlıkları kuşatır
Benim varlığım, benden gelir.
Benim gelişimin nedeni, yine benim;
Zamanını da bilen benim.
Evrende var olan her şey, benim buyruğumdur
Her yer, insanlar otursun oturmasın
Ve tüm yaratılmışlar, benim buyruğumdur
Benim egemenliğim, başka egemenliklerden üstündür.
Sözlerim her zaman doğrudur
Yeryüzünün yargıcı ve yöneteniyim.
Benim yüceliğime tapınır insanlar
Bana gelirlenir, öperler ayaklarımı.
Benim, gökleri kat kat yayan.
Başlangıçta haykıran, benim.
Şeyh'im ben, benden başka yoktur tapacak.”¹³⁴

Görüldüğü üzere Adî b. Müsâfir, Yezîdîlik inancının vazgeçilmez unsuru ve kurucusu olarak görülmektedir. Başta gnostisizm olmak üzere bölgede bulunan olan eski kültürlerin de Yezîdî inancına etkisiyle dini hayatlarının merkezinde bulunan Adî b. Müsâfir, Yezîdîler nezdinde bir beşerden ziyade mistik bir şahsiyete dönüşmüştür.¹³⁵ Bu merkezî konum, ahirette kendisini şefaathalci haline getirmiştir. Dolayısıyla nebevî ve ilâhî misyon sahibi bir Şeyh Adî algısı doğmuştur. Muhtemelen ilk farklılaşma dönemlerine ait kimi kavram ve çiroklarda Yezîdîler'in Adî b. Müsâfir'e yükledikleri

¹³³ Sayın Dalkıran, *Tanrılaşırmanın Tarihçesi*, İstanbul, Teklif Yayınları, 2018, s. 251.

¹³⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 41.

¹³⁵ Bozan, *a.g.e.*, s.100.

misyonlara bakıldığında onun aziz bir kul, bir kurtarıcı veya onları hesapsız sorgusuz cennete girmelerine kefil olacak kişi kabul ettikleri görülecektir.¹³⁶

Ancak Şeyh Adî b. Müsâfir'i Yezîdîliğin kurucusu ve Peygamberi olarak gören düşünceden farklı olarak, Yezîdîliğe tarih içinde sonradan entegre olan bir görüş de mevcuttur. John S. Guest, Baba Qewal'le yaptığı görüşmede Adî b. Müsâfir hakkında şunlar söylenmiştir:

“Şeyh Adî hakkında biraz bilgi vereyim. Yeni bir yönetici geldiğinde ya da bir belediye başkanının yerine bir başkası geldiğinde bunlarla birlikte birçok yasa değişir ama kuşkusuz bütün yasalar değişmez. Biz Şeyh Adî'den önce vardık. Şimdi bulunduğumuz bu dağlardaydık. Şeyh Adî Suriye'den geldi, bu yeri buldu ve dinimizi izledi. Hakkâri halkına kendini kabul ettirdi. Elbette Allah ona yardım etti ve mucize yaratıcı bilgilerle donattı. Şeyh Adî bu dini kabul etti ve biz de onu liderimiz olarak tanıdık.”¹³⁷

Yezîdî inancına göre tenasüh hâlâ devam ettiğinden Şeyh Adî b. Müsâfir mütemadiyen dünyaya gelir.¹³⁸ Yani Yezîdî inancına göre Yezîdîler, Şeyh Adî b. Müsâfir'den önce tarih sahnesinde vardılar ve inançları bu şekildeydi. Adî b. Müsâfir, onların inancına sonradan katılmış ve onları ihya etmiştir. O, Yüce Tanrı'dan ilk sudur eden varlık Melek Tâvûs ile özdeşleştirilir. Böylelikle Yezîdîlerce “iyi Tanrı” olarak tazimde bulunulan Şeyh Adî, yaratılıştaki önemli bir fonksiyona sahiptir. Ezeli olan Şeyh Adî ismi, nihayet Beyti Far'da doğan ve Lâleş'te mucizevî bir yaşantı süren Şeyh Adî b. Müsâfir'in şahsında bedenleşmiştir. Nitekim Tanrı'nın otuz bin yıl bir gemide sular üzerinde dolaştıktan sonra Lâleş'e geldiği ve oraya yerleştiği belirtilir. Adî b. Müsâfir'in mutlak Tanrı veya onu ortağı olduğunu gösteren rivayetlerin yanı sıra aslında Yezîdîlik'te daha yaygın olarak görülen inanış, onun Allah'ın veziri olduğudur. Bu inanışa göre Adî b. Müsâfir, Allah katında Vezir-i Azam'dır. Yerdeki ve gökteki tüm işlerde O, yaratıcı ve yürütücü konumundadır.¹³⁹

Yezîdîler'in kelime-i şehadeti sayılabilecek “Şehda Dini” cümlesinde Yezîdî itikadının merkezî noktasında bulunan Şeyh Adî'nin peygamberliğine vurgu yapılmıştır. Buna göre Yezîdîler sabah kalktıklarında ve akşam yatarken Adî b. Müsâfir'in Allah'ın

¹³⁶ Bozan, *a.g.e.*, s. 101.

¹³⁷ Guest, *a.g.e.*, s. 370.

¹³⁸ Çakar, *a.g.e.*, s. 148.

¹³⁹ Bozan, *a.g.e.*, s. 104.

meleği ve Yezîdîler'in mürşidi olduğuna yeniden iman etmektedir.¹⁴⁰ Onun isminin ezeliliği ve yaratıcılığı Yezîdî dinsel metinlerinden İman Kavli'nde şöyle ifade edilir:

İman neyin işaretidir?
Ne yeryüzü ne de gökyüzüdür,
Ne dünya, ne şehir ne de kainattır
Ne Âdemoğlu Mir İbrahim ne de Horasan'dır.
İmanın rengi nedir?
O, ezeli bir kelimedir
Şeyh Adî ismidir

Şeyh Adî sultandır,
Yeryüzünün ve gökyüzünün ondört tabakasını beyan eder,
Ne defterdir, ne de kalem,
Doksan bin yıldan bu yana yanımdayım
...
İmanın renginin kaynağı nedir?
O, sonsuz bir kelimedir
Şeyh Adî'din adıdır.¹⁴¹

Kavlin devamında Şeyh Adî'nin mutlak olduğu, ona ibadet etmek ve onun huzurunda eğilmek gerektiği vurgulanır. İtikadî alan ile kıyaslandığında ibadet alanında Adî b. Müsâfir algısının daha belirgin ve belirleyici olduğu söylenebilir. Yezîdîler, Lâleş'teki Şeyh Adî türbesini kutsal kabul edip, Şeyh Adî'nin buradan göğe yükseldiğine inanırlar. Her sene 15-20 Eylül tarihleri arasında Yezîdîler hacı olmak amacıyla Adî b. Müsâfir'in türbesini ziyarete giderek burada birtakım etkinlikler düzenlerler.¹⁴² Şeyh'in, Hac ibadetinin tam merkezinde yer alması, Yezîdî inancında ibadetlerde Adî b. Müsâfir olgusunun nasıl yer ettiğinin de göstergesidir. Şeyh Erebegi Entuşi Kavli'nde onun mükemmelliği şöyle vurgulanır:

Şeyh Adî mükemmeldir.
Biz ise eksikiz, Şeyh Adî Mükemmeldir

¹⁴⁰ Bozan, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁴¹ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s.193

¹⁴² Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

Biz kuluz, beşeriz, günah deniziyiz

Sabahtan akşama kadar bin kez ağzımızdan söz çıkar.¹⁴³

Yezîdîlik'teki temel kanaat, onun ezêlik sıfatına sahip olduğu, yaratıcı ve Yezîdîliğin merkezinde olması yönündendir. Ağırlıklı olarak sözlü kültüre ve kapalı toplum yapısına sahip olan Yezîdîler'de yer yer Adî b. Müsâfir ile ilgili farklı anlatımlar olması da oldukça normaldir. Yaşadığı dönemde keramet sahibi olması, zaman içinde bu kerametlerin olduğundan daha fazla rivayet edilerek Adî b. Müsâfir'in mistik yönünün ön plana çıkarıldığı tarihsel bir sürece ve inanç şekline dönüşmüştür.

M. Şerefeddin Yaltkaya, Daru'l Funun İlahiyat Fakültesi Mecuası'nda "Yezidiler" adlı makalede, Yezîdîler'in Adî b. Müsâfir ile ilgili inanışlarına dayalı olarak yapılan şu sınıflandırmayı aktarmaktadır:

- Şeyh Adî'yi Yezîd'den daha faziletli görenler
- Yezîd'i Şeyh Adî'den daha faziletli görenler
- Şeyh Adî'yi ilah kabul edenler
- Şeyh Adî'yi peygamberlerden üstün görenler.¹⁴⁴

Bu sınıflandırmanın ilk iki maddesinde Yezîd b. Muâviye ve Adî b. Müsâfir'in Yezîdîliğin karakteristik yapısındaki yerleri ile ilgili tezler hakkında bize ip ucu sağlanmaktadır. Şöyle ki, Yezîdîliğin tarih sahnesinde yer alması ve isimlendirilmesinde Yezîd b. Muâviye esas alınır, Yezîdî miladı Yezîd b. Muâviye ile başlar. Bu görüş Yezîdîler'e ait görüştür. Bu görüşe göre Allah İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e baş ağrısı hastalığı verir: Bunun üzerine Hz. Muhammed, kendisinin berberi olan Muâviye'den başını tıraş etmesini ister. Muâviye bu tıraşı yaparken Hz. Muhammed'in istemeden başını yaralayıp kanatır. Ardından da Hz. Muhamed'in başından akan kanın yere düşmemesi için dili ile bu kanı yalar. Bunun üzerine Hz. Muhammed "Ne yaptın yâ Muâviye?" der. Muâviye: "Kanınız yere damlamasın diye dilimle yaladım" der. Hz. Muhammed ona "Böyle yapmakla hata ettin; çünkü sen bu davranışınla soyundan, ümmetimle savaşıp onu yenecek bir toplumun meydana gelmesine sebep oldun." buyurur.

¹⁴³ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 34.

¹⁴⁴ M. Şerefeddin Yaltkaya, İslâmcı Dergiler Projesi, *Yezidiler, Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 4, (İlave) syf 274

Muâviye “Eğer sonuç böyle olacaksa hiç evlenmem” der. Bir süre sonra Allah bir akrep göndererek bu akrebin Muâviye’yi ısırmasını sağlar. Muâviye akrepten dolayı çaresi olmayan bir hastalığa yakalanır. Doktorlar Muâviye’nin bu hastalıktan evlenerek kurtulabileceğini evlenmezse öleceğini söylerler. Bunun üzerine Muaviye’nin çocuk sahibi olmaması için Muaviye’yi Hz. Ömer’in Mahura adında seksen yaşındaki ihtiyar kız kardeşi ile evlendirirler. Evlendiğinin ertesi günü Mahura yirmi beş yaşında genç bir kadına dönüşür. Kadın bir süre sonra hamile kalır ve Allah’ın nurundan Yezîd dünyaya gelir.¹⁴⁵

Bu hikâye sadece Yezîdî kaynaklarında yer almaktadır. Olay tarihî açıdan incelendiğinde Muâviye’nin Hz. Ömer’in kız kardeşi ile evlenmediği, oğlu Yezîd’in Hz. Muhammed’in sağlığında doğmadığı, Yezid’in annesinin ise Yezîdî kaynaklarında geçtiği gibi Mahura adında bir kadın olmayıp, Kilâb kabilesinden Meysûn adında bir kadın olduğu bilinmektedir.¹⁴⁶

Şeyh Adî b. Müsâfir’in ölümünden sonra Adeviyye tarikatında, şeyhleri ve müridleri ortak bir noktada buluşturan karşılıklı görevler sıkı bir hiyerarşinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak tarikat mensuplarının çoğalması ve ortaya çıkan birtakım yeni kurallar, bu hareketi batınî bir şekle götürmüştür. Ortaya çıkan hiyerarşi sebebiyle her mürid tarikat içinde kendinden üstün kişileri tanımaya mecbur olmuştur. Orijinal sistemini kaybetmesine rağmen bugünkü Yezîdî sisteminde devam eden dinî görevlerin, tarikatın ilk dönemlerinden kalma uygulamalardan biri olduğu söylenmektedir.¹⁴⁷

Şeyh Adî’nin vefatından sonra, Adevîler, Ehl-i sünnet inancına bağlı olan grup ve Şeyh Adî ile onu takip edenlere körü körüne bağlanarak Sünni inançtan uzaklaşan grup olarak birbirlerine düşman iki gruba bölünmüşlerdir.¹⁴⁸ İki grup arasındaki bu itikadî çatışma uzun bir süre devam etmiştir. Bu çatışma Şeyhan ve civarında günümüzde yaşayan Yezîdîliğin ilk nüvelerinin ortaya çıkması ile son bulmuştur.

İbn Teymiyye, *Vasiyyetü’l-Kübra* adlı eserinde Adî b. Müsâfir’in yoluna tabi olanların zamanla İslâm’dan uzaklaşması sonucu Yezîdîliğin günümüzdeki şeklini

¹⁴⁵ Turan, *Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi*, s.44

¹⁴⁶ Turan, *Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi*, s. 44

¹⁴⁷ Erhan Tağay, Uğurca Köyü Muhtarı, Ek- 1

¹⁴⁸ Turan, “*Yezîdîliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi*”, s.52

aldığını belirtmektedir. Ona göre Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra, Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesinin peşinden gidenler edenler ve Hz. Ali'ye biat edenler arasında yaşananlar zamanla itikadî bölünmelere sebep olmuştur. Bu olaylar sırasında Hz. Ali yanlılarından Râfiziler, bütün sahabeyi tekfir etmişlerdir. Muâviye'nin iktidarı almasıyla âlimler bu tekfir etmenin yanlış olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Bu çağrılardan cesaret alan bazı iktidar yanlıları, Yezîd b. Muâviye'yi övmeye başlamışlardır. Bu durum, O'nun hakkında velilik hatta nebîlik söylemlerine kadar gitmiştir.¹⁴⁹ Ünlü tarihçi Şerefhan Bitlisi 16. yy.da yazdığı *Şerefnâme* adlı eserinde :

“Bunlar (Yezidiler) Mervanî (Emevî) halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adî bin Müsâfir'in tabi ve müritlerinden olduklarını iddia eden Yezidîlik mezhebine bağlı bulunmaktadırlar. Onların, özet olarak uydurma inançlarına göre, Musul dolaylarındaki Laleş dağında gömülü bulunan Şeyh Adî bin Müsâfir, onların namaz ve orucunu yerine getirmeyi kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülükten kurtarmış; namaz ve orucu bırakmakla işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete girecekler. Onların zahirî bilginler ve İslam din bilginlerine karşı açık düşmanlıkları ve sert kinleri vardır.” diyerek Yezidilerin Şeyh Adî ile ilgili bozulan inançlarını eleştirmiştir.¹⁵⁰

Bu durumda Sünnî bir çizgide başlayan Adeviyye tarîkatı, gerek Yezîd b. Muâviye'yi savunma durumu, gerek müridlerin din anlayışındaki farklılaşma ve gerekse bölgede mevcut eski inançların etkisi ile Hasan b. Adî dönemi denk gelen bir zamanda diğer Müslümanlar tarafından eleştirilen bazı fikirleri benimsemiştir. Bu fikirlerin süreç içerisinde farklı kaynak ve kültürlerle beslenerek Yezîdîliğe dönüştüğü söylenebilir.¹⁵¹

13. yüzyılın sonlarına doğru Şeyh Adî taraftarlarının bağlanmış olduğu tarikat liderlerinin kötü yönetimi nedeniyle halk arasında bir takım fikir ayrılıklarının belirmesi, bunun yanı sıra tarikat mensuplarının Müslüman olmadan önceki inançlarını terk etmemeleri ve Orta Doğu'da Müslümanlar arasındaki düşünce ayrılıklarının yol açtığı siyasî gruplaşmalar, bu topluluğu da önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁵²

¹⁴⁹ İbn Teymiyye, *a.g.e.* s.105 – 106, tür.yer.

¹⁵⁰ Şerefhan, *Şerefname*, s.21

¹⁵¹ Metin Bozan, *a.g.e.*, s. 70

¹⁵² Tori, *a.g.e.*, s. 85.

Yezîdî geleneğinde hacı olmak için Şeyh Adî'nin türbesinin ziyaret edilmesi, İslâm'daki hac merkezi Kâbe'den vazgeçilmesi daha ilerleyen zamanlarda vuku bulmuştur. Çoğu yerde hem soy itibari ile miras yoluyla geçen liderlik vasfı hem de tarîkatin kurucusunun mezarına hürmet gösterme gibi unsurlar bu türden sufi gruplar için karakteristik bir özellik haline gelmiştir. Bu şekilde mistik bir şahsın mezarının etrafına inşa edilen mabetler, tarikatlerde çoğunlukla ruhanî ve sosyal yaşamın merkezi olmuştur.¹⁵³ Aynı durum Yezîdîlik'te de vuku bulmuş ancak ilerleyen zamanda mübalağa edilerek İslâmî gelenekten uzak uygulamalar gelişmiştir. Zamanla Tanrı inancıyla mezcedilen Adî b. Müsâfir algısı, birçok ritüelin de gelişmesine sebep olmuştur. *Mushaf-ı Reş'*te ifade edildiğine göre Yezîdîler, sadakaları toplamak için sancakları köylere gönderirken, bunları büyük bir törenle Şeyh Adî'nin mezarından çıkarırlar. Bu sırada oyunlar oynar, ilâhiler söyler, defler ve davullar çalarlar. Ayrıca Şeyh Adî toprağından findık büyüklüğünde küçük topalaklar yaparlar ve bu topalakları sancaklarla beraber köylere götürürler. Orada teberrük edilmek üzere dağıtırlar.¹⁵⁴

Gerçek bir Allah dostu ve sünnî inancın temsilcisi olan Şeyh Adî "İyi Müslümanlar'da kusur olmaz" diyerek müridlerinden ciddi bir sûfi kültürü istemekte ve şöyle demektedir:

"Fiilsiz söz ile yetinen Allah'tan ayrılır.

Fıkıhsız takva ile yetinen dinden çıkar.

Allah korkusundan yoksun olarak fıkıhla yetinen,

Allah ile alay eder. Görevlerini yapan kişi, işte bu kurtulur."¹⁵⁵

Yezidilerin Şeyh Adî'ye duydukları derin hürmet ve sonradan kendisine atfedilen Tanrısallık, şifahi kutsal metinlerde kendisini göstermiştir. Şeyh Adî İlahisi bu noktada ortaya konan metinlerden birisidir:

Şeyh Adî İlâhisi

Benim bilgim, tüm varlıkları kuşatır

¹⁵³ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 33.

¹⁵⁴ Ahmed Teymur Paşa, *a.g.e.*, s. 11

¹⁵⁵ Turan, *a.g.e.* s.48

Benim varlığım, benden gelir.
Benim gelişimin nedeni, yine benim;
Zamanını da bilen benim.
Evrende var olan her şey, benim buyruğumdadır
Her yer, insanlar otursun oturmasın,
Ve tüm yaratılmışlar, benim buyruğumdadır
Benim egemenliğim, başka egemenliklerden üstündür.
Sözlerim her zaman doğrudur
Yeryüzünün yargıcı ve yöneteniyim.
Benim yüceliğime tapınır insanlar
Bana gelirler, öperler ayaklarımı.
Benim, gökleri kat kat yayan.
Başlangıçta haykıran, benim.
Şeyh'im ben, benden başka yoktur tapacak.
Benim, kendimi mucizelerle gösteren.
Bana indirildi mutluluklar kitabı,
Dağları eriten efendimden
Tüm yaratılmış insanlar bana gelirler
Saygıyla öpmek için ayaklarımı.
Meyvalar üretirim gençliğin ilk öz suyundan,
Kendi gücümle ve bana yönelirler öğrencilerim.
Işığının önünde sabahın karanlığı dağılır.
Yol gösteririm, isteyenlere.
Benim, Âdem'in Cennet'te yaşamasına neden olan,
Nemrud'un kızgın ateşte kalmasına da.
Ahmed'e adaletli davranmasında önderlik ettim
Benim yolumda ilerlettim onu.
Bana gelir tüm yaratıklar
Sevgimi, armağanlarımı kazanmak için.
En yüksek yerlere bile uğrarım ben
İyilikler benim acı mamdan kaynaklanır.
Benim, tüm yüreklere korku salan
Bana uysunlar diye ve yüceltirler gücünü ve görkemini kötülüğümün.
Karşıma çıktı o öldürücü aslan
Öfkeyle ve ben haykırdım ve taşa çevirdim onu.

Karşıma çıktı yılan
Ve ben irademle kuma çevirdim onu.
Benim, vurup titreten kayayı
Ve yanından fişkirtan suların en tatlısını
Benim bildiren, kesin gerçeği.
Benden gelir, acı çekenleri avutan kitap.
Benim, biricik yargıç,
Yargılamak hakkımdır.
İlkyazları yarattım su versinler diye,
Suların en tatlısını ve güzelini
Eli açıklığımla ben neden oldum belirmesine
Ve gücümle saflaştırdım onu.
Bana dedi ki Cennet'in Efendisi,
"Sensin tek yargıcı ve yöneticisi yeryüzünün."
Bazı mucizelerimi kendim sergilerim,
Bazılarıysa, varlıkların kendilerinde açığa vurulmuştur.
Benim, dağlara boyun eğdiren,
Benim altımda, benim irademe göre.
Ürkünç görkemimin karşısında haykırır canavarlar
Gelir tapınırlar bana, öperler ayaklarımı.
Şam'lı Adî'yim ben, Müsâfir'in oğlu.
Yüce bağışlayıcı, çeşitli adlar verdi bana,
Göksel tacı, makamı ve yedi göğü ve yeryüzünü.
Gizlerime erenlerin yüzünde, benden başka Tanrı yoktur.
Her şey benim buyruğum altındadır.

Onun için, benim önderliğimi yadsımayın.
Ey insanlar! Bana karşı çıkacağınıza, boyun eğin,
Yargılama Günü'nde, karşıma geldiğinizde, mutlu kılınırsınız.
Her kim, bana bağlı olarak ölürse
Cennet'e göndereceğim onu,
Ama kim ki, beni tanımadan ölür
Acı içinde kıvrandıracağımla onu.
Diyorum ki, yücelikte yoktur dengim.
Yaratırım ve istediğimi zengin yaparım,

Övgüler bana, her şey benim irademle olur,
Işığı ben bağışlarım evrene.
Ben o hükümdarım ki, büyüklüğüm kendimden gelir,
Yaratılmış tüm zenginlikler benim buyruğumdadır.
İzlemeniz gereken bazı yolları gösterdim size, ey insanlar,
Bana yakın olmak isteyenler, dünyayı unutmalıdır.
Sözlerim her zaman doğrudur.
Yükseklerdeki bahçe, beni hoşnut edenler içindir.
Ben, gerçeği aradım ve onaylayıcısı oldum onun;
Aynı gerçeği kavrayanlar, en yüksek yere ulaşacaklar benim gibi.¹⁵⁶

2. Meleklerle İman ve Melek Tâvûs İnancı

Yezîdî inancını gizemli bir şekle sokan, düalist düşünceyi destekleyici ve itikadî boyutta incelenmesi gereken başlıklardan birisi Melek Tâvûs inancıdır. Melek Tâvûs'la ilgili rivayetlerin çokluğu ve yazılı olmayan Yezîdî kültürün dinî terimlere efsanevî yaklaşımı karakteri, Melek Tâvûs'un anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Tâvûs kuşu, birçok Doğu halkının şiir ve metinlerinde güzelliğin, inceliğin, zarafetin ve daha birçok güzel kavramın eş anlamlısı olarak kullanılır.¹⁵⁷ Tâvûs kuşuna benzemesi hasebiyle horoz ya da tavuk, Asya sözlü geleneğinde göksel kökenli olduğuna inanılan ve kötü ruhları kovduğu kabul edilen koruyucu ruh ya da varlığa geliş nedeni ata-hayvandır.¹⁵⁸ Yezîdî inancına göre insanlar ve dünya, Tanrısal dünya ile aynı özdedir, ama ondan ayrılarak oluşmuş ve kendine yeterli hale gelmişlerdir.¹⁵⁹ Dolayısıyla melekler de Tanrısal özden gelmişler ve Tanrı'nın nurunu taşımaktadırlar. Yezîdîler, kendilerinin Melek Tâvûs'un soyundan geldiğine ve insanların çoğalmasını sağladığına inanmaktadırlar.¹⁶⁰ Melek Tâvûs, Tanrı'nın alter egosudur, Tanrı'yla birdir, Tanrı'dan ayrılmamacasına O'nunla bütünleşmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Erol Sever, *a.g.e.*, s.118

¹⁵⁷ Çakar, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁵⁸ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁵⁹ Yalkut, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁶⁰ Akça, *Yezîdîler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 47.

¹⁶¹ Yalkut, *a.g.e.*, s. 59.

Yezîdîler, İslâm'ın “Şeytan” dediği varlığa “Melek Tâvûs” derler. Ancak Yezîdîlik'te, Melek Tâvûs'la ilgili nesilden nesile aktarılanlar, İslâmiyet'teki İblis kıssasının farklı bir şekilde yorumlanmış bir versiyonu gibidir. Kur'ân'a göre, İblis kendisi ateşten, Âdem ise topraktan yaratıldığı için Âdem'e secde etmeyi kabul etmez ve Allah tarafından cennetten kovulur. Bu kıssanın yezîdî versiyonuna göre ise Tanrı, Azazel'i affeder ve o yine cennete geri getirilir. Açıktır ki bâtinî zeminde Şeytan hiçbir zaman mutlak kötü ya da önsüz-sonsuz kötü olmamıştır. Şeytan, Tanrı'nın yarattığı bir varlıktır ya da O'nun denetiminde olan gerekli bir araçtır.¹⁶² Meleklerin başı olduğuna inanılan Melek Tâvûs, dünyada Tanrı'nın isteğine karşı geldiği için acı çekmiş, tövbe etmiş ve daha sonra tanrısallık hiyerarşide hak ettiği o yüce makama getirilerek tekrar eski itibarına kavuşmuştur. Çünkü Tanrı daha sonra tekrar düşündüğünde, Melek Tâvûs Âdem'e secde etseydi bunun haksızlık olacağına karar vermiş ve onu geri çağırıp itibarını iade etmiştir. Melek Tâvûs yeniden meleklerin en büyüğü ve dünyanın koruyucusu olmuştur.¹⁶³ Tanrı aslında onu bir anlamda sınamıştır.

Yezîdîler'e göre Melek Tâvûs, aslında Tanrı'ya karşı isyan etmemiştir. O, kendisinin yarattığı insana itaat etmekten çok her şeyin yaratıcısı ve hâkimi olan Tanrı'ya bağlılık ve sadakatini göstermiştir.¹⁶⁴ Nitekim Melek Tâvûs, aynı zamanda yaratıcı konumunda olduğu için kendisinin yarattığı insanlara itaat etmesi kendi içinde çelişkili bir durumu ortaya çıkaracaktır. Melek Tâvûs'un insana itaat etmemesinin temelinde Melek Tâvûs'un Tanrı'nın yardımcısı olması, insanlarla Tanrı arasında ilişki kurması aynı zamanda Tanrı'nın izin verdiği ölçüde yaratıcılık ve idare edicilik görevi olan en büyük melek olması, var oluşunda Tanrı'dan kendisine yansıyan “yaratıcılık” özelliğini barındırmasıdır. Yezîdîler'e göre bu durum, insan kavrayışı üstünde olduğu için bunu, insanoğlunun sorgulaması doğru değildir.¹⁶⁵

Yezîdîler'in kutsal kitaplarından biri olarak kabul edilen *Mushaf-ı Reş'*e göre Tanrı, dünyayı oluşturmaya ilk önce beyaz bir inci yaratmakla başlar. Ardından Anfar adında bir kuş yaratır ve inciyi bu kuşun üstüne 40.000 yıl boyunca durması için koyar. Bunun ardından yedi meleği (heft sır /yedi kutsal varlık) yaratır ve Melek Tâvûs olan

¹⁶² Korkmaz, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁶³ Yalkut, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁴ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 28.

¹⁶⁵ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s.29

Azazil'i dünyayı yönetmesi için görevlendirir.¹⁶⁶ Melek Tâvûs, tenasüh yoluyla çeşitli zamanlarda farklı bedenlerde gelerek peygamberlik görevlerini ifa etmişlerdir. Bu nedenle bazı Yezîdîler tarafından Yezîdîliğin hiçbir peygamberi olmadığı, sadece melekler dini oldukları ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Ancak hem Adeviyye'den kalan inançlar hem de diğer dinlerin etkisiyle Yezîdîler, peygamberlere ve peygamberlik kurumuna inanmaktadırlar.¹⁶⁸ Fakat Yezîdîlik inancına göre bu peygamberler yaratılışları itibariyle melektirler ve insanlarla daha rahat anlaşabilmeleri için insan suretinde gönderilmişlerdir. Tebliğ ve hidayete çağırma vazifeleri bitince de tekrar gökyüzüne yükseltirler.¹⁶⁹

Yezîdî kozmogonisinde Allah yedi meleği ile evreni yönetmektedir.¹⁷⁰ Allah her günü yaratırken o güne karşılık gelen bir melek de yaratmıştır. *Mushaf-ı Reş'*te meleklerin isimleri, yaratıldıkları gün ve hangi isimle bedenleştikleri şu şekilde ifade olunmuştur.

Tablo 1¹⁷¹

Günler	Musul Nüshası	Sincar Nüshası	Kürtçe Nüshası	
Pazar	Melek Azazil Tâvûs Melek	Melek Azrail Tâvûs Melek	Melek Azrail Tâvûs Melek	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Pazartesi	Melek Derdail Şeyh Hasan	Melek Derdail Şeyh Hasan	Melek Derdail Şeyh Hasan	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Salı	Melek İsrail Şeyh Şemsüddin	Melek İsrail Şeyh Şems	Melek İsrail Şeyh Şems	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Çarşamba	Mikail Şeyh Ebu Bekir	Mikail Şeyh Ebu Bekir	Melek Mikail Şeyh Ebu Bekir	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Perşembe	Melek Azrail Siccadin	Melek Cebrail Siccadin	Melek Cebrail Siccadin	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Cuma	Melek Şemnaıl Nasrettin	Melek Şemnaıl Nasrettin	Melek Şemnaıl Nasrettin	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs
Cumartesi	Melek Nurail Yedin / Fahrettin	Melek Nurail Fahrettin	Melek Turail Fahrettin	Meleğin Adı Bedenleştiği Şahıs

¹⁶⁶ Birgül Açıkyıldız Şengül, “Ezidilik Dininde Melek Tâvûs İnancı ve İkonografisi”, *Kürt Tarihi Dergisi*, sayı 15, Ekim, Kasım, Aralık 2014, s. 15.

¹⁶⁷ Bozan, *a.g.e.*, s. 29

¹⁶⁸ Bozan, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶⁹ Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik*, s. 53.

¹⁷⁰ Çakar *a.g.e.*, s. 122.

¹⁷¹ Çakar, *a.g.e.*, s. 123.

Yezîdîlik'teki bu inanç, hem Mecûsî geleneğindeki ameşa sepentalar hem de Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki yedi baş melek kavramlarıyla karşılaştırılabilir. Bunların dışında Yezîdîlerce Çehelmir (kırk adam) veya Çelmir denilen bir başka melek grubunun varlığına da inanılır.¹⁷²

Lescot, Yezîdîler'in meleklerin insanlara / milletlere yeni dini kurallar getirmek için belli dönemlerde yeryüzüne indiklerine inandıklarını aktarmaktadır. Ayrıca her bin yılda bir, yedi melekten birinin yeryüzünde hükmetmek ve dünyadaki diğer inanç şekillerinde olduğu gibi Yezîdî halkına da dini ve ahlaki kurallarını vahyetmek için geldiğine inandıklarını belirtir. Bu her bin yılda inme sebebiyle insan şekline bürünen meleklerin birçoğunun yeryüzünde bir nesil bırakmış olduklarını ve şu anki şeyh ailelerini oluşturanların da bu meleklerin soyundan geldiklerini inandıklarını aktarmaktadır.¹⁷³

Yezîdîler'le ilgili saha çalışması yapan ve bire bir görüşme sağlayan araştırmacılara göre Yezîdîler Yedi Büyük Meleğin var olduğunu, bunlara inandıklarını, bu yedi büyük meleğin Azrail, Mikail, Cebrail, Deraldail, Şennail, İsrail ve Azazil olduğunu belirtmişlerdir. Azrail ile Azazil'in iki ayrı melek olduklarını vurgulamışlardır. Yezîdîler'in Melek Tâvûs algısı tetkik edildiğinde, inanç sistemi içinde Melek Tâvûs'un, Tanrı – Hüda ile birlikte hatta Hüda'dan daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Çünkü Melek Tâvûs, âlemin düzenini sağlamak amacıyla sürekli hareket halinde olan ve özünde tanrısallık bulunduran ontolojik bir varlıktır. Diğer ilâhî dinlerde olduğu gibi, Allah'ın huzurundan kovulan değil, aksine saygı ve hürmet dolu iyilik Tanrısıdır.¹⁷⁴

*Mushaf-ı Reş'*te ilk yaratılan olduğu vurgulanan Melek Tâvûs, Tanrı'nın yardımcısı ve diğer meleklerin başkanı olarak tanımlanır. Sözlü kültürün ve kuşaktan kuşağa rivayetlerin etkisiyle Yezîdîlik'te Melek Tâvûs'un hangi meleğe tekabül ettiği konusunda farklı düşünceler vardır. *Mushaf-ı Reş'*te, Melek Tâvûs'un ilk isminin Azazil olduğu belirtilir. Burada bazı araştırmacılar Melek Tâvûs'un Azrail olduğuna kanaat getirmişken bazıları onu Cebrail ile özdeşleştirmektedir.¹⁷⁵

¹⁷² Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 24.

¹⁷³ Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik*, s. 50.

¹⁷⁴ Metin Bozan, *Yezîdîlik, Vahhabilik, Babilik, Bahailik ve Kadıyanilik*, Editörler, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı, İstanbul, Grafiker Yayınları, 2012, s. 468

¹⁷⁵ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s.24

Bazı kaynaklarda Melek Azrail ile Melek Azazil'in aynı melek olduğu düşünülmektedir. Ancak Melek Azazil'e, Yahova'ya, Eloha'ya hatta şeytana yüklenen anlamlar kadar anlam yüklenmiştir. Yezîdîler, Sultan Yezîd'in de Hüda'nın bir meleği ve insanlar için bir uyarıcı ve yeni dini kurallar tebliğ eden bir şahıs olduğunu iddia ederler. Toplumsal fitnenin büyüdüğü ve insanlar arasında çatışmaların yoğun olduğu bir dönemde Huda tarafından insan suretinde yeryüzüne gönderilen bir yüce melektir. O, insanları bu huzursuzluktan kurtarmak ve hidayet etmek için göndermiştir.¹⁷⁶ Yezîdîler, özellikle dualarında olmak üzere türlü nidalarında Hüda'yı zikrettikleri gibi Sultan Yezîd'i, Şeyh Hâdî'yi ve Melek Tâvûs'u da zikrederler ve onlardan yardım isterler. Her ne kadar tek tanrılı bir inanca sahip olduklarını iddia etseler de meleklerin dualarda isimlerinin geçmesi, onların Tanrı'nın işlerini yürütmeye yardımcı rolünü üstlenmeleri İslâm akaidindeki "tevhid" anlayışına terstir.

Tori ise Melek Tâvûs ile ilgili inancı düalist felsefe ile yaklaşarak daha farklı yorumlar. Ona göre Yezîdîler, Zerdüşt inancının bakiyesi olarak tanrısal varlığın iyilik ve kötülük şeklinde ikiye ayrıldığına inanırlar. Tanrı iyiliği, şeytan ise kötülüğü temsil etmektedir. Tanrı ile şeytan arasında zıtlar çekişmesi olduğunu, bu çekişmeye, Tanrı'nın başlangıçta kendisiyle aynı özden geldiği halde, sonradan Şeytan'ın kutsal niteliklerinden ve Cennet 'ten kovulmasının yol açtığını kabullenirler.¹⁷⁷

Saha çalışması yapan ve Yezîdîler ile birebir görüşme yapan bazı araştırmacılar, Yezîdîler'in ısrarla Melek Tâvûs ile Şeytanın aynı varlık olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁷⁸ Melek Tâvûs'un görevi ile ilgili bir Yezîdî müridi şunları söylemiştir:

"Bizde büyük Khuda bağımsızdır, dünyevî işlerle uğraşmaz, O'nun yerine Melek Tâvûs işlere bakar. İncimizde insanlar halife olamazlar çünkü insanların zaafı vardır. Ancak mükemmel bir şekilde yaratılmış melekler halife olabilir. Melek Tâvûs da bu meleklerin en büyüğü ve reisidir. Melek Tâvûs'un Şeytan ile aynı varlıklar olmadığı, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi dinlerin yaygın olduğu bir coğrafyada şeytana tapınmanın zor hatta imkânsız olacağı dikkate alınırsa kolaylıkla anlaşılabilir."¹⁷⁹

¹⁷⁶ Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷⁷ Tori, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁷⁸ Suvri, *Yezîdîlik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*, s. 62.

¹⁷⁹ Suvri, *a.g.e.*, s. 62

Buna karşın Yezîdîler her ne kadar kötülük düşüncesini kabul etseler de kötülüğü şeytanla eşleştirmeyi kabul etmemekte ve şeytanı diğer dinlerdekinden farklı anlamlandırmaktadırlar. Bu nedenle Melek Tâvûs'un şeytan olarak adlandırılmasına karşı çıkmış ve “şeytan” kelimesinin ağza alınmasını yasaklamışlardır. Bu düşünceyle bağlantılı olarak Yezîdîlik'te “İyi Tanrı'nın” karşısında “Kötü Tanrı” yoktur. O, iyiliği ve kötülüğü doğasında taşır.¹⁸⁰

Buna bağlı olarak “şeytan” kelimesi veya şeytana fonetik olarak benzeyen kelimelerin ağza alınması dahi dinde günah olarak görülmektedir. Kürtçe ve Arapça'da “ş” ve “t” harflerini yan yana getiren kelimelerden sakınmışlardır. Onların aktardığı Melek Tâvûs kıssasına göre Melek Tâvûs, cennetten kovulma sürecinden sonra yedi bin yıl gözyaşı dökmüş ve gözyaşları ile cehennem ateşini söndürmüştür. Bu bağlamda kötülük prensibinin kabul edilmemesi ve ilâhî kaynaktan gelen her şeyin iyi olması göz önünde tutulduğunda Melek Tâvûs, yaptıkları iyi olan ilâhî bir varlık, kötülük yapmaktan uzak bir Tanrısal güçtür ki, bu nedenle ona şeytan vb. isimler verilmesi yasaklanmıştır.¹⁸¹

Yezîdîlikte mistik yorumlar ve sufi bakış açısını baz alan görüşlere göre ise sadece duyu organlarının dış dünyayı algılamasıyla yetinen insanlar, nesnel olan maddenin görünüşüne aldanır ve Melek Tâvûs'un gerçek bilgisine ulaşamazlar. Melek Tâvûs hem zahiri hem de batınî bilginin temsilcisidir. Batınî bilginin bilinmesini sağlamak için kendini görünüşe taşır ama üzerini de hakikat ile örter. Metafizik bir söylemle ifade etmek gerekirse hakikat örtüsünün kilidini açacak anahtar âşık tarafından bu manevi güçle ele geçirilmek durumundadır.¹⁸²

Yezîdîlik'te peygamberlik kurumunun ve Sultan Yezîd inancının çok net olmaması, peygamberlere iman konusunun meleklere iman ile mezcedilmesinden dolayı Sultan Yezîd'in bu başlık altında incelenmesi daha uygun olacaktır. Yezîdîler, özellikle dualarında olmak üzere her türlü nidalarında Huda'yı zikrederken beraberinde Şeyh Adî ve Sultan Yezîd'den de yardım isterler.¹⁸³ Ancak ilginç olan kutsal kitapları *Kitâbü'l-Cilve* ve *Mushaf-ı Reş*'te Sultan Yezîd'in isminin geçmemesidir. Sultan Yezîd'in ismi dua ve kavillerde yer almaktadır.

¹⁸⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸¹ Akça, *Yezîdîler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 56.

¹⁸² Korkmaz, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁸³ Davut Okçu, *İslâm'dan Ayrılan Cereyanlar Yezîdîlik ve Yezîdîler*, Van, Birleşik Yayınları, 1993, s. 33.

Yezîdî geleneğinde modern döneme göre daha eski dönemlerde Halife I. Yezîd, dinin her bin yılda bin gelen yenileyicisi sayılmaktadır. Bu nedenle bazı bilim insanları Yezîdî inancının oluşumunu Emevîler'in -Abbasiler yönetime geldikten sonra- Abbasiler'e giriştiği karşı harekete bağlamaktadır. Fakat Yezîdîler, Müslümanlarla inanç noktasında ortak bir paydada buluşmamak adına bu görüşü reddetmişlerdir. Yezîdîler'e göre tarihte Yazid bin Êzidiyan ve Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye arasında, isim benzerliği dışında bir benzerlik bulunmamaktadır. Asıl saygı duyulan Yezîd muhtemelen gerçek tarihî bir şahsiyet değil, efsanevî bir kişilik ve bu inancın temsilcilerinden birisidir.¹⁸⁴

Hz. Muhammed ve Hz. Mûsâ da insanların hidayeti için gönderilmiş olan ve görevleri bitince tekrar göğe yükselen meleklerdir.¹⁸⁵ Yezîdî inancına göre bu yönleriyle onlar da Şeyh Adî ve Sultan Yezîd gibidirler.¹⁸⁶ Ancak Sultan Yezîd yeryüzüne gönderilen son nebidir. Bu inanışa göre Şeyh Adî, Lâleş'e gönderilmiş bir melektir. Ayrıca, Sultan Yezîd de yeryüzündeki fitneyi ortadan kaldırmak için Allah tarafından gönderilmiş bir melektir. Melek Tâvûs ile birlikte Allah katında oturmaktadır.¹⁸⁷

Tori ise olayı fonetik açıdan değerlendirerek – aslında Yezîdîler ile aynı düşünerek- Yezîdî adının, çeşitli kaynaklarda “Sultan Yezîd” şeklinde yazılarak, Emevî halifesi Muâviye'nin oğlu “Yezîd” ile ilişkili gösterilmek istenmesini doğru olmayan bir görüş olarak değerlendirmiştir. Çünkü Yezîdî toplumunun konuşma dilinde bu isim, “Sultan Yezîd” şeklinde değil, bizzat “Sultan Ezi” veya “Sultan Izi” şeklinde telaffuz edilir. Yezîdîler, kendileri için de “Ezidi/Izidi” (veya “Hezidi”) adını kullanırlar. Tanrı'nın bilinen bir diğer adı da Yezdan'dır. Yezîdîler, Zerdüşt'ün adını vererek kurmuş olduğunu inandıkları Yezd şehrini ulus olarak yaşadıkları ilk yerleri olarak görmekte ve kendilerine Yezîdî denmeden önce “Yzedi”, yani “Yezd Şehri'nden gelenler” ya da “Yezîdîler” denildiğini, bu nitelendirmenin daha sonra fonetik olarak Yezîdî olarak değiştiğine inanırlar.¹⁸⁸

Görülmektedir ki, Yezîdî inancında Adî b. Mûsâfir ve Sultan Yezîd, tenasühle tekrar tekrar dünyaya gönderilen, olağanüstü güçlere sahip, yarı peygamber yarı melek olan efsanevî bir şahıs ve Allah ile özel dostluğu olan bir kimse olarak görülmekte,

¹⁸⁴ Şakire Çelik, “Yezîdîlerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı”, *Mukaddime*, Sayı 4, 2011, s. 163.

¹⁸⁵ Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdîlik*, s. 5.

¹⁸⁶ Kerçin, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁸⁷ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 52.

¹⁸⁸ Tori, *a.g.e.*, s. 51.

“Sultan Êzî ve Dünyanın Sonu” adlı eskatolojide ise gökyüzünde tahtta oturan ilah konumunda gösterilmektedir. Bu inancın temelinde de Adeviyye tarikatından günümüze gelen menkıbeler ve Yezîdî mitolojisine özgün olan bazı hikayeler bulunmaktadır.¹⁸⁹

Sultan Yezîd’in isminin geçtiği dualardan birisi şu şekildedir:

-Yol Duası-

.....

Yâ Şeyh Hâdî! Her daima

İmdadımıza mukabele et!

Yâ Sultan Yezîd! Perdenle günahlarımızı gizle

Ey Sultan Yezîd! Bizim firakımız sanadır.¹⁹⁰

Semavî dinlerde ve özellikle İslâmî gelenekte de meleklerle iman edilmektedir ancak mahiyet olarak Yezîdîler’den çok farklıdır. İslâm’da melekler tanrısal öz barındırmazlar. Melekler, Allah’ın yarattığı nuranî varlıklardır ve tek görevleri Allah’ı tesbih etmektir. Evreni yönetmek, Tanrı’nın işlerine müdahale etmek ya da kendilerine ibadet ve dua edilmesi gibi görev ve inançlar İslâm’da yoktur. İslâmî tevhid anlayışında bu yaklaşım Allah’a şirk koşma olarak isimlendirilir ve büyük günahlar arasındadır.

3. Yüce Varlık İnancı

Yezîdî inancındaki kutsal figürlerin kendine has karakteristiği ve işlevi, diğer dinlerde bulunan inanç unsurlarına nazaran oldukça belirsizdir. İslâm, Yahudi-Hristiyan ve İran kökenli birçok mit ve efsanevi söylemler Yezîdî geleneğinde yer edinin fark edilebilirken esas yaratıcı konumunda olanın kim olduğu konusunda sadece tahmin yürütülebilmektedir.¹⁹¹ Tanrı, Melek Tâvûs ve Şeyh Adî b. Müsâfir inancı ilk bakışta birbirini içine girmiş ve Hristiyanlık’taki Teslis inancı ile benzerlik gösteriyor izlenimi vermekle beraber Yezîdîler nezdinde Tanrı inancı monoteist bir yapıdadır. Ama inancın içerisindeki birden fazla tanrısal unsur, Yezîdîliğin çok tanrılı dinlerin etkisinde kaldığını göstermektedir.¹⁹² Yezîdîlik’te, daha önce belirtildiği gibi, Tanrı, kendini üçlü birliği aracılığıyla gösterir; Melek Tâvûs, Tâvûs kuşunu, Şeyh Adî, yaşlı adamı ve Ezid, genç

¹⁸⁹ Bozan, “Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu”, s. 884

¹⁹⁰ Okçu, a.g.e., s. 68.

¹⁹¹ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, s. 89.

¹⁹² Bozan, a.g.e., s. 26.

adamı tasvir eder. Bu sebeple de Tanrı, Ezidî inancında çok buğulu ve belirsiz şekilde tasvir edilmiştir ve Tanrı'ya herhangi bir dua edilmemiş veya kurban verilmemiştir.¹⁹³ Yezîdîliğin Tanrı konusundaki kapalı tutumunun sebeplerinden biri, Yüce Varlık'a bir zat ya da şeyh aracılığı ile ulaşabiliyor olmasıdır. Bu sebeple kutsal olan varlıklar Yüce Varlık'ın temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bazı kavi ve metinleri inceleyen araştırmacılar da Ezidi söylencesel tarihinde tanrısal kimliklerin varoluş çevriminde etekemiğe büründüğünü ve soyut kimliklerin kişiselleştirilerek yeryüzüne indiğini ifade ederler.

Bazı araştırmacılar ve Yezîdî olmayanlar yanlış bir kanı olarak Yezîdîler'in Melek Tâvûs'a (Şeytan'a) taptığına inanmaktadır. Yezîdîlik'te inanılan mutlak bir varlık vardır. Ancak bu, tektanrıcı dinlerden farklı olarak -Yezîdîliğin kendisi de tektanrıcı bir din olduğunu iddia etmesine rağmen- kendisine doğrudan ibadet ve dua edilen bir varlık değildir. Bu Yüce varlık tüm evreni ve insanları yaratmış ancak bunların idaresini Melek Tâvûs'a bırakarak kendisi bir kenara çekilmiştir.¹⁹⁴

Yezîdîler'in kutsal kitabı *Kitâb-ı Cilve*, Yüce Varlık'ın kullarına hitabını içerir. *Kitâbü'l-Cilve* incelendiğinde Tanrı'nın kudreti, bekası, kıdemi ve tenasüh inancından bahsedildiği görülür. Diğer bir kutsal kitap olan *Mushaf-ı Reş*'te ise gökler, yerler, denizler, Âdem ve Havva'nın yaratılışı, Melek Tâvûs'un yeryüzüne inişi gibi konular anlatılmıştır. *Kitâb-ı Cilve*'nin Birinci Faslı'nda Tanrı kendini şu şekilde tanıtmaktadır:

“Ben var oldum ve şimdi de mevcudum ve mahlûkat üzerinde saltanat ve tahtı idareme olanların cümlesinin umurunu tedbir suretiyle ila nihayet kılacağım.

Hin-i hacet'te [ihtiyaç anında] bana itimad edip beni çağırınların yanında acilen hazır olurum.

Mekânlardan bir mekân benden hali [boş] değildir. Hariçlerin maksat ve meramlarına mutabık olmamasından dolayı şer gördükleri bütün vakıada benim iştirakim vardır.

Her zamanın şura tariki ile bir müdiri vardır. Her asırda bu âlemin müdirleri değişir. Bunların her biri kendi devrinde ve nöbetinde vazifesini ikmal eder.

Hak mucibince mahlûkların ahlâkına göre ruhsat veririm.

¹⁹³ Bayrak, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁹⁴ *Mushaf-ı Reş*, ayet 9

Bana muhalefet eden üzgün ve pişman olur.”¹⁹⁵

.....

Görüldüğü üzere Kitab-ı Cilve’de, Tanrı, yoktan var eden, dünya işlerini düzenleyen, var ettiklerine yardımını esirgemeyen, her zaman her yerde herşeyi gören ve kendisine inanmayanları vereceği cezadan haberdar eden olarak ifade edilmiştir.

Kutsal kitaplar ve kaviller ışığında imanın ve Tanrıya inanmanın şartları şu şekilde sıralanabilir:

- a) Şeyh Adî’nin Tanrı’nın meleği ve Yezîdîlerin kurtarıcısı olduğuna iman etmek,
- b) Sultan Yezid’in Hüda’nın meleği, yerlerin ve göklerin nuru ve insanlığın kurtuluşu olduğuna iman getirmek,
- c) Melek Tâvûs’un Hüda’nın meleği ve elçisi olduğuna inanmak.¹⁹⁶

Görüldüğü üzere monoteist karakterli olduğu iddia edilse de Tanrı kendinden bir basamak alttaki yardımcıları ile “Tanrı” özelliğini korumaktadır. Ancak Yezîdîler bunu vahdet anlayışına aykırı bulmaz. Adı geçen tüm tanrısal varlıklar birbirlerinin farklı kıyafet giymiş hali gibidirler.

Guest, Kuzey Irak’ta Lâleş’te Şeyh Adî’nin tapınağında Baba Qewal ile yaptığı görüşmeden naklen Tanrı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Tanrı yaratandır, yaratılan değil. Tanrı, yeri, göğü ve evreni yarattı. Bütün mahlûkları o yarattı. Tanrı’ya tapınma, onun bütün yarattıklarının görevidir. Diğer dinler Tanrı’ya nasıl ibadet ediyorlarsa biz de aynı şekilde ibadet ediyoruz. Bütün melekleri, insanları, kuşları ve bütün yaratıkları Tanrı yarattı. Biz ve bütün yaratıklar O’na aitiz.”¹⁹⁷

Yine başka bir araştırmacının Baba Şeyh isimli bir Yezîdî ile yaptığı görüşmede Tanrı şu şekilde anlatılmıştır:

“Bizler Hudaperestiz. Birçok enbiya gelmiştir. Her peygamber Allah’ı unutan bölgelere gelmişlerdir. Bizim tabirimizle kâfir ya da na-Hudaperestiler. Hz. Mûsâ gibi bir peygamber gönderildi. Kudüs ve Filistin bölgesini doğru inanç

¹⁹⁵ Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁹⁶ Okçu, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁹⁷ Guest, *a.g.e.*, s. 368.

ile yönlendirdi. Yezîdîler her zaman Hudaperesttirler. Hz. Mûsâ'dan sonra yaklaşık 2600 yıl sonra İsâ Mesîh geldi. O da Allah'ı unutan bölgede, yeniden Allah'ın adını yükseltmiştir. Bu zamanda ve bundan sonra bile Yezîdîler Hudaperesttiler. Bundan sonra da Nebi Muhammed, Arap bölgesini Allah inancına davet etmiştir. Mekke ve Medine'de putlara tapanlara davetini söylemiştir. O zaman da bile Yezîdîler Hudaperesttiler. İnsan bozulmadıktan sonra başka bir uyarıcıya ihtiyacı var mıdır? Bizler herhangi bir nebinin gelip de Allah yolunu anlatmasına muhtaç değiliz. Çünkü biz Allah'ı biliyoruz, tanıyoruz.”¹⁹⁸

Görüldüğü üzere Yezîdîler, kendilerini monoteist inancın temsilcileri olarak görmektedirler ve inançlarında bozulma olmadığı kanaatindedirler. Ancak Yezîdîler “Biz ilk tektanrıcıyız.” derken felsefî bakış açısıyla öne çıkardıkları İlk Neden-İlk Hareket Ettirici tasarımı Aristoteles'e dayanır. Aristoteles'te Tanrı “İlk Neden Tasarımı” kapsamında, kendisi hareket etmeyen bir “İlk Hareket Ettirici”dir.¹⁹⁹

Yezîdîler'in büyük çoğunluğu Tanrı'nın ontolojik varlığı hakkında bu şekilde düşünüyor olsa da heterojen yapıları, dinî bilgi birikiminin sadece sözlü olarak aktarımı ve okuma yazma oranının düşük olması gibi sebeplerden dolayı farklı Tanrı tasavvurları geliştirenler olmuştur. Bunlardan bir kısmı Şeyh Adî'nin bizzat yaratıcı olduğunu düşünenler, bir kısmı Şeyh Adî'yi Tanrı'nın ortağı olarak görenler ve Şeyh Adî'yi Allah'ın baş veziri olarak görüp, ona danışmadan hiçbir şey yapmayacağına inananlar olarak sınıflandırılabilir.²⁰⁰ Bu bakış açısı ve çeşitli Tanrı tasavvurları İslâm'ın tevhid anlayışında tutarsız olarak karşılık bulmaktadır. Ancak öldükten sonra ruhların başka bir bedene geçtiğine inanılan tenasüh inancında olduğu gibi, bir bedende birden fazla tanrısal özellik olması da bu inanca mensup kişiler için tutarlı gelmektedir. Tıpkı bir gün takım elbise giyen x şahsının ertesi gün gündelik kıyafetler giymesi örneğinde olduğu gibi, öz varlık aynıdır ancak görünüm değişiklik arz edebilir. Bu bakış açısının İslâm akaidinde Allah'ın zat ve sıfatlarına dair temel ilkelerle uyuşmadığı aşikârdır.

Yezîdîler sabah ve akşam dualarında, Allah'ın varlığına, birliğine ve O'nun sonsuz güç sahibi olduğuna, Sultan Yezîd'in Allah'ın meleği, yerin nuru ve insanlığın

¹⁹⁸ Işık, *Yezîdîlik Teolojisi*, s. 22.

¹⁹⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 41.

²⁰⁰ Ahmed Teymur Paşa, *a.g.e.*, s. 8.

süruru olduğuna, Şeyh Adî'nin Allah'ın meleği ve Yezîdîler'in mürşidi olduğuna, Melek Tâvûs'un da Allah'ın elçisi ve meleği olduğuna iman ederler.²⁰¹

Kitâb-ı Cilve'de yer alan “Hükümümü benden başka ilahlara vermem” ve “Kendini eğlendirmek için denizler ortasında yolculuk etti” ifadeleri de Tanrı'nın bazı yönleri ile insana benzetildiği düşüncesini akla getirmektedir. Bununla beraber Yezîdîler'in sabah uyanınca ve akşam yatarken tekrarladıkları “La ilahe illallah, Emin Cebrail Habîbullah” yani “Allah'tan başka ilah yoktur, emin Cebrail Allah'ın sevdiği bir melektir.” anlamına gelen şهادette ise Tanrı'nın tek olduğu vurgusu vardır. Dolayısıyla Tanrı hakkında çelişkili düşünceler ve ifadeler bulunmaktadır. Bazı araştırmacıların dinlerin ortaya çıkışı ile ilgili çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere doğru bir geçişin bulunduğu şeklindeki tezlerinin tutarsız olduğunu, Yezîdî inancının doğuşu ve oluşumu ispatlamaktadır. Çünkü Tanrı'ya yardımcı ve oğulların tahsis edildiği ve heterodoks bir hareket olan Yezîdîlik, zaman içinde İslâmiyet'ten kopmuştur.²⁰²

Yezîdîlik ile ilgili yapılan çalışmalarda, Yezîdîliğin Zerdüştilik kökenli olduğu varsayılarak, Yezîdîlerin Tanrı'ya bakış açılarının düalist bir yaklaşımda olduğu iddia edilmiştir. Zerdüşst felsefesi, dünyadaki tüm olayları meleklerin ve şeytanların etkinlikleri olarak görmüştür. Ona göre Tanrı Ahura Mazda ve melekler bütün canlıları iyiliğiliğe, Ehrimen ve beraberindeki şeytanlar da yaratılmışları kötülüğe sevk etmektedir. Ahura Mazda'nın en büyük tanrı ve yaratıcı tek güç olduğu bu sistemde Ahura Mazda düzeni ve iyiliği sağlamaya çalışırken; Ehrimen dünyadaki düzeni bozan ve kötülük eden taraftır. Bu güç doğası gereği kendiliğinden vardır ve Ahura Mazda'ya bağlı değildir. Bazı araştırmacılar bu temele dayanarak, Yezîdîler'deki Tanrı inancı ile Ahura Mazda'yı, Melek Tâvûs inancı ile de Ehrimen'i özdeşleştirmişlerdir. Ancak Yezîdîlik'teki Melek Tâvûs, semavi dinlerde Allah'ın huzurundan kovulan ve insanları kıyamete kadar kötülüğe sevk eden şeytandan farklıdır. O, hatasını anlayan, bir anlamda Tanrı'ya duyduğu saygı sebebiyle Âdem'e secde etmeyen, bu hatasından dolayı gözyaşları ile cehennemi söndüren ve Tanrı'nın tüm işlerini idare ve sevk eden, bir anlamda Tanrısal öz taşıyan bir varlıktır. Bu misyonu ile o, Ehrimen'den özü ve fiilleri itibari ile çok farklılık arz eder. Netice itibari ile eski İran düalizminin bir parçası olan “Kötülük

²⁰¹ Tori, *a.g.e.*, s. 58.

²⁰² Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

Tanrısı” inanişının Yezîdiler’in iyilik-kötülük tanrısını içeren düalizm içinde olduğu düşünülemez.²⁰³ Dikkat çekici ve kendine özgü bir düalizmi içinde barındıran Yezîdi inancında Zerdüşî düşüncesinden farklı olarak Tanrı ya da Hüda, kendi özünden Melek Tâvûs’u yaratır. Dünyayı, insanları yaratma ve yönetme işini kendi isteği ile Melek Tâvûs’a verir.²⁰⁴

Tanrı inancı, Yezîdiler’de sadece soyut düşüncede kalmamış, Tanrı’ya iman ve hürmetin göstergesi olarak birtakım ibadetler de geliştirilmiştir. Yezîdiler’in, hacda Huda’ya (Xweda) yapılan ibadet dışında toplu ibadetleri yoktur. Herkes kendi ibadetini tek başına yapar. Sünni komşularından çekindikleri için ve istenilmeyen bir davranışla karşılaşmamak adına Yezîdiler ibadetlerini gizli yaparlar. Yezîdilerin güneş doğarken ve batarken yaptıkları ibadet, bazı kaynaklarda “namaz” olarak isimlendirilir. Bu ibadet şekli Sâbiiler’in ibadet şekline de benzemektedir. Tapınan kişinin tapınmayı güneş üç adam boyu yükselmeden yapması gerekir. İslâm’da güneş tam doğarken ve tam batarken namaz yasaklanmıştır. Yezîdiler ibadet esnasında yüzünü güneşe çevirir, sol el sağ elin üstüne gelecek şekilde tutup ellerini gökyüzüne doğru kaldırarak dua eder. Duanın akabinde iki elini birden başının üstünden geçirerek ibadetini tamamlar.²⁰⁵ Akşam namazı duasından bir bölüm şu şekildedir:

Yâ Hüda! Bizi güneşin doğumu
Ve güneşin batımının keremi için
Bizi analık ve Beyza’daki
Kırk civanmerdin hatırı için bağışla
Yâ Rabbi! Beni ve bütün Yezîdiler’i
Kazadan ve beladan esirge
Yâ Rabbi! Yer, gök ve öküz balığı
Ve kürsü ayetinin hatırı için bağışla!²⁰⁶

.....

Semavî dinlerin Tanrı anlayışı ile ismen benzerlik bulunsa da Yezîdilik’teki Yüce Varlık inancı, kutsal kitaplarda monoteist olarak ifade edilmesine rağmen pratikte çok

²⁰³ Akça, *Yezîdiler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 44.

²⁰⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 40.

²⁰⁵ B. Murat Öztemiş, *Yezîdiler ve Süryaniler*, İstanbul, Ekin Yayınları, 1988, s. 12.

²⁰⁶ Okçu, *a.g.e.*, s. 43.

tanrılı inanç şeklindedir. Bu tanrı iyilik doludur ve dünyayı melekleri yardımı ile yönetir. Ancak İslâm'ın tevhid anlayışında her şeyden ve herkesten münezzeh, yaratan ve yöneten Allah inancı ile Yezîdîlik'teki iyilik dolu pasifize edilmiş Tanrı inancı uymaz. Bu sebeple İslâmî kaynaklar, Yezîdîliği bâtinî inançlar içinde değerlendirmişlerdir. İslâmî bakış açısını eleştirir mahiyette ise Tori, Yezîdîler'in pratikteki çok tanrılı inanışlarını, Şeyh Adî'nin Lâleş vadisindeki türbesinin yakınındaki bir mağarada saklı bulunan Melek Tâvûs biblosunu ve bunu dinî günlerde ortaya çıkarmalarını putperestlik olarak addetmez. Çünkü Yezîdîler nezdinde Melek Tâvûs'u "şeytan" olarak simgeleyen heykelcik put değildir, bir Yezîdî o biblonun şahsında bizzat Tanrı'ya tapınır. Korktukları Melek Tâvûs'u yanlarında bulundurarak, kendilerini güvenceye aldıklarını düşünmelerinden dolayı bibloyu yanlarında taşırlar.²⁰⁷

4. Tenâsüh

Yezîdî inancında tenâsüh (reenkarnasyon) inancı çok önemli bir yere sahiptir. Zira bu onların dünya ve ahiret algılarının nasıl şekillendiğinin de göstergesidir. Tenasüh, Yezîdîler'e mahsus bir inanç değildir. Yezîdîler'in efsanesine göre Melek Tâvûs, Tanrı'nın kendisini affetmesi için yedi bin yıl ağlamış ve cehennem ateşini söndürmüştür. Bu sebeple Yezîdî teolojisinde semavî dinlerdekine benzeyen bir cehennem tasavvuru yoktur. Dolayısıyla mutlak bir son olmadığı için her defasında yaşama devrinin yenilenmesi gereklidir. Yezîdîler'e göre insanların cezalandırılması ya da ödüllendirilmesi kendi yaptıklarının bir karşılığıdır ve bu dünyada gerçekleşir.²⁰⁸

Bazı İran ve Hint dinlerinde de tenâsüh inancı mevcuttur. *Kitâb-ı Cilve*'de "Bu dünyada tayin ettiğim zamandan fazla kimse kalamaz, istersem onu bu dünyaya ikinci ve üçüncü defa tenâsüh suretiyle geri gönderirim, ruhunu başka bedenine sokarak, bu evrensel bir yasadır." denilmektedir. Yezîdîlik inancını ve onun oluşturduğu felsefeyi farklı kılan başka bir özellik de insanın bu dünyada etkisiz bir canlı olmadığı, belli bir iradeye sahip kılınıp, iyilik ve kötülüğün seçiminin insana ait olduğu, dolayısıyla cennet ve cehennemin bu dünyada var olduğu inancıdır.²⁰⁹ Yezîdîler kendi geçmişlerini bir kronoloji olarak anlamazlar ve zaman da onlar için doğrusal şekilde ilerlemez. Yezîdîler

²⁰⁷ Tori, *a.g.e.*, s. 51.

²⁰⁸ Yalkut, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰⁹ Tori, *a.g.e.*, s. 53.

nezdinde zaman, dairesel hareket etmektedir ve bu süreçte önemli olan dönüşümdür. Dönüşümler, bu yoldan kendi zenginliğini ortaya koyan bir ve aynı varlığın görünüşleridir. Evrende olup bitenler belli bir akış ve ritimde sürekli tekrarlanmaktadır. Geleceği garanti altına alan da bu tekrarlanışlardır.²¹⁰

Her insan, akıl sahibi olması sebebiyle, yaptıklarından sorumlu tutulabilir. Yezîdîler, Tanrı inancında anlattığımız gini kendi başına var olan kötü ve kötülüğe yönelten bir kuvvet olduğunu kabul etmezler. Kadercilik anlayışını reddederek bir insanın hayatını doğmadan önce belirlenmiş mukadder bir şey olarak görmezler.

Yezîdîler, tenasüh inancının bir neticesi olarak insanı ruh ve beden olarak ikiye ayırmakta ve bedeni önemsiz görmektedir. Asıl olan ruhtur, beden ise sadece bir elbisedir. Yezîdîler “beden” kelimesinin karşılığı olarak “elbise” anlamına gelen ‘kiras’ kelimesini kullanmaktadırlar. Yezîdîler’de ölüm “elbise değiştirmek” anlamına gelen ‘Kiras Guhartın/Guhastın’ olarak isimlendirilmektedir. Ruhun ölümden sonraki yeni hayatında giyeceği elbise önceki hayatındaki yaşayış biçimi ile alakalıdır. Eğer kişi iyi bir insan değilse, doğruluk ilkesine uygun bir hayat sürmediyse dünyaya özürlü biri ya da bir hayvan olarak gelebilir. Bu kötü insanlar eşek, kısrak, köpek, domuz, gibi hayvanlarda cisimleşirler. Ölen kişi fakir ancak iyi biri ise bir sonraki hayatında derece atlar. Eğer bir insan orta bir hayat sürdüyse yani sevap ve günahları eşit ise, ölümünden sonra koyun, keçi ya da ceylan olarak dünyaya gelir.²¹¹ Belki bu sebepten Yezîdîlerce bu üç hayvanın eti fazla tercih edilmez. Kişi tecessüm ettiği hayvanın yaşam süresi biter bitmez diğerine geçer ve en sonunda yeniden insan suretine döner. Kendisiyle tenasüh konusu konuşulan bir Yezîdî şunları anlatmıştır:

“Derler ki, bir cehennem bir de cennet var. Bilmem ki nerede var, ne diye var? Çünkü nasıl olsa bu dünyaya geri geleceğiz. Yalnız ne olarak geleceğini kimse bilmiyor. Belki de doğum kararı verilene kadar bir yerde beklememiz lazım. Ve belki de öbür dünya, işte beklediğimiz o yer.” (Bellek protokolü, Berlin 1990)²¹²

Kendisi ile söyleşi yapılan bir başka Yezîdî de tenâsüh ile ilgili şunları söylemiştir:

²¹⁰ Yalkut, *a.g.e.*, s. 52.

²¹¹ Lescot, *a.g.e.*, s. 61.

²¹² Yalkut, *a.g.e.*, s. 62.

“Biz öte dünyaya ve mahşer gününe inanmıyoruz. Bu nokta bizimle aynı bölgede yaşayan farklı inançlar tarafından sık sık bize karşı kullanılmıştır. Biz iyilik ve kötülük duygularının eksikliği ile cezalandırma ve ödüllendirme kavramlarının eksikliği ile suçlandık. Eğer son hesaplaşma günü olmazsa, insanın son yargı gününde eylemlerinin sorumluluğundan sıyrılacakları iddia ediliyor. Biz ruhların göçüne inanıyoruz. Çünkü Melek Tâvûs’un aracılığıyla Yüce Varlık’ın yarattığı cevher sonsuzluktan başka bir şey olamaz. Cehennem ve Cennet, bu dünyada birleşmişlerdir. İnsan, eylemlerinden ötürü harfi harfine, noktası noktasına bu dünyada yargılanır ve ödüllendirilir veya cezalandırılır.”²¹³

Bir başka araştırmacının Yezîdî bir şeyh ile yaptığı görüşmede tenâsühle ilgili geçen şu ifadeler dikkat çekicidir (Cenaze sonrası köçek tarafından vefat eden kişinin ailesine söylediği sözler):

“Ağlamayın artık. Çünkü onun ulusumuz içinde bir adamın bedeninde yeniden doğacağını gördüm. Ama eğer kişi kötü biriye o zaman da şöyle der: O yeniden doğdu ama ruhu bir köpeğin, bir eşeğin, bir atın ya da başka bir hayvanın bedenine girdi.”

Ölünün ruhunun yukarıda sözü edilen hayvanların bedenine girmesi durumunda, akrabalar Tanrılarına adaklar sunar ve onlardan bu hayvanların insanların arasında yaşamaya gelmelerini dilerler, böylece bu hayvanlar öldüğünde ruh yeniden bir insan bedeninde yaşamaya dönecektir.²¹⁴

Günahkâr olarak ölen bir kişi şu dört aşamadan geçerek yeni bir beden alır:

Nash, yani ölümden sonra ruhunun bir başka bedene geçmesi

Fash, yani ölümden sonra ruhunun cansız cisimlere geçmesi

Mash, yani ölümden sonra ruhunun hayvanlara geçmesi

Rash, yani ölümden sonra ruhunun bitkilere geçmesi²¹⁵

²¹³ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 57.

²¹⁴ Samuele Giamil, *Sincar Dağı Bilinmeyen Bir Halkın Öyküsü, Yezîdî Halkının Yarı Pagan Öğretisi ve Uygulamaları*, İstanbul, Yaba Yayınları, 2018, s. 41.

²¹⁵ Çakar, *a.g.e.*, s. 148.

Bu aşamalardan sonra kişinin ruhu terbiye olur ve gökyüzüne yükselir. Böylece tenasüh çemberi tamamlanmış olur. Yezîdilerde bu dünya ile ahiret arasında keskin bir çizgi yoktur. Yaşanılan ömrün karşılığı ne ise bu dünyada verilir. Ölümden sonra kurulan mahkemede ruhun hangi bedene geçeceğine karar verilir. Yani cennet ya da cehenneme gitme inancından ziyade ruhların mahkemede bekleyeceği süre için ahiret inancı vardır.

B. Yezidilik'te Haramlar ve Şirk Algısı

Tüm inanç sistemlerinde olduğu gibi Yezîdî inancında da her Yezîdî bireyin sorumlu olduğu emir ve yasaklar bulunmaktadır. Yezîdiler'de dinî yaşantının korunması ve devamında sözlü kültürün hâkim olması, kutsal kitapların tüm Yezîdilerce bilinmemesi ve okuma yazma kültürünün olmaması gibi sebeplerle haram fiil ve sözler zamana ve mekâna göre değişkenlik göstermektedir. Buna mukabil kutsal kitaplardan *Mushaf-ı Reş'*te Yezîdiler'in dinî yaşantılarına ait günahlar özellikle 24. kavilde belirtilmektedir. Kutsal kitapların haricinde Yezîdî din adamlarından ve yaşadıkları bölgeye has örf âdetlerinden kaynaklanan yasaklar da bulunmaktadır.²¹⁶

Klasik dönemden farklı olarak modern Yezîdîlik'te ise yasak ve tabular konusu Yezîdî kimliğinin dışavurumu olarak görülmektedir. Yani kendi içlerinde bu yasakları ihlal ederken sıkıntı yaşamadıklarını ancak Müslüman birinin evine gidip kendilerine marul ikram edildiğinde bundan çok rahatsız olduklarını ifade eden Yezîdiler vardır.²¹⁷

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki her Ezidi'nin yaşamı yolun kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirme çabaları ve kendisine Ezidi kimliğini kazandıracak olan erkânlarla doludur. Her Ezidi'nin izinden gideceği ve yaşama taşımakla yükümlü olduğu üç ilkesi vardır. Doğruluk ilkesi, bilme ilkesi ve utanma ilkesi.²¹⁸ Bu üç ilkeyi ihmal etmek başlı başına yasak tutumlar arasına girer. Bununla beraber Yezidilikte, "Üç büyük günah" vardır: Öldürmek, yalan söylemek ve eşini aldatmak Bu üçünün de cezası, toplumsal dışlama ve cezalandırmadır. Kişi sosyal boykota uğramak gibi ağır bir ceza almışsa bu günahlardan birini işlemiştir. En yakın akrabaları ve arkadaşları dahi bu kişiyle konuşmazlar ve onu toplumdan biri olarak kabul etmezler.²¹⁹

²¹⁶ Akça, *Yezîdiler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 103.

²¹⁷ Kreyenbroek, *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, a.g.e , s. 144-146

²¹⁸ Korkmaz, a.g.e., s. 218.

²¹⁹ Korkmaz, a.g.e. , s. 219

Ayrıca *Mushaf-ı Reş*'te belirtildiğine göre Yezîdîler'in gülhatmi, fasulye, marul, bakla, bamyâ, kabak, lahanâ, ceylan, tavuk ve horoz eti, domuz eti, balık yemesi yasaktır ve bunların yenmesi halinde de kişi günahkâr olmaktadır. Horozun yasak olma sebebi, horozun görünüş olarak Melek Tâvûs'un sancağına benzetilmesidir. Marulun yasak olma sebebi marul isminin Kürtçede "xes" ve "kaho" olması ve telaffuzda kadın peygamber Hasiye'nin ismine benzemesidir. Marulun yasak olması ile ilgili bir başka rivayet de Şeyh Adî'nin yeğeni Şeyh Sahr'ı öldürüldüğü zaman kanının marula akması ve bu olay üzerine marulun Şeyh Adî tarafından haram kılınmasıdır.²²⁰ Lahanayı yemeyişlerinin sebebi şeytanın lahananın içine saklanmak istemesi fakat lahananın onu kabul etmeyip yapraklarını birbirine sararak top şekline haline gelmesinden dolayı olduğu söylenir.²²¹ Kutsal kitaplarında olmamasına rağmen Yezîdîler'in tavşan eti de yemeleri yasaktır. Rivayetlere göre Şeyh Zengin Şeyh Adî zamanında ava çıkmış, avda bir tavşan görmüş ve onu kovalamıştır. Tavşan Şeyh Adî'nin evine kaçması üzerine Şeyh Zengin, Şeyh Adî'den bu tavşanı vermesini istemiş ancak Şeyh Adî vermek istememiştir. Şeyh Zengin tavşanı zorla almak isteyince Şeyh Adî bu olaya kızarak tavşanı kesip Şeyh Zengin'in önüne atarak ve "Bu bana haram olsun." demiştir.²²² Bu olaydan sonra Yezîdîler'in tavşan etini haram olarak kabul ettiği düşünülmektedir.

İslâm'da haram kılınan alkollü içecekler konusunda ise Yezîdî inancında herhangi bir yasak yoktur. Yezîdîler'in şarap ve diğer alkollü içecekleri tükettikleri ifade edilmektedir.²²³ Bu yasakların yanı sıra okumak ve yazmak küçük bir zümre dışında herkese yasaktır. "Şeytan" kelimesini ya da bu anlamı çağrıştıran kelimeleri zikretmek, sakal ve bıyık kesmek, testi gibi, içinden su içilirken "lık lık" veya "glu glu" sesler çıkaran kaplardan su içmek, ayakta bevletmek, ateşi kirletmek, toprağı horlamak ve üzerine kaynar su dökmek, oturarak elbise giymek, helâlâ ve hamamlara girmek, taharet için su kullanmak da yasaktır. Yezîdîler, "Şeytan" kelimesini Hûdâ'ya hakaret olarak addederler. Camilere ve mescidlere girmek, salavat ve Kur'ân dinlemek; başkalarının tarak, ustura, kaşık ve bardaklarını kullanmak, evden bir sene uzaklaşmak haram sayılmaktadır. Haram ve yasaklara uymayanlar "küfür" suçu işlemiş olduklarından "afroz" edilmektedirler.²²⁴

²²⁰ Turan, *Yezidiler, Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları, İnançları, Örf ve Adetleri*, s.90

²²¹ Turan, *Yezidiler, Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları, İnançları, Örf ve Adetleri*, s.90

²²² Akça, *Yezîdîler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 104.

²²³ Çelik, "Yezîdîlerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı", s. 165.

²²⁴ Ufuk Gülsoy, "Sıradışı Bir Dinî Topluluk Osmanlı Yezîdîleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul, 2002, s. 133.

İnançlarının yasak kıldığı davranışlarda bulunanları ihtiyar Yezîdiler aforoz eder. Günah işleyen bir kimse affedilmek için ihtiyara gittiğinde, bu kişi bir tevbe ritüeli sonucu onu affedebilir.²²⁵

Kıyafetlerle ilgili de bazı yasaklar bulunmaktadır. Mavi renkten kumaşlar giymeleri yasaktır. Her coğrafyada yaygın olmasa da erkekler, beyaz renkli, sırttan düğmeli, yakaları göğüslerine kadar açık gömlekler giymek zorundadırlar.²²⁶

Kutsal kitaplarında belirtilmiş olan bu yasaklardan bazıları tartışılmazdır ve bütün Yezîdiler için geçerlidir. Özellikle de Müslümanlarla evlenme, Şeyh veya Pir ailelerinden biriyle evlenme, fakire vurmak veya saldırmak ve “şeytan” anlamına gelen kelimeyi çağrıştıran bütün kelimeler tartışmasız herkes için geçerli olan yasaklardır.²²⁷ Bu herkes için geçerli yasaklar, Şarbke zerein (altın kupa) -farklı kastlar arası evlilik yasağı, Dizka Dane (icinde boya maddesi bulunan kap) Ezidi olmayanlarla evliliğin yasaklanması ve Darba Kharka (kıldan hırkaya darbe) ruhban kesime saygıyı içerir.²²⁸ Bir dinî büyüğe saldırmak, saygısızlık etmek aforoz edilmeye, dolayısıyla toplumdaki dışlanmaya neden olan davranıştır. Yezîdî olmayan biriyle evliliğin yasaklanması şu şekilde ifade edilmiştir “Kandan olan hiç kimse, (Âdem ile Havvâ'nın çocuklarının halefleri kastediliyor) terden olma çocuklarla (Şâhid b. Cer'in çocukları kastediliyor) evlenemez.²²⁹ Kişi, ihtiyar, şeyh, mir ve pir ailesinden biriyle ve Yezîdî olmayan biriyle zina ederse ve kendi isteği ile din değiştirirse dinden çıkmış olur.²³⁰ Bu kişi ile sosyal iletişim kopar ve toplumdaki dışlanarak cezalandırılır. Bu yasaklar işlendiğinde daha büyük günah olarak kabul edilmekte ve kişiyi dinden çıkma raddesine getirmektedir. Eğer kişi gerçekten o günahı işlememişse, Yezîdî bir ihtiyara giderek affedilmesini ister. İhtiyar bu kişinin günah işlemediğine inanırsa o kişinin bu günahlardan arınması emrini verir. Günahı arınan kişi Zızmım ve Beyaz çeşmenin suyu ile yıkanma ritüelinden sonra gidip ihtiyarın seccadesini öper, günahkâr kişi bu şekilde günahından arınır.²³¹ Ancak marul yememek, mavi elbiselerin giyilmemesi gibi yasaklar çok ciddiye alınmamakta ve ihlal edildiği durumlar olmaktadır.

²²⁵ Tori, *a.g.e.*, s. 127.

²²⁶ Lescot, *a.g.e.*, s. 68.

²²⁷ Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezîdilik*, s. 101.

²²⁸ Bayrak, *a.g.e.*, s. 60.

²²⁹ Yalkut, *a.g.e.*, s. 104.

²³⁰ Akça, *Yezîdiler, İnanç Esasları ve Ritüelleri*, s. 115.

²³¹ Tori, *a.g.e.*, s. 128.

Yezîdîler’de ayrıca dul kadınlardan ve genç kızlardan oluşan “fakriyat” isminde bir tabaka bulunmaktadır. Hayatlarının sonuna kadar tapınak işlerinde çalışan bu tabakadaki hanımların evlenmeleri de yasaklar içinde yer almaktadır.²³²

²³² Sever, *a.g.e.*, s. 59.

SONUÇ

Ülkemizde halihazırda varlığı devam eden ve Dinler Tarihi alanında üzerinde fazla inceleme yapılmayan dinsel geleneklerden biri Yezidilik'tir. Yezidi ritüelleri ve iman esasları şifahi olarak gelecek nesillere aktarılmaktadır. Yezidilik hakkında çok çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunun sebebi Yezidiliğin bir sır inancı olması ve Yezidilerin kapalı toplum yapısıdır. Çalışmamızda literatür taraması ve alan araştırması yöntemleri ile incelenen Yezidilik'in oluşumu ve inanç esasları İslami nazarla değerlendirilmiştir. Ancak bu değerlendirme, yargılama ve önyargıdan uzak bir şekilde yapılmıştır.

Yazılı kaynaklarla beraber Yezidilerin inanç ve ibadet uygulamaları incelendiğinde Yezidiliğin birçok din, kültür ve mezhepten etkilendiği görülmüştür. Aslında bu şaşılacak bir durum değildir zira Ortadoğu coğrafyası, bünyesinde Zerdüştlüğü, Sabiiliği, Hristiyanlığı, pagan inançları ve İslam'ı barındırmaktadır. Ortaya çıktığı ilk dönemde İslami bir hareket olan Adeviyye, zamanla İslam'dan ayrılan batını bir mezhebe evrilmiştir. Bu dönüşüm beraberinde başka din ve kültürlerin sentezi olan Yezidiliği ortaya çıkarmıştır. Yezidiler, kendilerini bu dünyada yaratılmış ilk insan ırkı olarak görürler. Hz. Adem'in vücudundan meydana gelen Şâhid b. Cer'in soyundan geldiklerine ve seçilmiş – üstün bir ırk olduklarına inanırlar.

Yezidilik, mensuplarınca İslam'dan ayrı bağımsız bir din olarak görülmektedir. Ancak tarihi veriler Yezidiliğin Adeviyye Hareketi ile başlayıp akabinde sosyal ve siyasi sebepler ile Yezidiliğe dönüştüğünü göstermektedir. Sünni bir mutasavvıf olan Şeyh Adi b. Müsafir, 11.yyda Hakkari-Laleş bölgesine gelerek İslam'dan habersiz yaşayan bölge halkına İslam'ı tebliğ etmiştir. Vefatından bir süre sonra özellikle Şeyh Hasan döneminde Adeviyye hareketi mevcut yönetime karşı cephe almış, bu siyasi ayaklanmanın bedeli ise Şeyh Hasan'ın idamı ile ödenmiştir. Şeyh Hasan'ın heyecanlı ve coşkulu karakteri Adeviyye'nin bir anlamda kaderinin seyrini değiştirmiştir. Bu dönemde Adi b. Müsafir'in sağlığında hiç göstermediği ya da farklı şekillerde gösterdiği kerametler fazlaca abartılmaya ve nesilden nesile bu şekilde rivayet edilmeye başlanmıştır. Şeyh Hasan'ın vefatından sonra Adeviler, biri azınlıkta olan ve İslam Şeriatına bağlı unsurları içine alan grup; diğeri Şeyh ve onu takip edenler için aşırı gayretleri ile yolunu şaşırmışları birleştiren grup olarak ikiye bölünmüşlerdir. Birinci grup İslam'ın Sünni inancı içinde

devam edip kaybolmuşlar, diğer grup ise Yezidiler olarak devam etmişlerdir. Tarihi süreç değerlendirildiğinde günümüzdeki Yezidiliğin 16. yy.da oluştuğu tahmin edilmektedir.

Yezidilik inancı incelendiğinde, Şeyh Adi b. Müsafir'in hem inancın ilk dönem şekillenmesinde hem de daha sonraki dönemlerde itikad ve ibadet alanında inancın merkezinde yer aldığı görülmüştür. Adi b. Müsafir kutsal bir merci, Yezidilik inancının vazgeçilmez unsuru ve kurucusu olarak karşımıza çıkmıştır. Laleş'e yerleşen ve orada kurduğu Adeviyye hareketinin lideri olan Şeyh Adi, sünni bir Müslüman olarak yaşamış ve Laleş'te aynı inancı üzere vefat etmiştir. Vefatından bir süre sonra başta gnostisizm olmak üzere bölgede mevcut olan eski kültür bakiyelerinin etkisiyle Yezidiler için Adi b. Müsafir, normal bir beşer olmaktan çıkıp mistik bir şahsiyete dönüşmüş ve dini hayatlarında merkezi bir konuma yükselmiştir. Bu merkezi konum, ahirette kendisini şefaathalini bile getirmiştir. Dolayısıyla nebevi ve ilahi misyon sahibi bir Şeyh Adi algısı doğmuştur. Bu inancın yanısıra Şeyh Adi'nin tarih içinde sonradan kendi inançlarına entegre olduğuna inanılan bir görüş de mevcuttur. Bu görüşe göre Yezidilik, tarih sahnesine çıkan ilk dindir. Her bin yılda bir -ihtiyaç oldukça- Hüda onlara ezeli bir zatı cisimleştirerek gönderir. Şeyh Adi de cisimleşen ezeli – ilahi varlıklardan birisidir ve onların inancını izleyerek onları ihya etmiştir. Şeyh Adi, Tanrı kadar kutsal ve kendisine ta'zimde bulunulması gereken bir konumdadır.

Tanrı, Melek Tavus ve Şeyh Adi b. Müsafir inancı ilk bakışta birbiri içine girmiş ve Hristiyanlıktaki Teslis inancı ile benzerlik gösteriyor izlenimi vermekle beraber Yezidiler nezdinde Tanrı inancı monoteist bir yapıdadır. Ama dinin içerisindeki tanrısal unsur, Yezidiliğin çok tanrılı dinlerin etkisinde kaldığı izlenimini vermiştir. Yezidilikte, daha önce belirtildiği gibi, Tanrı, kendini üçlü birliği aracılığıyla gösterir; Melek Tavus, tavus kuşunu, Şeyh Adi, yaşlı adamı ve Ezid, genç adamı tasvir eder. Bu sebeple de Tanrı, Yezidî inancında çok buğulu ve belirsiz şekilde tasvir edilmiştir ve Tanrı'ya herhangi bir dua edilmemiş veya kurban verilmemiştir. Bununla beraber özellikle kutsal metinlerde bazı yerlerde Hüda'ya, bazı yerlerde ise Şeyh Adi ve Melek Tavus'a dua edilmiştir. Yezidiliğin monoteist bir inanç olduğu iddia edilse de Tanrı kendinden bir basamak alttaki yardımcıları ile "Tanrı" özelliğini korumaktadır. Ancak Yezidiler bunu vahdet anlayışına aykırı bulmaz. Adı geçen tüm tanrısal varlıklar birbirlerinin farklı kıyafet giymiş hali gibidirler.

Tanrı inancı ile beraber çalışmamızda Yezidiliğin inanç konusunda etkisinde kaldıkları din ve kültürler de incelenmiştir. Çünkü etkisi altında kalınan diğer din ve kültürler Yezidilerin Yüce Varlık'a bakış açılarını da etkilemiştir. Yezidilik, bünyesinde barındırdığı “iyilik” ve “kötülük” çatışması sebebiyle Zerdüştlük dini ile, aynı zamanda düalist ve mandeist yaklaşımlarla benzerlik göstermektedir. Sabiilik ve Hint- İnan dinleri ile Yezidilik arasında Tanrı ve tenasüh inancı noktasında ortak noktalar olduğu görülmüştür. İbadetler noktasında İslam ve Hristiyanlık dinleri ile pagan ritüellerinden bazıları Yezidilikte mevcuttur.

Yezidi inancında Yüce Varlık - Hüda inancı ile iç içe geçmiş iman öğelerinden biri Melek Tavus inancıdır. Hem Mushaf-ı Reş'te ve Kitabı'l-Cilve'de hem kavillerde kendisine çokça dua edilen Melek Tavus, Tanrı'nın alter egosudur, Tanrı'yla birdir. Yezidiler, İslam'ın “Şeytan” dediği varlığa “Melek Tavus” derler. Ancak Yezidilikte, Melek Tavus'la ilgili aktarılanlar, İslamiyet'teki İblis kıssasının farklı bir şekilde yorumlanmış bir versiyonudur. İslam inancında şeytan Hz. Adem'e secde etmediği için cennetten kovulur ve kötülüğün temsilcisi olur. Yezidi versiyonuna göre ise Tanrı, Azazel'i affeder ve o yine cennete geri getirilir. Yezidi inancına göre insanlar ve dünya, Tanrısal dünya ile aynı özdedir ama ondan ayrılarak oluşmuşlardır. Dolayısıyla melekler de Tanrısal özden gelmişler ve Tanrı'nın nurunu taşımaktadırlar. Yezidiler, kendilerinin Melek Tavus'un soyundan geldiğine ve insanların çoğalmasını sağladığına inanmaktadırlar. Mushâf-ı Reş'te ilk yaratılan olduğu vurgulanan Melek Tavus, Tanrı'nın yardımcı ve diğer meleklerin başkanı olarak tanımlanır. Sözlü kültürün ve kuşaktan kuşağa rivayetlerin etkisiyle Yezidilikte Melek Tavus'un hangi meleğe tekabül ettiği konusunda farklı düşünceler vardır. Mushâf-ı Reş'te, Melek Tavus'un ilk isminin Azazel olduğu belirtilir. Burada bazı araştırmacılar Melek Tavus'un Azrail olduğuna kanaat getirmişken bazıları onu Cebrail ile özdeşleştirmektedir. Melek Tavus'la beraber diğer yedi büyük melek, Derdail, İsrail, Mikail, Cebrail, Şemrail ve Nurail'dir.

Yezidilere mahsus olmayan tenasüh (reenkarnasyon) inancı ise Yezidilikte çok önemli bir yere sahiptir. Zira bu onların dünya ve ahiret algılarının nasıl şekillendiğinin göstergesidir. Yezidi inancına göre Melek Tavus, yaptığı hatadan ötürü Tanrı'nın kendisini affetmesi için yedi bin yıl ağlamış ve cehennem ateşini gözyaşları ile söndürmüştür. Bu sebeple Yezidi teolojisinde semavi dinlerdekine benzeyen bir cehennem tasavvuru olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla mutlak bir son olmadığı için her

defasında yaşama devrinin yenilenmesi gereklidir. Yezidilere göre insanların cezalandırılması ve ödüllendirilmesi kendi yaptıklarının bir karşılığıdır ve bu dünyada gerçekleşir

Yezidiliğin iman esaslarının yanında Yezidi inancında her Yezidi bireyi bağlayan haram ve günahlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kişiyi dinden çıkmaya kadar götürürken bazı tabular günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Her Yezidi'nin izinden gideceği ve yaşama taşımakla yükümlü olduğu üç ilkesi vardır. Doğruluk ilkesi, bilme ilkesi ve utanma ilkesi. Bu üç ilkeyi ihmal etmek başlı başına yasak tutumlar arasına girer. Ayrıca Mushaf-ı Reş'te belirtildiğine göre Yezidilerin gülhatmi, fasulye, marul, bakla, bamya, kabak, lahana, ceylan, tavuk ve horoz eti, domuz eti, balık yemek yasaktır ve bunların yenmesi halinde de kişi günahkâr olmaktadır. İslam'da tüketimi yasak olan alkol konusunda ise Yezidi kültüründe herhangi bir yasak söz konusu değildir. Bu yasakların yanı sıra okumak ve yazmak küçük bir zümre dışında herkese yasaktır. “Şeytan” kelimesini ya da bu anlamı çağrıştıran kelimeleri zikretmek, sakal ve bıyık kesmek, testi gibi, içinden su içilirken “lık lık” ses çıkarmak yasaklar arasındadır. Özellikle de Müslümanlarla evlenme, Şeyh veya Pir ailelerinden biriyle evlenme, Fakire vurmak veya saldırmak ve “şeytan” anlamına gelen kelimeyi çağrıştıran bütün kelimeler tartışmasız herkes için geçerli olan büyük günahlardandır ve tekrarlanmaları kişiyi Yezidi inancından çıkarır.

Çalışmamızda hem konuya kaynaklık etmesi hem de inanç unsurlarını incelememizi sağlaması açısından Yezidilerin kutsal metinleri de incelenmiştir. *Mushâf-ı Reş*, *Kitâb-ı Cilve* ve şifahi gelenekle günümüze ulaşan kaviller Yezidiliğin kutsal metinleridir. Kutsal metinler iman esaslarını içermesi açısından çalışmamıza kaynak olmuştur. Bununla beraber metinler terminolojik olarak incelenmiş ve çalışmamızda metinlerde inançla ilgili olan kısımlara vurgu yapılmıştır. Yezidiliğin inanç yönüne dair zengin bir söylemi içinde barındıran kavillerin, Yezidiliğin temel inançlarını hatırlatan tembih, öğüt ve nasihatlerden oluştuğu görülmüştür.

Çalışmamızın sonunda Yezidi kaynakları incelenerek varılan yargı Yezidiliğin birçok din, mezhep ve kültür sentezine dayalı senkretik bir yapıya sahip olduğudur. Yezidi inanç sistemi, Tanrı inancı, Şeyh Adi inancı, Melek Tavus ve meleklere iman, bir bütün olarak düşünüldüğünde Yezidiliğin kendine özgü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Ancak bu durum Yezidiliğin müstakil bir din olduğunu ispatlamaya yetmez.

Tarihsel süreç iyi analiz edildiğinde Yezidi inancının Sünni Adevi hareketi ile başladığı görülmüştür. Sonraki süreçte sosyal, siyasi ve kültürel faktörlerin etkisiyle bu hareket sünni çizgiden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla Yezidiliğin bâtini bir İslam mezhebi olduğu söylenebilir. Ancak zaman içerisinde çeşitli din ve kültürlerin fazlaca etkisinde kalması sebebiyle Yezidilik için batını karakterinin yanında etnisiteye dayalı geleneksel bir inanç biçimi de denilebilir.

KAYNAKÇA

- Adi b. Müsafir, İ'tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâa ,thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi & Tahsin İbrahim ed-Duseki, Medine, Mektebetü'l – Gurabai'l-Eseriyye, 1998
- Ahmed Teymur Paşa, Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu, İstanbul, Ataç Yayınları, 2008
- AKÇA Mehmet, Yezidiler, İnanç Esasları ve Ritüelleri, [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- AKPINAR, Turgut: “Yezidiler Şeytana mı Tapar?”, Tarih ve Toplum, Sayı 131,
- ALPER Ömer Mahir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c.22
- Ayandan Nuri, Çev, Dr. Mustafa IŞIK, Dr. İsa KALAYCI, Özge KURT, Abede-i İblis, Yezidi Taifesinin İtikadı, Adatı, Evsafı, İstanbul, Kriter Yayınları, 2017
- AYDIN Mehmet, İlahi Dinlerde Şeytan İnancı ve Anlayışı, Konya, Palet Yayınları, 2018
- BAYRAK Mehmet, Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Ezidiler, Ankara, Özge Yayınları, 2015
- Bedirxan Celadet Ali, Ezidi Duaları, Şam, Tereqi Matbaası, 1933
- BİLGE Mahmut, Yezidiler, Tarih- İbadet- Örf ve Adetler, Ankara, Kalan Yayınları, 2002
- BOZAN Metin, “Yezidiler’de Şeyh Adi b. Müsafir Algısı”, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, Ankara, Mrk Baskı, 2010
- BOZAN Metin, Şeyh Adi b. Müsafir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri, İstanbul, Nubihar Yayınları, 2012
- BOZAN Metin, Şeyh Adi’siz Yezidilik, Yezidilerin Adi b. Müsafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53:2 (2012), ss.23-41
- BOZAN Metin, Yezidilik, Vahhabilik, Babilik, Bahailik ve Kadıyanilik, Editörler, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı, İstanbul, Grafiker Yayınları, 2012, s. 468
- BULUT Halil İbrahim, Mehmet Şerefettin Yaltkaya ve “Yezidiler” Başlıklı Makalesi (Tahlil, Değerlendirme ve Sadeleştirme) e makalat , Mezhep Araştırmaları Dergisi, 2017
- ÇAKAR Mehmet Sait, Yezidilik, Ankara, Vadi Yayınları, 2007

- ÇELİK Şakire , “Yezidilerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı” , Mukaddime, Sayı 4, 2011, s.163
- ÇÖL, İsmail Bey; İsmail Bek Çöl, el-Yezîdiyyetü kadîmen ve hadîsen, yay. haz. Kustantin Zurayk, Beyrut, el-Matbaatü'l-Emrikâniyye, 1934,
- ÇUBUKÇU İbrahim Agah, “Yaşayan Yezidilik”, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. XXVIII, 1986
- DALKIRAN Sayın, Tanrılaştırmanın Tarihçesi, İstanbul, Teklif Yayınları, 2018
- Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
- FIGLALI , Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul, Birleşik Yayıncılık,1996
- ĞİAMİL Samuele, çev. Celal KABADAYI, Sincar Dağı, Bilinmeyen Bir Halkın Öyküsü, Yezidi Halkının Yarı Pagan Öğretisi ve Uygulamaları, İstanbul, Yaba Yayınları, 2018
- GÖKÇEN Amed, Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2012
- GUEST, John S. , Yezidilerin Tarihi, Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde, Diyarbakır, Avesta Yayınları, 2001
- GÜLSOY Ufuk, “Sıradışı Bir Dini Topuluk Osmanlı Yezidileri”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul, 2002, Sayı 7, s.133
- GÜNDÜZ Şinasi, “Şeyh Adi ve Yezidilikte Gnostik Unsurlar”, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi, Ankara, Tüksev Yayınları, 2001, s. 386
- GÜNDÜZ Şinasi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, c.35, s.341
- Hasan Onat, Sönmez Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı, İstanbul, Grafiker Yayınları, 2012,
- IŞIK Zehra, Yezidilik Teolojisi, [Yüksek Lisans Tezi], İSTANBUL, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 1
- İbn Şakir el-Kutubi, Fevatü'l Vefeyat, Tahkik eden, Ali Muavved ve Adil Mevcud, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000
- İbn Teymiyye, , el-Vasiyyetü'l-Kübra, thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr & Osman Cum'a Damiriyye, Taif, Mektebetü'-Siddik, 1987

İstanbul, İletişim Yay. , 1994,

KAPLAN Yaşar, Günümüz Yezidiliği, İstanbul, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2012

KERÇİN Yunus, Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezidilik İdil – Midyat Örneği, [Yüksek Lisans Tezi], Şırnak, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015

KORKMAZ Esat, Ezidiler, Melek Tavus'un Talihsiz Halkı, Kırmızı Ezid'in Kuzuları, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015

KREYENBROEK Philip G., Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur, çev. İbrahi BİNGÖL, İstanbul, Avesta Yayıncılık, 2011, s.175

KREYENBROEK, Philip G. ,Avrupa'da Yezidilik, Diyarbakır, Avesta Yayınları, 2011

KREYENBROEK, Philip G.,Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014

LESCOT Roger, Yezidiler, Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri

MENZEL Th., “Yezidilik, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1986, C.13, s.423

OKÇU Davut, İslam'dan Ayrılan Cereyanlar, Yezidilik ve Yezidiler, Van, Birleşik Yayınevi, 1993

ÖZTEMİR, B. Murat, Yezidiler ve Süryaniler, İstanbul, Ekin Yayınları, 1988

RUSSELL Gerard, çev. Aylin KAYAPALI, Unutulmuş Krallıkların Varisleri Ortadoğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk, İstanbul, Koç üniversitesi Yayınları, 2016

SEVER Erol, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, İstanbul, Berfin Yayınevi, 2006

SİNANOĞLU Mustafa, “seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c.36, s.521,

SUVARİ, Ç. Ceyhan Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi, [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002

ŞENGÜL AÇIKYILDIZ, Birgül “Ezidilik Dininde Melek Tâvûs İnanıcı ve İkonografisi”, Kürt Tarihi Dergisi, sayı 15, Ekim, Kasım, Aralık 2014,

Şerefhan Bitlisi, Şerefname, Kürt Tarihi, çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Ant Yayınları, 1971, c.1

TAŞĞIN Ahmet, Yezidiler, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005

Tori, Bir Kürt Düşüncesi, Yezidilik ve Yezidiler, İstanbul, Berfin Yayınevi, 2000

- TURAN Ahmet, “Yezidi Din Adamları” , Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, 1990
- TURAN Ahmet, “Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi”, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 1989, s.52
- TURAN Ahmet, Yezidiler, Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları, İnançları, Örf ve Adetleri, Samsun, Eser Matbaası, 1993
- TÜRKOĞLU Hilmi, Dünya Dinlerinden Yezidilik, İstanbul, Festival Yayınları, 2016
- ULUDAĞ Süleyman, “Adi b. Müsafir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, c.1 s.387
- YALKUT, Sabiha Banu, Melek Tavus’un Halkı Ezidiler, İstanbul, Metis Yayınevi, 2014
- YALTKAYA M. Şerefeddin, İslamcı Dergiler Projesi, Daru’l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1, Sayı 4, syf 274
- YİTİK Ali İhsan, “tenasüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, c.40, s.444-446

EKLER

EK- 1

Batman İli Beşiri İlçesi Uğurca Köyü Muhtarı Erhan Tağay (36) ile Yapılan Görüşme

(Görüşmemiz telefon aracılığı ile yapılmıştır)

Erhan Bey, Ezidilikte “dinden çıkma” diye bir durum var mıdır? Hangi durumlarda dinden çıkılır?

Erhan Tağay: Ezidiler dinden çıktıklarında bir daha dinlerine geri dönemezler ve Ezidilik’le bir alakaları kalmaz. Mesela bir Ezidi, Ezidi olmayan bir erkek ya da kadını sevip evlenmek istese -bu kişi Müslüman olsa- Ezidilik’ten çıkmış oluyor.

Mushaf-ı Reş ve Kitâb-ı Cilve’yi kimler okuyabilir? Siz hiç bu kitapları okudunuz mu?

Erhan Tağay: *Mushaf-ı Reş* İkinci Dünya Savaşı’nda İngilizler tarafından kaçırılmıştır. Kutsal Kitaplarımızı Şeyh Adî dışında okuyan olmamıştır ve fotokopisi de yoktur.

İnancınızda büyük günahlar nelerdir?

Erhan Tağay: Bir kimsenin malına göz dikmek, biriyle -sanırım karşı cins- arkadaşlık yapmak ve ailesini ailemiz gibi görmemek, faiz, alkollü içki, birinin evini bilerek yıkmak büyük günahlardır. Yalan olduğunu bile bile boş yere Allah adını veya melek Tawus adını anarsan çok büyük bir günahdır. Bu günahlar İslâm’da da var yani ortak yönlerimiz var. Bunlardan tevbe edebiliriz biz tevbeye “hacta etmek” diyoruz.

Kaviller nelerdir? Kaviller nasıl öğrenilir? Bildiğiniz bir kavil varsa benimle paylaşır mısınız?

(Erhan Bey “kavil” terimini “kavim” olarak düşündü; çünkü yöresel söyleyiş farklılığı sebebiyle onlar kavilleri “dua” olarak isimlendirmekteler.)

Erhan Tağay: Kavil mesela ben müridim müritlerle müridler evlenebilir. Şeyhler şeyhlerle pirlar pirlarla evlenir. Bunlar kendi kavmi dışında evlenemezler. Bir nevi aşiret gibi. Yani anlayacağınız Ezidilik çok eski ve kadim bir din ve inançtır.

[Kendisine bazı kavil örnekleri göndermem ve bunları incelemesi üzerine] Erhan Tağay: Bu gönderdikleriniz bizim ölülerimiz için okuduğumuz “terkin”dir. Diğer gönderdikleriniz günlük basit dualarımızdır.

Son sorum. Lâleş'e gittiniz mi?

Erhan Tağay: Ben maalesef bu sene gidecektim bir sorun oldu yoldan döndüm ama bir gün Allah'ın izni ile ailemle beraber gideceğim.

EK:2

Batman İli Beşiri İlçesi Uğurca Köyü Muhtarı Erhan Tağay (36) ile Yapılan Görüşme

(Görüşmemiz telefon aracılığı ile yapılmıştır)

Erhan Bey, Ezidilikte “dinden çıkma” diye bir durum var mıdır? Hangi durumlarda dinden çıkılır?

Erhan Tağay: Ezidiler dinden çıktıklarında bir daha dinlerine geri dönemezler ve Ezidilik’le bir alakaları kalmaz. Mesela bir Ezidi, Ezidi olmayan bir erkek ya da kadını sevip evlenmek istese -bu kişi Müslüman olsa- Ezidilik’ten çıkmış oluyor.

Mushaf-ı Reş ve Kitâb-ı Cilve’yi kimler okuyabilir? Siz hiç bu kitapları okudunuz mu?

Erhan Tağay: Mushaf-ı Reş İkinci Dünya Savaşı’nda İngilizler tarafından kaçırılmıştır. Kutsal Kitaplarımızı Şeyh Adî dışında okuyan olmamıştır ve fotokopisi de yoktur.

İnancınızda büyük günahlar nelerdir?

Erhan Tağay: Bir kimsenin malına göz dikmek, biriyle -sanırım karşı cins- arkadaşlık yapmak ve ailesini ailemiz gibi görmemek, faiz, alkollü içki, birinin evini bilerek yıkmak büyük günahlardır. Yalan olduğunu bile bile boş yere Allah adını veya melek Tawus adını anarsan çok büyük bir günahdır. Bu günahlar İslâm’da da var yani ortak yönlerimiz var. Bunlardan tevbe edebiliriz biz tevbeye “hacta etmek” diyoruz.

Kaviller nelerdir? Kaviller nasıl öğrenilir? Bildiğiniz bir kavil varsa benimle paylaşır mısınız?

(Erhan Bey “kavil” terimini “kavim” olarak düşündü; çünkü yöresel söyleyiş farklılığı sebebiyle onlar kavilleri “dua” olarak isimlendirmekteler.)

Erhan Tağay: Kavil mesela ben müridim müritlerle müridler evlenebilir. Şeyhler şeyhlerle pirlar pirlarla evlenir. Bunlar kendi kavmi dışında evlenemezler. Bir nevi aşiret gibi. Yani anlayacağınız Ezidilik çok eski ve kadim bir din ve inançtır.

[Kendisine bazı kavil örnekleri göndermem ve bunları incelemesi üzerine] Erhan Tağay: Bu gönderdikleriniz bizim ölülerimiz için okuduğumuz “terkin”dir. Diğer gönderdikleriniz günlük basit dualarımızdır.

Son sorum. Lâleş’e gittiniz mi?

Erhan Tağay: Ben maalesef bu sene gidecektim bir sorun oldu yoldan döndüm ama bir gün Allah’ın izni ile ailemle beraber gideceğim.